

HARUN ÖZDEMİR

**KAVRAMSAL TARİH
DENEMESİ**

Harun Özdemir:

Elazığ doğumlu. İlahiyatçı, Kent Yönetimi Politikası ve Öğrenme Pedagojisi uzmanı. Bazı dergilerde ilahiyat, kent yönetimi ve siyaset konulu araştırmalar yayımladı. Özel İzmir Saint Joseph Fransız Lisesi'nde öğretmenlik yapmaktadır. 2023 Yeni İzmir Derneği'nin ve Türkiye Yazarlar Birliği İzmir Şubesinin başkanıdır. **İki Kader İki Lider** adlı kitabı Zvi-Geyik Yayınları'nda Temmuz 2001 ve Nisan 2003'de yayımlandı. Yine 2003'de **Tarihin İzinde Şeriat** ve 2008'de iki baskı yapan **2023 İzmir** kitabını yayımladı. 1981 yılından beri Akevler Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi'nde araştırmalar yapmaktadır. Çok sayıda Radyo ve TV programı yaptı.

KAVRAMSAL TARİH DENEMESİ

İçindekiler .....

..

Giriş	.....
....	.....
Araplar	.....
..	.....
Örnek Kelime Şerîa't	.....
Ş R	.....
A'	.....
1- Sosyal Hayvan - Şuru' Aşaması	.....
2- Şe'rân - Tüylü İnsan	.....
3- Sürü İnsan - Şurra' Aşaması	.....
Yöntem Sorunu	.....
4- Giyinen İnsan - Şerea' nın 1. Aşaması	.....
5- Savunan İnsan - İşra' Aşaması	.....
6- Eğiten İnsan - Şer' Aşaması	.....
7- Ölçen İnsan - A'riş Aşaması	.....
8- Saldıran İnsan - Şira' Aşaması	.....
9-Siyasal İnsan - A'şiret Aşaması	.....
10- Denizci İnsan - Şere' Aşaması	.....
11- Örgücü İnsan - Şerî' Aşaması	.....
Değerlendirme	.....
.	.....
12- Yerleşik İnsan - Şerea' nın 2. Aşaması	.....
13- Yasacı İnsan Eşri'a - Teşri'	.....
14- Altyapı İnsanı - Şer' Aşaması	.....
15-Katılımcı İnsan - Şûra Aşaması	.....
Değerlendirme	.....
.	.....
16- Yönlendiren İnsan - Şari' Aşaması	.....
Değerlendirme	.....
17- Müttefik İnsan - Şa'b Aşaması - Gevşek Yapılı Merkeziyetçilik	.....
Mezopotamya Merkeziyetçiliğinin Etkileri	.....
18- Merkeziyetçi İnsan - Katı Merkeziyetçilik Aşaması - Mısır Uygarlığı	.....
Merkeziyetçiliğin Doğuşu	.....
Çatışan Şîa'lar - Partiler	.....
19- Adil İnsan - Şerîa' Aşaması	.....
20- Hukuk İnsanı - Şerîa't Aşaması	.....
21- Sınıfsal İnsan - Aristokrasi Aşaması	.....
Batıyı Etkileyen Doğu - Fenikeliler	.....
Eski Yunan'da Kentleri Doğuran Gelişmeler	.....
Aristokrasinin ve Sınıfların Oluşması	.....
Kent Devletlerinin Kurulması	.....
Değerlendirme	.....
..	.....
Aristokrasinin Siyasal Etkiliği	.....
Değerlendirme	.....
...	.....
22- Demokrat İnsan - Demokrasi Aşaması	.....
Demokrasinin Gelişmesi ve Yerleşmesi - Kleisthenes'in Reformları	.....
Yunan Felsefe ve Biliminin Kökeni	.....
Değerlendirme	.....
..	.....
23- Laik İnsan - Laiklik Aşaması	.....

Değerlendirme	
24- Emreden İnsan - Roma Dönemi	
Krallık	
Dönemi	
Cumhuriyet - Res Publica	
Oniki Levha - Lex Duodecim Tabularum	
Cumhuriyetin Demokrasiye Dönüşmesi	
Roma'nın Genişleme	
Modeli	
Cumhuriyetin ve Demokrasinin İmparatorluğa Dönüşmesi	
İlk İmparatorluk ve Son İmparatorluk Dönemleri	
Değerlendirme	
25- Mistik İnsan - Ruhbanlık Aşaması	
26- Özgür İnsan - La İkraah Aşaması	
27- Ekol Üyesi İnsan - Mezhepler Aşaması	
28- Buyurganlaşan İnsan - Merkezîyetçilik Aşaması - Şerîa'tın Bozulması	
29- Arayıştaki İnsan - Batı'da Değişim	
30- Yeni Özgür İnsan - Batı'da Şerîa't I - Laiklik Aşaması	
31- İşçi İnsan - Batı'da Şerîa't II - Demokrasi Aşaması	
32- Şaşkın İnsan - Günümüzde Şerîa't	
33- Girişimci İnsan - Gelecekte Şerîa't	
Değerlendirmeler	
Kaynakça	
.....	

Giriş:

Binyıllar içinde meydana gelen yıkıcı ve yıpratıcı olaylara rağmen polen, kömür, fosil, iz, kalıntı... türü bulgular bilim için hangi anlamları taşıyorsa, tarihin aynı yıkıcı ve yok edici süreçlerinden geçerek günümüze kalmış kelimeler de, en az nesnel belgeler kadar bir anlam taşıyor olmalı. Bu nedenle her bir kelime tarihten arta kalmış bulgular gibi geçmişimizi aydınlatacak çok değerli belgelerdir.

Nasıl ki, geçmişe ait her olaya ilişkin yeterli kanıtı sahip değilsek ve her olaya ait izler korunamamışsa insanların geçmiş zamanlardaki duygu, düşünce ve yaşamlarına ilişkin kelimeler ve kavramlar da tamamı ile korunamamıştır. Tarihçilerin nesnel kalıntılar konusunda karşılaştıkları belge kısırlığına, belki de, daha fazlası ile dilde karşılaşılmaktadır. Ayrıca diğer bir önemli sorun da, bir kelimenin aynı veya farklı dillerde geçirdiği evrelerin nasıl bir yöntemle açıklanacağıdır. Bu ve benzer birçok sorun önemsenmelidir, fakat hiçbir güçlük ve olumsuzluk tarihin bütün yıkıcı ve yıpratıcılığına rağmen bugüne kadar gelebilmiş kelimelerin önemini göz ardı etmemeli, hiçbir gerekçe ile değerlendirme dışı tutmamalı ve sayısız kelimelerden geriye kalanlar üzerinde yapılabilecek özenli araştırmaların, tarih bilimine katkıları küçümsenmemelidir.

Kelimelere tarihsel misyonlar yüklenirken dil ayrımı yapmaya gerek yoktur, önemli olan araştırmacının çalışabileceği herhangi bir dilin kaynaklarını başarı ile kullanabilmesidir. Bizim, dil olarak Arapça'yı seçmemizin en önemli nedeni, aydınlatılmak istenen "konu"nun söz konusu dilin kelimelerine kodlanmış olmasıdır¹.

Araplar:

Arapların büyük **Samî** ailesinin üyesi olduğu konusunda yaygın bir görüş vardır. Fakat Samilerin anavatanının neresi olduğu konusu tartışmalıdır. Bu nedenle ayrı bir araştırmada ele alınabilecek bu konuya ancak kısa bir açıklama ile değinebileceğiz:

Çok tartışmalı olan bu konuda farklı görüşleri bir kenara bırakırsak;

- bugünkü insanın ilk kez, tarihin çok eski çağlarının birinde,
- dünyanın birçok yerinde yaşayan **Neandertal** insandan
- **Transkafkasya**'da yaratıldığı²,
- bir süre o bölgede yaşadığı,
- konuşmaya ilişkin ilk isimleri öğrendiği,
- daha sonra tüyleri döküldüğü için hızla güneye indiği,
- sıcak bölgelerde çoğaldığı,
- parçalandığı,
- bu arada çoğalıp parçalanan ailelerden birinin Sami ailesini oluşturduğu,
- zamanla Samilerden bir bölümünün de Arapyarımadası'nı

toplayıcı, avcı ve uzman avcı özellikli yaşam kültürleri ile yurt edindiği sanılmaktadır.

---

¹ Benzer bir çalışma örneği için bkz. **Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş**, 9 Cilt, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002

² Bedensel kalıntılardan yola çıkılarak Güney Afrika (Transvaal)'da ortaya çıktığını ileri süren görüşler de vardır.

On binlerce yılla açıklanabilecek bu süreçte Arap Yarımadası'nda oluşan birçok yarı göçebe topluluk, gerçekte aynı soyun parçalarıydı. Küçük farklılıklar olsa da en azından anlaşabilecekleri ortak bir dilleri vardı. Bu nedenle soylarını ve dillerini önemsiyorlardı.

Yarımada halkları, çobanlık döneminde sık sık buldukları bölgeden çoğunlukla kuzeye, özellikle Fırat ve Dicle gibi nehirlerin otağı bol bölgelerine yaklaşma, saldırma, yağmalama... amaçlı akınlar yapıyorlardı. Uygarlaşma yolundaki Mezopotamya'ya yapılan saldırılarda birçok yenilikle karşılaşılıyorlardı. Sürekli başvuru alan saldırılardan sonra Yarımada'ya geri dönenler olduğu gibi Suriye ve Aşağı Nil boylarına kadar geniş bir alana ve çoğunlukla Mezopotamya'ya yerleşenler de oluyordu. İşte Yarımada'nın dilini ve kültürünü zenginleştiren birinci etken, bu tür geri dönüşlerin taşıdığı kelimeler olmalıdır.

Kuzey bölgelere yapılan saldırıları savmak için Yarımada'ya püskürtme amaçlı çok sayıda saldırı yapılmış, fakat bölge hiçbir zaman yabancılar tarafından işgal edilememiştir. Bu da Yarımada'daki dilin sadece ve sadece yerliler tarafından oluşturulduğunu, kültür dayatması yaşamadığı için de, yabancı kelimeleri kendi kavrayış ve ifade biçimlerine göre dillerine aktardıklarını gösterir. Dolayısıyla Sami kökenli oldukları ileri sürülen Arapların, uzun süreli işgal yaşamamaları nedeniyle dil ve kültürlerinde birçok orijinal öge barındırdığı ileri sürülebilir.

Bir diğer önemli etken de şu olmalıdır: Ticaretin Yarımada ekonomisine girmesi ile bölge sakinleri yabancı kültürlerle rasyonel ve pragmatik koşullarda tanışma olanağı elde etmiştir. Ticari ilişkiler sonunda tanıştıkları yabancı kelimeleri yine aynı yöntemle, yani kendi dil zevklerine uygun bir şekilde dillerine kazandırmışlardır. Eğer ticaret yabancıların Yarımada'ya yaptıkları seferlerle sürdürülseydi, yabancı bir kültürün yerli dili bozma olasılığı çok daha yüksek olacaktı. Fakat, Yarımada'nın güvensiz coğrafya koşulları yabancıların bölgede koloni kurmasına olanak vermiyordu. Bu nedenle tüccar uluslar³ Yarımada halkını bölgedeki ticaretlerine bazen ortak, bazen de işbirlikçi yapmak zorunda kalmışlardır.

Bununla beraber Arapyarımadası sakinleri Fırat, Dicle ve Nil çevresinde kurulan uygarlıklara tarih boyunca komşu olmuş, Uzak Doğu, Güney Asya, Afrika ve Avrupalı halklarla da ticari ilişkiler yoluyla çok eski devirlerinden beri, doğrudan veya dolaylı olarak az veya çok ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

Böylece Yarımada halkları, tanıştıkları topluluklara ve uygarlıklara ilişkin kelimeleri dillerine kendileri almış olmalıdır. Bu da, işgal ve baskı altında olmayan tüm ulusların bilgi ve sözcük transferinde

---

³ Fenikeliler gibi..

izledikleri yolla olmuştur. Yani Araplar, kelimeleri Arapçalaştırırken dillerine hakim olan ses ve yapı içinde transfer etmişlerdir. İşgal altındaki topluluklarda görülen kelimelerin aynen aktarılma biçimine, Yarımada'da rastlanmamıştır. Dolayısıyla yerli halkın kullandığı dilin ses, yapı ve anlam özellikleri, yerli ve yabancı tüm kelimelerde egemenliğini sürdürmüştür.

Bu nedenle Arapça kelimelerde sadece Arapların duygu, düşünce ve yaşamlarına ilişkin bilgiler yoktur; aksine, Yarımada'yla doğrudan veya dolaylı ilişkileri olan tüm toplulukların ve uygarlıkların örtülü tarihlerinin genleri vardır. Kromozom niteliğindeki kelimelerin genleri çözüldüğünde görülecektir ki, Arapça kelimelerin önemli bir kısmı başka uluslara aittir. Arapça'ya yerleşmiş kelimelerin bir kısmı Arapların tarihlerinde ve yaşamlarında yaşanmamış olaylara ait bilgileri barındırmaktadır ve Araplar bu bilgileri kendi dillerine aktarma becerisi gösterirken, insanlık tarihini aydınlatacak bir işlevi de farkında olmadan üstlenmişlerdir.

Geçmişini aydınlatıcı nitelikte anlamını bulmayı bekleyen nice belge gibi, düşüncede yerini almayı bekleyen birçok kelime de vardır ve günü geldiğinde her belge gibi bunlar da düşüncede ve yaşamdaki yerlerini alacaktır.

Örnek Bir Kelime Olarak ŞERÎA'T :

Şin Ra ve A'ay harflerinden türeyen şerîa't, bütün yönleri ile araştırılmaya değer önemli bir kelime ve kavramdır. Arapça kabul edilen bu kelimenin gerçekten Arapça olup olmadığı tekrar araştırılabilir.

- Bir dilin hangi koşullarda oluştuğunu,
- onu oluşturan koşullara nelerin etki yaptığını,
- hangi etkileri benimsediğini,
- hangi etkileri de zamanla dışladığını görmek için örnek bir çalışmadan yola çıkmak yararlı olacaktır.
- Tarihte ortaya çıkmış kimi ulusların oluşturdukları kültür ve uygarlıkların zamanla nasıl yok oldukları,
- onlara ait dillerin nasıl unutulduğu, fakat
- bazı kelime ve kavramların ise yaşayan dillere sığındığını ve
- yeni sentezleri nasıl yarattığını incelemek gerekir. Böylece Arapça'yı oluşturan kelimeleri,
- yükledikleri anlamları ve bununla beraber
- tarihe ait gizledikleri önemli kodları çözmek daha kolay olacaktır. Ayrıca bu araştırma sırasında
- Arapça olmadığı halde ancak Arapça'da varlığını sürdürebilen kelimelerin varlık nedenleri de açıklanmaya çalışılacaktır.

Ş, R, A'

Şerîa't kelime olarak, " Ş, R, A' " harflerinden türeyen bir kelimedir. Bu üç harften birçok kelime türemiştir. Her bir kelime ekonomik, siyasal, dini ve bilimsel gelişmelere bağlı olarak, insanlık tarihinin her döneminde yeni anlamlar kazanmıştır. Gelişmelere paralel olarak kelimeler de tıpkı canlılar gibi doğmuş, türemiş, yaşlanmış ve ölmüştür.

Doğada geçerli olan biyolojik süreçlerin bir benzeri, ekonomik ve sosyal gelişmelerde de yaşanmıştır. Her gelişme yeni kelime ve kavramların doğuşuna, her duraklama ve yıkılış da bazı kelime ve kavramların yıpranmasına ve ölümüne neden olmuştur. Yine her canlı gibi kelimeler de, yeni kelime ve kavramlar doğurarak işlevlerini sürdürmüştür.

Bu tezi kanıtlamak zor değildir. İşte, araştırmamızın konusu olan "şerîa't"ın, kelime ve kavram olarak tarihte kazandığı anlamlar, bunu kanıtlar niteliktedir.

Araştırma süresince **ş,r,a'** harflerinden türeyen kelimelerin kavramlaşma süreçleri, **etimolojik** (iştikak)⁴ bir analizden geçirilecektir. Çünkü kelimeler, kök olarak doğmakta ve türevleri ile gelişmektedir. Bu nedenle etimolojik analiz, kelimelerin köklerinden yola çıkılarak söz konusu kelimelerin doğuşu ve gelişmesi yönünde bir açıklama çizgisi izlenerek yapılacaktır. Ayrıca etimolojik analizlerin anlaşılması ve bir anlam ifade etmesi için tarihsel ve sosyolojik süreçler de araştırılacaktır. Çünkü kelimeler, ancak birçok tarihsel ve sosyolojik gelişmeler sonunda türemekte, kavramlaşmakta ve kurumsal anlamlar kazanabilmektedir.

Arapça'da ş,r,a' harflerinden türeyen çok sayıda kelime vardır. Bunların hepsini incelemek mümkündür. Biz özellikle Kur'an'ı baz

---

⁴ İştikak Arapça'da "bir varlığın çıktığı, doğduğu, alındığı yer" demektir. Terim olarak ise bir kelimenin lafız, anlam ve harflerin tertibi bakımından başka bir kelimedenden türemesi demektir. "Üktüb – yaz"ın "yektübü – yazıyor"dan türemesi gibi. Bu tanım "küçük iştikak" için geçerlidir.

Arapça'da kelimeler arasında bazen lafız ve anlam ilişkisi olabildiği halde kelimeyi oluşturan harflerin tertibinde bir benzerlik olmayabilir. "Cezb" ile "cebz" kelimeleri arasındaki harf tertibinin olmaması gibi. Bu kelimedede z ile b yer değiştirtmekte ve tertib bozulmaktadır. Fakat anlam ve lafız benzerliği devam etmektedir. Buna da "büyük iştikak" denmektedir.

"Ekber (en büyük) iştikak" ise iki kelime arasında farklı harfler aracılığı ile bir ilginin kurulabilmesidir. NeHK ile NeA'K kelimelerinde olduğu gibi. Eşek anırması anlamına gelen "nehk" ile karga ötmesi anlamına gelen nea'k arasında ekber iştikak ilişkisi kurulabilmektedir.

İştikak ilmine göre emir şimdiki-geniş zaman fiilinden, o da geçmiş zaman fiilinden, o da mastardan türemiştir. Master da bütün türemişlerin kendisinden türediği kelimedir. Geniş bilgi için bkz: **Mustafa Ğelayinî, Camiu'l Durusi'l Arabiyye**, Beyrut, 1982, C. s.213 vd.

olarak **şerea'**⁵ , **şere'û**⁶ , **şurra'**⁷ , **şira'**⁸
ve **şerîa'**⁹ kelimelerini, sonra da Arapça'da kullanılan
ş,r,a' harflerinden türeyen diğer kelimeleri analiz etmeye
çalışacağız¹⁰.

Literatürde yer alan; fakat, Kur'an'da kullanılmayan ş r a' harflerinden türeyen kelime sayısı beşin çok üzerindedir. Söz konusu kelimelerin, bir yöntemle Kur'an araştırmalarına kazandırılması gerekir. Çünkü tefsir ilmi, Kur'an dışı kaynaklara ihtiyaç duymakta veya Kur'an, Kur'an dışı kaynaklarla da tefsir edilebilmektedir. Bundan dolayı Kur'an'da yer almayan diğer kelimeler bir yöntemle araştırma kapsamına alınabilmelidir. Şöyle ki:

Bir kelime araştırılırken önce kelimenin kökü bulunacak, sonra da türevleri ile incelenecektir. Eğer araştırılan kelime Arapça ise bu yolun kaçınılmaz olarak izlenmesi gerekir. **Şer'** ve **şuru'** , "**şerea'**" fiilinin mastarlarıdır. Arapça'da bir kelimenin kökü fiil değildir¹¹. Tartışma, kelimenin kökünün mastar mı yoksa isim¹² mi olduğu yönündedir. Arapça'da mastar aynı zamanda isim olarak da kullanıldığından "mastar mı yoksa isim mi" tartışması konumuz açısından fazla bir önem taşımamaktadır. Arapça bir kelimenin kökü mastarı ise o zaman şunu açıkça söyleyebiliriz: **Kur'an**'da bir fiil kullanılıp mastarı kullanılmamış ise o fiilin mastarı **Kur'an**'ın tefsirinde rahatlıkla kullanılabilir, demektir. Bu kuralın konumuz açısından önemi

---

⁵ Şûra-42

⁶ Şûrâ-42

⁷

⁸ A'raf-163

⁸

⁹ Maide-48

⁹

¹⁰ Casiye-45

¹⁰ Bilindiği gibi Arapça, Samî Dil gurubuna ait bir dildir. Bu nedenle Arapça bir kelime araştırılırken, Samî Dil gurubu içindeki köklerinin de incelenmesi gerekir. Samî Dilleri konusundaki bilgisizliğimiz nedeni ile bu araştırmayı yapamadık. Bundan dolayı araştırmamızın bir kısmının eksik olduğu bilinmelidir.

¹¹ Arapça'da kelimelerin köklerinin fiil olduğunu savunan filologların olduğu unutulmamalıdır. Bu tartışmalar için bkz: **el-Enbarî, el-İnsaf fî Mesâilî'l Hilâf Beyne'n Nahviyyûn**, Mısır, 1961, C.I, s.236-238; **İbnü'l Manzur, Lisanü'l A'rab**, Beyrut, 1968, C.IV, s.5448; **Sibeveyh, el-Kitab**, C.I, s.97; **eş- Şerîf Ali b. Muhammed Cürcanî, Kitabü't Ta'rifât**, Esad Efendi Matbaası, İstanbul, 1300; **el-Lebidî, Mu'cemü'l Musta'cal't'il Nahviyye ve's Sarfiyye**, Beyrut, 1985, s.123; **Abbas Hasan, en-Nahvü'l Vafi**, Kahire, 1971, C.3, s.201 vd.; **Fahruddîn er-Râzî, Tefsîr-i Kebîr Mefatihü'l Gayb**, Trc. S.Yıldırım, L.Cebeci, S.Kılıç, S.Doğru, Akçağ Yay., Ankara, 1988, C.I, s.15 vd.

¹² Bakara, 31

şudur: **Ş,R,A'** harflerinden türeyen diğer kelimeler, Kur'an'da geçen beş kelimenin tefsirinde kullanılacaktır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kur'an'da **ş,r,a'** harflerinden türeyen beş kelime var, her kelime ayrı bir ayette ve bir kez kullanılmıştır. Konumuzu doğrudan ilgilendiren ayetlerin sayısının ilk bakışta beş olduğu söylenebilir. Bu nedenle araştırmamızı, beş ayetin tefsirini yaparak da tamamlayabilirdik. Fakat biz bu yöntemi izlemedik. Çünkü ayetlerde yer alan kelimelerin her birini, etimolojileri (iştikakları) ile tefsirine yöneldiğimizde çok sayıda ayet, kelime ve konu ile karşılaşacaktık ki, bu da araştırmamızın kapsamını değiştirecekti.

Gerçekte Kur'an'da yer alan kelimelerin bir bütün halinde organik bir yapı oluşturduklarında kuşku yoktur. Bununla beraber her bir hücrenin veya organın ayrı bir özelliğinin olduğu da unutulmamalıdır. İşte bu nedenle ki, Kur'an'ın bütünlüğü içinde bir hücre veya organ fonksiyonu üstlenmiş olan **ş,r,a'** harflerinden türeyen kelimeleri, bütün halinde evreleri ile incelemeye çalışacağız.

Bir noktaya daha değinmemiz gerekiyor: Her kavram diğerlerinden olabildiğince bağımsız incelenmeye çalışılacak ve mümkün olduğu kadar **ş,r,a'** harflerinden türeyen kelimelerin dışına çıkılmamaya özen gösterilecektir.

1- Sosyal Hayvan ŞURU' Aşaması:

Sözlüklerde anlaşılmayı bekleyen kimi kelimeler, insanlık tarihinin başlangıç dönemlerine ışık tutacak niteliktedir. Hayvanlarda gözlemlediğimiz şekilde **suyu eğilerek ağız ile içmek**¹³ anlamına gelen **şuru'**, bu nitelikteki kelimelerden biridir.

Şuru' **ş, r, a'** harflerinden oluşan bir kelimedir ve "**ağız ile su içmek**" demektir. Bir canlının suyu eğilerek ağız ile içmesi sosyal bir davranıştır. Hayvanlarda gözlemlediğimiz bu davranışın, insanlarda da görüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemin insanlık tarihinde hangi zaman dilimine rastladığı ise tam olarak bilinmemektedir. Fakat insanın bugünkü insan olmaktan belki de en uzak olduğu bir dönemde suyu eğilerek ağız ile içmiştir. Çünkü bugün,

¹³ **Zebidî, Tacu'l A'rûs**, Beyrut, C.5, s.394-396; **Kamûs Tercümesi**, İstanbul, 1305, C.3, s.302-305, **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, Beyrut, 1990, C.8, s.175-179; **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, 1964, C.I, s.424-429, **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, Beyrut, 1988, C.I, s.252-255; **İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa**, Bağdad, C.II, s.342-343; **Hüseyn Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa**, Beyrut, 1986, C.II, s.526; **Cevherî, Sihâh**, Beyrut, 1979, C.III, s.1236-1237; **Ebu Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, Mekayîsü'l Luğa**, Beyrut, 1991, C.III, s.262-263; **İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa**, Beyrut, 1994, C.II, s.698-699; **Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît**, Beyrût, 1979, C.II, s.698-699

suyu eliyle veya bir kap ile değil de, eğilerek ağzı ile içen insan örneğine rastlamak imkansız gibidir. Tarihlenmesi oldukça zor olan söz konusu sosyal davranışın, tarihin hangi döneminde terk edilmeye başlandığı ancak tahminlerle belirlenebilir:

Dünya jeolojik bakımdan 4 büyük evre geçirmiştir. Bugünkü insan, büyük olasılıkla 4. zamanın “buzul sonrası dönem”inde ortaya çıkmış olmalı.

- **Homo Habilis**, alet yapan ve atası **Austrolopithecus**’lar gibi sadece Afrika’da değil, dünyanın birçok yerinde 1.500.000 yıl önce yaşamaya başlayan ve hayvan olmayan ama henüz insan da olmamış “hayvan”dır.
- **Homo Erectus**, ataları Homo Habilis’ten Afrika’da türemiş ve dünyaya yayılmış, avcılık yapmış ve ateşi kontrollü kullanmıştır.
- **Homo Sapiens Neanderthalensis**, günümüzden 220.000 veya 180.000 yıl önce yaşamaya başlamışlardır.
- **Homo Sapiens**, Homo Sapiens Neanderthalensis’in yaklaşık 35.000 veya 70.000 yıl önce bugünkü insana dönüşen son şeklidir. Toplayıcı ve avcı olarak yaşayan insanlar böylece uzman avcılık dönemini de başlatmışlardır¹⁴.

İşte söz konusu olan “suyu hayvanlar gibi eğilerek ağzı ile içen” insan hangi insandır, bunu tam olarak belirlemek zordur. Fakat kötü bir tahminle bu insanın Homo Sapiens Neanderthalensis insan olduğunu veya onun sosyal alışkanlıklarını sürdüren Homo Sapiens Sapiens’in ilk üyeleri olduğunu söyleyebiliriz¹⁵.

2- Tüylü İnsan ŞE’RÂN Aşaması

---

¹⁴ Geniş bilgi için bkz: **L.S.B Leakey, İnsanın Ataları**, Çev. Güven Arsebük, TTK Yay., Ankara, 1971; **Richard Leakey – Roger Lewin, Göl İnsanları**, TÜBİTAK, Ankara, 1999; **Recep Yıldırım, Uygarlık Tarihi**, İzmir, 2000; **Mehmet Ateş, Mitolojiler ve Semboller**, İstanbul, 2001; **Güven Arsebük, İnsan ve Evrim**, TTK Yay., Ankara; **Mehmet Kaan Polatlar, İnsanın Atılım Çağları**, Ceylan Yay., İstanbul, 1996; **Calvin Wells, Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası**, Çev.Bozkurt Güvenç, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994; **Metin Özbek, Dünden Bugüne İnsan**, İmge Yay., Ankara, 2000; **Richard G. Klein – Blake Edgar, Uygarlığın Doğuşu**, Çev.Yunus Saltuk, Epsilon Yay., İstanbul, 2003

¹⁵ Homo Sapiens Neanderthalensis ile Homo Sapiens Sapiens’in uzun süre birlikte yaşadığına **Tevrat**’ın **Tekvîn** bölümünün 6. Bab’ında işaret edilmektedir.

Şe'r "kıl, tüy" demektir¹⁶. Bu kelimededen "**keçi kılı gibi uzun kıllı olan adam**" anlamına gelen **şe'rân** kelimesi türemiştir¹⁷. Arapça sözlüklerde yer alan bu kelimenin bir benzetme mi yoksa gerçekten kıllı insan türüne ait bir ismi mi olduğu araştırılmamıştır¹⁸. Ancak sözlüklerde yer alan **şe'rânî** kelimesinin **keçi kılı gibi kılları olan kişilerden** biri demek¹⁹ olduğu dikkatle incelendiğinde, tüylü insan ile tüylerini dökmüş insanın uzun bir süre birlikte yaşadıkları ileri sürülebilir.

Başlangıçta her iki insanın da tüylü olduğu ve konuşabildiği²⁰, yani konusu ve yüklemi olan cümleleri kurabildikleri bir aşmada tüylü insanlardan bir kısmının yedikleri besin nedeniyle tüylerini dkerek²¹ bir evrim geçirdikleri anlaşılmaktadır. Tüylü insanların, yani **şe'rânîlerin** dünyanın her yerinde yaşayabildikleri halde tüylerini dkenlerin ise uzun süre sadece sıcak iklimlerde yaşayabildikleri tahmin edilmektedir²². Bu yorum çerçevesinde bakıldığında **şe'rânî** kavramını tüysüz insanların tyller için kullandıkları söylenebilir.

Dilin oluştuğu bir dönemde kimi insanların sosyal alışkanlıklarını ifade eden **şuru**'un "**ağzı ile su içmek**" ve **şe'rân**'ın da "**kıllı adam**" anlamlarına geldiğini bilebilmemizi Arapça'ya borçluyuz. **Şuru**' ve

¹⁶ **Zebîdî, Tacu'l A'rs**, C.III, s.300-306; **Kamûs Tercümesi**, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1305, C.II, s.432-439; **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.IV, s.409-417; **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.I, s.416-423, **Halil b. Ahmed, Kitab'l A'yn**, C.I, s.250-252 ; **İbn-i Dreyd, Cemheret'l Luğa**, C.II, s.342-344; **Ahmed b. Faris, M'cmel'l Luğa**, C.III, s.505; **Cevherî, Sıhah**, C.II, s.698-700; **İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa**, C.I, s.281-283; **Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîb'l Kamsi'l Muhît**; C. II, s.719-721

¹⁷ **Zebîdî, Tacu'l A'rs**, C.III, s.300-306; **Kams Tercmesi**, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1305, C.II, s.432-439; **İbn-i Manzur, Lisan'l A'rab**, C.IV, s.409-417; **Ezherî, Tehzîb'l Luğa**, C.I, s.416-423; **Halil b. Ahmed, Kitab'l A'yn**, C.I, s.250-252; **İbn-i Dreyd, Cemheret'l Luğa**, C.II, s.342-344; **Ahmed b. Faris, M'cmel'l Luğa**, C.III, s.505; **Cevherî, Sıhah**, C.II, s.698-700; **İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa**, C.I, s.281-283; **Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîb'l Kamûsi'l Muhît**; C. II, s.719-721; **Şe'r** "kıl", "ân" eki ise "kişi, adam" demektir. **Şe'r** ismi ân eki alarak **şa'rân** olmuş ve "**keçi kılı gibi uzun kıllı olan adam**" anlamı kazanmıştır.

¹⁸ Bir kabîleye isim olması mecazi olmalıdır.

¹⁹ **Zebîdî, Tacu'l A'rs**, C.III, s.300-306; **Kamûs Tercümesi**, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1305, C.II, s.432-439; **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.IV, s.409-417; **Ezherî, Tehzîb'l Luğa**, C.I, s.416-423, **Halil b. Ahmed, Kitab'l A'yn**, C.I, s.250-252 ; **İbn-i Dreyd, Cemheret'l Luğa**, C.II, s.342-344; **Ahmed b. Faris, M'cmel'l Luğa**, C.III, s.505; **Cevherî, Sıhah**, C.II, s.698-700; **İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa**, C.I, s.281-283; **Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîb'l Kamsi'l Muhît**; C. II, s.719-721

²⁰ **Bakara**, 31

²¹ **Bakara**, 35-36; **A'râf**, 19-22, 27

²² **Bakara**, 38; **A'râf**, 24

şe'rân sözcüklerinin tarihte hangi ses ve yapı değişikliklerine uğradıkları, Arapça mı yoksa Arapçalaşmış kelimeler mi oldukları açık bir şekilde bilinmese de, bu kelimelerin genlerinde bulunan anlamların tarihçilerin işini kolaylaştırdığı gözardı edilemez.

3- Sürü İnsanı ŞURRA' Aşaması

Şurra', etimolojik olarak **denizlerde göçebe halinde yaşayan balık sürüsü**²³ demektir. Açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki, şurra' balık sürüsü demektir ve hayvan toplulukları için kullanılacak bir kavramdır. Şurra'ın öncelikle konumuzu ilgilendiren tarafı şerîa't ile aynı kökten türemiş olmasıdır. Bu nedenle iki kavram arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Fakat ilişkinin anlam çerçevesinin belirlenmesinde bir güçlük karşılaşılmaktadır. Çünkü balık sürüsü için kullanılan bir kavramdan yola çıkılarak insan toplulukları hakkında bir sonuca varılmak istenmekte, bu da doğal olarak, bazı soruları gündeme getirmektedir.

Her şeyden önce Arapça, bu tür anlatım kolaylıklarına uygun bir dil midir²⁴? Balık sürüleri için kullanılan bir kavramın insan topluluklarına uyarlanmasının özel bir yöntemi var mıdır?

Arapça ile ilgilenenler, birçok kelimenin hem insanlar hem de hayvanlar için ortak kullanıldığını bilirler. Bu nedenle söz konusu yaklaşım tarzının bir sorun yaratmayacağı düşünülebilir. Bizce asıl sorun, uygulanacak sağlıklı yöntemi belirlemektir. Bunu başarabilirsek, tartışmaya çalıştığımız sorulara açık ve yalın cevaplar verebiliriz.

Yöntem Sorunu:

Analoji bir akıl yürütme biçimi olarak, kavramın kapalı kısmına açıklık getirecek kolaylıklar sunabilir²⁵. Bunun tartışılması ve deneme düzeyinde de olsa uygulamasının yapılması gerekir.

²³ Zebidî, Tacu'l A'rûs, C.5, s.394-396; Kamûs Tercümesi, C.3, s.302-305, İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.8, s.175-179; Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.424-429, Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.252-255; İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa, C.II, s.342-343; Ahmed b. Faris, Mü'cmelü'l Luğa, C.II, s.526; Cevherî, Sıhah, C.III, s.1236-1237; Faris b. Zekeriyya, Mekayisü'l Luğa, C.III, s.262-263; İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa, C.II, s.698-699; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît; C. II, s.698-699

²⁴ "Yerde yürüyen canlılar da ve kanatları ile uçan kuşlar da sizin gibi birer ümmettir (topluluktur)..." (En'am,38) Bu ayette geçen **ümmet** kavramının hem hayvan hem de insan toplulukları için ortak kullanılabilirliğini göstermektedir.

²⁵ Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi, Teori Yay. Ankara, 1986, s.27-30

Kur'an insanlara mantığın "tümdengelim" ve "tümevarım" gibi formlarını kullanmalarını örnekler ile anlatmıştır. Bununla beraber Kur'an, "analoji"yi de bir akıl yürütme formu olarak insanlara tanıtmıştır. Müslüman bilim adamları, kelamda tümdengelim, fıkhıta ise tümevarımı çok iyi kullanmalarına rağmen analogiyle pek ilgilenmemişlerdir. İlgisizliğin en önemli nedeni olarak, analoginin zayıf bir akıl yürütme yolu olduğu veya tümevarıma çok benzediği için gerek duyulmadığı yönünde gerekçeler ileri sürülmüştür.

Bu noktada ileri sürülebilecek en önemli gerekçe, analoginin Kur'an üzerinde tutarlı bir şekilde uygulanabilmesi için bilgi birikiminin yeterince oluşmamasıdır. Eski Yunan filozoflarının tümevarıma yönelik eleştirileri İslam Ortaçağı'nda ve daha sonraları Batı aydınlanmasında önemini kaybettiği gibi, analogiye ilişkin eleştiriler de Batı'da geliştirilen bilimlerden sonra önemini kaybetmiştir. Çünkü Batı'da geliştirilen fen bilimleri, analogiye geniş bir uygulama alanı açmıştır²⁶. Öyle ki, bu alan endişeleri giderecek kadar açık ve geniştir.

Kur'an'da yer alan "**Yerde yürüyen canlılar ve kanatları ile uçan kuşlar sizin GİBİ birer topluluktur...**"²⁷ ayeti, analoginin önemine açık bir şekilde işaret etmektedir. Bu ayet, aynı zamanda zooloji olmadan Kur'an'ın bazı ayetlerinin anlaşılamayacağını ve zooloji bilinmeden analoginin doğru bir şekilde uygulanamayacağına da işaret etmektedir.

Genellikle analogi, tümevarımla karıştırılmaktadır. Oysa klasik İslam kaynaklarında tümevarım veya şer'i kıyas, asılda (etalonda) var olan hükmü gerekli kılan etkin bir özelliğin, benzetilende de olup olmadığına bakmaktır. Asılda var olan o etkin özellik benzetilende de varsa, asıldaki "hüküm", benzetilene de verilir. Bu akıl yürütme yöntemine kıyas veya şer'î kıyas denmektedir.

Oysa analogi şer'î kıyastan farklıdır: Çünkü analogi, benzetilen (etalon) olarak alınan varlığın bütün özelliklerinin benzeyende aranması demektir. Yani analogi bir sistem karşılaştırmasıdır. Bir başka anlatımla analogi, bir varlığın özelliklerini, **fonksiyon** olarak karşı varlıkta aramak veya oluşturmak demektir. Örneğimizden yola çıkarak şöyle bir analogik sonuca varmamız mümkündür:

Şurra' , "denizlerde grup halinde göçebe yaşayan balık sürüsü", demektir. Bu kavramı ilk insan topluluklarına analogladığımızda, sosyolojik olarak grup halinde gezen ve yaşayan göçebe topluluk anlamına gelir. Böylece analogik yöntemin doğru uygulanması halinde "göçebe balık sürüleri denizlerde nasıl yaşıyorsa,

²⁶ Hemann de Witt, Analogik,I,II,III, 1989

²⁷ En'an, 38

bir benzeri de ilk insanlar tarafından karalarda yaşandı” sonucuna varılır. Bu yöntemden hareketle,

- Denizlerde yol olmadığına göre ilk insanlarda da yol kavramı yoktu²⁸.

- Balıklar denizlerde suyun akıntısına ve ısısına göre, yaşadıkları yerleri mevsimlik olarak değiştirirlerdi. İnsanlar da tatlı su kıyılarına yakın güzergahlarda mevsime ve türüne göre meyve ve av bulmak için göçebe yaşarlardı.

- Balıklar çoğalma mevsimlerinde eşlerini yine içinde yaşadıkları sürüden seçtiklerine göre, ilk insanlar da eşlerini kendi geniş ailesinden seçmekteydi.

- Akdeniz’de göçebe halinde belli sezonlarda görülen balık sürüleri Karadeniz, hatta Tuna Nehri - Akdeniz arasında yaşadıkları gibi göçebe insan topluluklarının yaşam alanları da buna yakın genişlikteydi... denebilir.

Bu tür akıl yürütme yöntemlerinin benimsenmesi halinde, ilk insan topluluklarına ait somut bir belge **bulunmasa da, analogiyle birçok bilgiye ulaşılabilir. Buna benzer analogiler Kur’an’da** birçok kez yapılmıştır. Temel kural, bu örnekte olduğu gibi benzetilenden benzeyene, yani balık sürülerinden insan topluluklarına doğru bir yolun izlenmesidir. Tersisi de olamaz mı? Bu sorunun cevabından çok, bu yöntemi gerekli kılan koşullar önemlidir. O da şu sonucu doğurur:

Bilinenlerin yardımı ile bilinmeyenlerin açıklanabilmesidir²⁹. İlk insan topluluklarına ait elimizde bir kanıt yoksa, balık sürülerinin yaşamı bizim için önem kazanmaktadır. Balık sürülerinin yaşamı bugün detaylı bir şekilde incelenebilmekte ve bu konuda küçümsenemeyecek bilgilere ulaşılabilir. Söz konusu olan araştırmamızda, bilinen balık sürülerinin yaşamıdır, bilinmeyen ise ilk insan topluluğunun yaşam biçimidir. Bu nedenle bilinenlerin yardımı ile bilinmeyenler açıklanacaksa, balık sürülerinden insan topluluklarına doğru bir yolun izlenmesi gerekir.

Yeri gelmişken yönetime ilişkin bir noktaya daha açıklık getirmemiz gerekir: Analoginin sağlıklı bir akıl yürütme yöntemi olmadığı söylenebilir. Buna verilecek cevabı, bu çalışmanın kapsamı dışında tutuyorum. Ama analogi benimsenip de itiraz, “analoglanan nesne”ye ilişkin ise, bu araştırma kapsamında her türlü eleştiriye açık olduğumuz bilinmelidir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Kur’an merkezli bir kavram analizinde Kur’an’ın seçtiği “nesne”leri analogide kullanmak, izlenen yönetime

²⁸ İlk yolları, daha genel hatlarla kullanılan “güzergah”lardı.

²⁹ Analogi, bir akıl yürütme yöntemi olarak “bilinmeyeninin bilinmesi amacına hizmet edecek bir modelin kurulmasında, bilinen bazı yöntemlerin kullanılması” şeklinde fen bilimler gibi sosyal bilimlerde de kullanılmıştır. (Charles Keith Maisels, **Uygarlığın Doğuşu**, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Yay. Ankara, 1999, s.5-7)

aykırı düşmese gerek. Bu nedenle Kur'an'daki balık sürüsü, analoglanan nesne olarak tercih edilmiştir.

Bir başka araştırmacı, insanlık tarihinin ilk dönemlerindeki insan topluluk(şurra')ları arasındaki ilişkileri, gaz molekülleri arasındaki ilişkilere benzetebilir. Bu da bir analogidir. Özellikle fiziksel ve kimyasal olaylarla biyolojik ve sosyolojik olaylar arasında analogik bağlar kuranlar açısından, bir sorun olmasa gerek. Fakat şunu itiraf etmeliyim ki, konumuz açısından Kur'an'da balık sürülerinin bir analogi nesnesi olarak gösterilmesi yerinde bir örnektir.

Kur'an'ın A'raf Suresi'nin 163. ayetinde yer alan ve "balık sürüsü" demek olan şurra' kavramı, analogik bir yöntemle sosyolojiye uyarlandığında, aynı kan bağından gelen kapalı göçebe topluluk³⁰ anlamına gelir. Bu açıklama yöntemi ile şurra' kavramı, analogik yöntemle sosyolojik bir anlam kazanmaktadır.

İlk insan toplulukları, şurra'larda aile gelenekleri, örf ve adetleri ile sınırlı ve ilkel bir hukuk düzeni içinde yaşamışlardır. Şurra'ların karar organı geniş ailenin reisi, danıştığı kişiler ise ailenin diğer büyükleridir. Bu dönemin en önemli ekonomik sorunu beslenme, sosyal sorunu ise güvenlik ve çoğalmadır³¹. Bu dönemde insanların beslenme nesnesi, doğada serbest halde bulunan sebze, meyve, av ürünleri ve ehlileşmiş hayvanların sütleridir. Evlilik için seçilen eşler ise geniş aile bireylerinden biridir.

İnsanlığın ilk dönemlerinde birçok şurra' vardı. Fakat bunları birbirine bağlayan herhangi bir bağ veya otorite yoktu. Her geniş aile yani şurra', bağımsız bir topluluktur. Şurra' üyelerinin dışarıya karşı şurra'lardan ayrı bir kişilikleri yoktu ve sorumluluklar kollektifti. Birçok şurra' vardı, insanlar mutlaka bunlardan birinin üyesiydi veya yeni bir şurra'nın kurucusuydu. Toplayıcılık, avcılık ve çobanlıkla geçinen ilk insan toplulukları yani şurra'lar yaklaşık 10 - 20 kişiden oluşmaktaydı.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, tartışmaya çalıştığımız soruna analogik bir yöntemle yaklaştığımızda, Kur'an'ın ilk insan topluluklarının yaşam biçimlerini şurra' kavramıyla açıkladığını ileri sürebiliriz. Kur'an'da kapalı ve göçebe topluluklar halinde yaşayan insanların yaşam biçimleri, denizlerde sürüler halinde yaşayan balıkların yaşamı ile birbirine analoglanarak anlatılmıştır³².

---

³⁰ Küçük geniş aile.

³¹ **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, Teori Yay. Ankara, 1986, s.8

³² "Onlara deniz kıyısındaki kasaba(halkını)yı sor. Cumartesi yasağını çiğniyorlardı. Cumartesi **balıklar sürü halinde** geliyordu; diğer günlerde gelmiyordu. Böylece onları, kuralları çiğnedikleri için deniyorduk." (A'raf, 163) Bu ayet; yerleşik yaşama geçmiş, zamanı günlere ve haftalara göre tanımlamış, kuralları olan, balık avlayabilen... bir topluluğu anlatmaktadır. Gelişmişlik düzeyine bakılırsa ilk insan toplulukları ile karşılaştırılmayacak kadar medeni bir topluluktur. Ayet, yerleşik ve gelişmiş bir insan

4- Giyinen İnsan ŞEREA' Aşaması Şerea'nın Birinci Aşaması

Şerea' , ş r a' harflerinden oluşan yarım bir fiildir. Bu üç harften yapılan ilk fiilin -yarım fiildir- şerea' olduğu söylenebilir. Şerea' yarım fiil olarak "**deriyi soyup çıkardı**" demektir³³. İnsanlar ateşi kontrol edebildikleri için ılık ve soğuk iklimlerde mevsimlik olarak yaşayabiliyorlardı. Zamanla hayvan derisi giymeyi öğrenerek soğuk iklimlerde sürekli yaşayabilecek hale geldiler³⁴. Deriyi yırtmadan soyarak elbise yaptılar. Başlangıçta deriler basit olarak yıkandı ve kurutuldu. Sonraları tabaklama teknolojisi geliştirilerek deriler daha kullanışlı hale getirildi³⁵.

Ş R A' harflerinden oluşan kelimeler ile Ş A' R harflerinden oluşan kelimeler arasında çok yakın anlam ilişkileri vardır. Bu kelimelerin yapısında R ile A' harfleri yer değiştirebilmekte ve birbirine yakın

---

topluluğunun yaşamından önemli bir kesit sunduğu gibi, aynı zamanda balık sürülerinin yaşamına da değinmektedir. Bizi ilgilendiren de budur. Fakat bu değini konumuzu aydınlatacak düzeyde midir? O zaman konuyu biraz daha açmamız gerekir. Şöyle ki; ş,r,a' harflerinden türeyen kelimeler kurallara bağlı olarak sıralanacaksa

a) İsim, sıfat, fiil, edat sırasına göre ve

b) En ilkel anlamdan yani tarihi gelişmelere uygun olarak somuttan soyuta doğru veya hakikatten mecaza doğru bir anlam çizgisinin izlenmesi gerekir.

Bu iki kural izlendiğinde ş,r,a' harflerinden oluşan ilk kelimenin şurra' olduğu ileri sürülemezse de, insan topluluklarının yaşadığı en ilkel dönemi anlatan ilk kelimelerden birinin şurra' olduğu söylenebilir. Çünkü şurra' kelimesinin taşıdığı anlam, onu öne çıkarmaktadır. Şurra' kelimesinin sosyolojik bir anlam kazanmasına gelince:

Analoji bir akıl yürütme ve benzetme biçimidir. Eğer bir ayette balıkların toplu yaşamı şurra' kelimesi ile ve diğer ayetlerde de bu kelimenin türevleri ile insan topluluklarının yaşamı anlatılıyorsa, doğal olarak balıkların yaşamını insan topluluklarının başlangıç dönemlerinin yaşamına analoglayarak söz konusu sonuca varabiliriz.

³³ Zebidî, Tacu'l A'rûs, C.5, s.394-396; Kamûs Tercümesi, C.3, s.302-305, İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.VIII, s.175-179; Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.424-429, Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.252-255; İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa, C.II, s.342-343; Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa, C.II, s.526; Cevherî, Sıhah, C.III, s.1236-1237; Faris b. Zekeriyya, Mekayisü'l Luğa, C.III, s.262-263; İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa, C.II, s.698-699; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît, C.II, 698-699

³⁴ İ.Ö. 5.200'lerde deri işlemeciliğini bırakıp keten ve yün işleyen topluluklara rastlanmıştır. Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu, s.171. İ.Ö. 5.200'lerde deri giyimin dışında keten ve yün işlenmeye başladığına göre derinin insanlar tarafından giyimde kullanılmasının çok daha eskilere dayanması gerekir.

³⁵ Avlanan hayvanların derilerini kemik çuvaldızlarla üzerlerine tutturup giydikleri bulgulardan anlaşılmaktadır. Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin, TTK Yay. Ankara, 1987, s.16

anamlardan yeni kelimeler türeyebilmektedir. Arapça'nın iştikakını açıklayan tüm teoriler bu tür dönüşümleri olağan saymaktadır.

Önceleri deriyi bir bütün olarak elbise gibi kullanan insanlar, bunun bir ileri aşamasında yün ve keçi kıllarından basit örgü teknikleri ile giysi yapma denemelerine başladılar. “**Kıl, tüy**” anlamına gelen **şe'r**'den “**kıl dikmek, döşemek**” anlamına gelen **teşî'r** kelimesi türemiştir³⁶. **Teşî'r** kelimesinin doğup gelişmesi, keçi kılından giysi üretilebilmesi ile olmuştur. Bu teknik geliştikçe insanlar arasındaki statüyü belirlemek ve liderler ile toplulukları arasındaki farkı belirlemek için giysilerde semboller, sonra da özel üniformalar dikmişlerdir. İşte “**sembol, üniforma**” anlamına gelen **şîâ'r** kelimesi bu aşamada türemiştir³⁷.

Soğuk iklimlerde ayaklarına deriyi daha kaba bir şekilde bağlayıp ayakkabı gibi kullanan insanlar çok daha ileri zamanlarda **kıl örgülerden ayakkabı yapmak** anlamına gelen **işâ'r** kelimesi türemiştir³⁸.

5- Savunan İnsan İŞRA' Aşaması

İlk insan topluluk(şurra')ları, kapalı ve göçebe topluluklar olarak doğada kendiliğinden yetişen meyve ve sebzelerden, avladıkları hayvanların pişirilmiş etlerinden, çobanlık döneminde ise sütlerinden beslenerek yaşadılar. Ekonomik ve sosyal koşullar, şurra'ları, daha geniş alanlarda, yani yılın her mevsiminde besin bulabilecekleri yerlerde yaşamaya zorladı. Sonunda giyimde yapılan yeniliklerle soğuk iklimlerde yaşanmaya başlandı. Ateşi elde etme yöntemleri ile ısınma ve pişirme sorunları aşılmıştı. Böylece meyve ve sebzelerin taze

---

³⁶ Zebîdî, Tacu'l A'rûs, C.III, s.300-306; Kamûs Tercümesi, Bahriye İstanbul, 1305, C.II, s.432-439; İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.IV, s.409-417; Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.416-423, Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.250-252 ; İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa, C.II, s.342-344; Ahmed b. Faris, Mü'cmelü'l Luğa, C.III, s.505; Cevherî, Sıhah, C.II, s.698-700; İsmail b. A'bbad, el- Muhî't Fi'l Luğa, C.I, s.281-283; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhî't; C. II, s.719-721

³⁷ Zebîdî, Tacu'l A'rûs, C.III, s.300-306; Kamûs Tercümesi, C.II, s.432-439; İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.IV, s.409-417; Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.416-423, Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.250-252 ; İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa, C.II, s.342-344; Ahmed b. Faris, Mü'cmelü'l Luğa, C.III, s.505; Cevherî, Sıhah, C.II, s.698-700; İsmail b. A'bbad, el- Muhî't Fi'l Luğa, C.I, s.281-283; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhî't; C. II, s.719-721

³⁸ Zebîdî, Tacu'l A'rûs, C.III, s.300-306; Kamûs Tercümesi, C.II, s.432-439; İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.IV, s.409-417; Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.416-423, Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.250-252 ; İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa, C.II, s.342-344; Ahmed b. Faris, Mü'cmelü'l Luğa, C.III, s.505; Cevherî, Sıhah, C.II, s.698-700; İsmail b. A'bbad, el- Muhî't Fi'l Luğa, C.I, s.281-283; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhî't; C. II, s.719-721

veya kurusu ile de beslenen insanlar, ağırlıklı olarak avcılığa ve çobanlığa yöneldiler. İşte **ışra'** , kelime ve kavram olarak bu dönemde doğdu.

İşra' etimolojik olarak **mızrağı birine doğrultmak** demektir³⁹. Taşdığı anlama bakıldığında kelimenin, uzman avcılık döneminde doğduğu ve kavramlaştığı söylenebilir. Çünkü av için gerekli olan ağaç mızrağın ifa ettiği işlev dikkate alınırsa avcılık döneminde keşfedildiğini ileri sürmek yanlış olmaz. Bu nedenle avı kolaylaştıran ve onu bir yaşam modeline dönüştüren av teknolojisi, bu dönemde en ilkel biçimi ile yapılmış ve kullanılmış olmalıdır.

Başlangıçta kaçarak ve ağaçlara tırmanarak kendisini koruyan insanlar, mızrak gibi, savunma ve saldırı araçları yaparak yeni bir yaşamı keşfetmişlerdir. İşra' kavramı buna da işaret etmektedir. Mızrak sadece savunma veya saldırı aracı olarak kullanılmamıştır. Bu teknik gelişme, aynı zamanda önemli ekonomik değişimlere de neden olmuştur. Böylece av hayvanları, meyve ve sebze gibi ekonomik bir değer kazanmıştır.

İnsanlar önemli yenilikler yaparak avcılık yaşam modelini geliştirmişler. Ava gidenler ile gidemeyenler ayrılmış ve şurra'(geniş aile topluluğu)larda yeni iş bölümü zorunlu hale gelmiştir. Erkekler avlanırken kadınlar diğer yenebilen meyve ve bitkiler arasında bugün yediğimiz arpa ve buğdayın atası olan yabancı otların tohumlarını toplamışlardır⁴⁰. "**Arpa**" anlamına gelen **şei'r** ⁴¹ kelimesi de bu dönemde türemiştir.

39

Zebidî, Tacu'l A'rûs, C.5, s.394-396; **Kamûs Tercümesi**, C.3, s.302-305, **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.VIII, s.175-179; **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.I, s.424-429, **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.I, s.252-255; **İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa**, C.II, s.342-343; **Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa**, C.II, s.526; **Cevherî, Sıhah**, C.III , s.1236-1237; **Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, Mekayisü'l Luğa**, C.III, s.262-263; **İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa**, C.II, s.698-699 **Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît**, C.II, 698-699

⁴⁰ Avlanma ve balık tutma bölgeleri ve buralardan sağlanan yiyecekler, genellikle ortaklaşa sahip olunan ve ortaklaşa yararlanılan şeylerdir. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, Çev. Mete Tunçay – Alaeddin Şenel, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.45,47

⁴¹ **Zebidî, Tacu'l A'rûs**, C.III, s.300-306; **Kamûs Tercümesi**, C.II, s.432-439; **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.IV, s.409-417; **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.I, s.416-423, **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.I, s.250-252 ; **İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa**, C.II, s.342-344; **Ahmed b. Faris, Mü'cmelü'l Luğa**, C.III, s.505; **Cevherî, Sıhah**, C.II, s.698-700; **İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa**, C.I, s.281-283; **Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît**; C. II, s.719-721

Avcı gurupları, ilk askeri birlikler olarak bu dönemde oluşmuştur. Av ürünleri ekonomik bir değer kazanmış ve avcılık bir meslek olmuştur⁴². Mağaraların duvarlarına çizilen hayvan figürleri ile av dersleri verilmiştir⁴³.

Geniş aile(şurra')nin avcı grubu, ailenin nüfusundan oluştuğundan bunun kalabalık olamayacağı tahmin edilebilir. Ama tahmini bir sayı verilecek olursa av için her bir grubun yaklaşık 10-15 kişiden, geniş ailenin toplam nüfusunun ise 50 – 100 kişiden oluştuğu söylenebilir⁴⁴.

6- Eğiten İnsan ŞER' Aşaması

Şer', etimolojik olarak **hayvan sürüsünü suya götürmek** demektir⁴⁵. Bu sürü, uzman avcılıktan çobanlık dönemine geçişi başlatan ehlileştirilmiş hayvan sürüsüdür⁴⁶. İnsanların hayvanları ehlileştirip sürüler oluşturma aşamasına gelmesi kolay olmamıştır⁴⁷. Önce hayvanlar, etleri için avlanmış, uzun bir süre sonra da tecrübelerle hayvanların ehlileştirilebileceği anlaşılmıştır. Dolayısıyla eti lezzetli, kolay ehlileşen ve çoğalan hayvanlardan sürüler oluşturulmuştur⁴⁸.

⁴² Bkz. **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.9-15, 19-21

⁴³ Avcı ve toplayıcı toplulukların İ.Ö. 9.000 yılından öncesine ait yaşamları mevsimlik kamplarda ve mağaralarda geçmiştir. Şanidar ve el-Vad mağaraları buna örnek gösterilmektedir. **Garrod, D.A.E. and Bate, D., The Stone Age of Mt Carmel: Excavations at the Wadi Mughara**, vol.I, Oxford: Clarendon Press, 1937; **Solecki, R.L., "Contemporary Kurdish winter – time inhabitants of Shanidar Cave, Iraq". World Archaeology 10(3), 1979, s.318; Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.198

⁴⁴ **Oates, J., "Ubaid Mesopotamia reconsidered"**, in T.C. Young et all. (eds), 1983, s.308; Avcılığın başlaması ile insanlar sürüden farklı olarak 25-50 arası üyeden oluşan takımlar kurmuşlardır. **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.9; Orta ve Üst Paleolitik insanların konaklama veya yerleşim alanlarındaki çadır ve barınak izlerinden 8-10 çadırlı 30-40 kişilik gruplar halinde yaşadıkları sanılmaktadır. **L.H.Morgan, Eski Toplum...** s.158-168

⁴⁵

Zebidî, Tacu'l A'rûs, C.5, s.394-396; **Kamûs Tercümesi**, C.3, s.302-305, **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.VIII, s.175-179; **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, 1964, C.I, s.424-429, **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.I, s.252-255; **İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa**, C.II, s.342-343; **Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa**, C.II, s.526; **Cevherî, Sıhah**, C.III, s.1236-1237; **Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, Mekayisü'l Luğa**, C.III, s.262-263; **İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa**, C.II, s.698-699; **Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît**, C.II, 698-699

⁴⁶

⁴⁷ Besi hayvanlarının ehlileşme dönemlerini yaz... Mezopotamya Uygarlığı, C.9, İletişim Yayınları, ; Evcilleştirmenin ilk başladığı M.Ö. 9.000'lerde kurulduğu radyo-karbon testleri ile saptanmıştır. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.50

⁴⁸ Bir etnografya okulu, sürü beslemenin tarımın rolü olmaksızın doğrudan doğruya avcılıktan çıktığı görüşündedir. Bir başka ekol de, "arkeolojik kayıtlarda bilinen en eski

Ehlileştirilen hayvan sürüleri önemli ekonomik imkanlar sağlarken, diğer taraftan da insanların içtikleri sulara ortak olmuşlardır. Dolayısıyla su kaynakları önem kazanmış ve **şurra'**lar arasında ciddi bir çatışma konusu olmuştur⁴⁹. Böylece su kaynakları kamusal bir sorun olarak insanlığın gündemine girmiştir. İşte bu aşamada **içilecek su sırası, su yeri ve zamanı** anlamına gelen "**şirb**"⁵⁰ kavramı doğmuştur. Bu kavram, su kaynakları üzerinde ortaya çıkan anlaşmazlıklara çözüm getiren bir düşüncenin yalın bir ifadesidir. Topluluklar kavga etmeden su üzerindeki paylarını, su içme yerlerini, sırasını ve zamanını **şirb** ile belirleyerek çözmüşlerdir.

Ayrıca **şer'**, meyve bulmanın zorlaştığı dönemde, insanları bol ve lezzetli meyveliklere veya ava götürmek anlamında da kullanılmıştır. Öyle ki, **şurra'** başkanlarının kabiliyeti, yani **şer'**(liderlik yeteneği)i, topluluğunu bol besinli yerlere götürmesi ile ölçülmüştür.

İnsanlığın **şer'** döneminde yaşadığı toplumsal değişim, analogi yöntemi ile açıklandığında şu sonuçlara varılmaktadır:

Artık insan toplulukları balık sürüsü düzeyinden bir adım daha ileridedir; çünkü insan toplulukları artık ehlileşmiş hayvan sürülerine benzemektedir. Yabani hayvanlar gibi iken, ehlileşmiş ve sürü olmuşlar ve çobanlarını dinler düzeye gelmişlerdir. Su yolları ve otlaklıklar bu dönemde önem kazanmıştır... Böylece toplulukların sürüye, liderlerin ise çobana benzetildiği yeni bir sosyolojik döneme girilmiştir.

Sürülerin, iş bölümüne göre sırası gelen görevliler tarafından suya götürülmesi, bir kısım görevlilerin sürünün güvenliğini koruması... gibi konular, bu dönemde birer kamu görevi olarak kurumlaşmıştır. Çünkü sürü, **şurra'**ın ortak malıdır ve onun korunması da yine **şurra'**ın ortak sorunudur. Böylece **şer'**, kamu malı olan sürülerin ihtiyaçlarını ve güvenliğini sağlamayı ifade eden bir kamu hizmetidir.

---

neolitik toplumlar, bitki yetiştirmenin bazı hayvanların bir kısmını ya da hepsini evcilleştirmiş olan karma tarımcıların toplumlardır" görüşündedir. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.48

⁴⁹ Mezopotamya tarihinde genel olarak sulama ve özel olarak da sulama alanında görülen yarışma, yani su rekabeti, gelişmelerin merkezi olma gibi bir öneme sahiptir. **Charles Keith Maisels, Uygurluğun Doğuşu**, s.345

⁵⁰ "**içmek**" anlamına gelen "**şurb**", içilecek su sırası, su yeri ve zamanı anlamına gelen "**şirb**" ve "**içilen şey**" anlamına gelen şarab kelimelerinin hangi dönemde oluştuğu ise ayrı bir araştırma konusudur. **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.1, s.487-493; **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.II, s.352-356; **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.VI, s.256-258; **Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa**, C.II, s.527-528; **Faris b. Zekeriyya, Mekayisü'l Luğa**, C.III, s.267-268; **İsmail b. A'bbad, el- Muhîr Fi'l Luğa**, C.I, s.487-493

7- Ölçen İnsan A'RîŞ Aşaması

Doğanın bir parçası olan insan, önceleri doğada serbest halde bulunanları tüketirken ve doğada rastladığı sığınaklarda barınırken yavaş yavaş doğaya alternatif denebilecek serbest halde bulunmayan ürünler sunmaya başlamıştır. Ölçülebilir standart boyutlarda sırıklarla barınaklar yapılmaya başladığında bunun ilk adımını da atmıştır. İşte “**a’riş**” “in önce **sırık**, sonra da **ince dallarla yapılan kulübe, derme çatma kulübe**⁵¹ anlamı kazanması bu kelimenin doğuşunu açıklamaktadır.

Uygun iklimlerde göçer konar insan topluluklarının kolayca inşa ettikleri ince dallı kulübeler, zamanla barındıracağı insan ve malzeme miktarı ve doğa koşulları ve düşman saldırıları dikkate alarak kerpiçten ve taştan konutlara dönüşmüştür. Bunun için gerekli olan önemli adımlardan biri de “ölçü”nün bulunmasıdır. Böylece ilk ölçü birimi olarak “a’riş” bir sırık boyu olarak benimsenmiş, çok sonraları ise yaygın bir ölçü standardı olan “**a’rşın**”ın doğuşuna öncülük yapmıştır.

8- Saldıran İnsan ŞİRA’ Aşaması

Şira’, etimolojik olarak **yayı sert gerip kirişi bağlamak** demektir⁵². Yay, uzman avcılık döneminde keşfedilen, öncelikle ava, sonra da insanlara karşı kullanılan önemli bir araçtır.

İnsanlar başlangıçta düşmanlarından kaçarak korunmuşlar. Mızrağı keşfedince düşmanları ile gerektiğinde yakın mesafede çatışmışlardır. Riski yüksek olan bu mücadele metodu, yayın keşfedilmesi ile yeni bir aşama kazanmıştır. Artık insanlar düşmanlarına ve avlarına fazla yaklaşımadan da yayı kullanarak öldürücü darbeler vurabilmişlerdir.

⁵¹ Zebidî, Tacu’l A’rûs, C.V, s.394-396; Kamûs Tercümesi, C.III, s.302-305, İbn-i Manzur, Lisanü’l A’rab, C.VIII, s.175-179; Ezherî, Tehzîbü’l Luğa, C.I, s.424-429, Halil b. Ahmed, Kitabü’l A’yn, C.I, s.252-255; İbn-i Düreyd, Cemheretü’l Luğa, C.II, s.342-343; Ahmed b. Faris, Mücmelü’l Luğa, C.II, s.526; Cevherî, Sıhah, C.III, s.1236-1237; Faris b. Zekeriyya, Mekayisü’l Luğa, C.III, s.262-263; İsmail b. A’bbad, el- Muhît Fi’l Luğa, C.II, s.698-699; Tahir Ahmed ez- Zavî, Tertibü’l Kamûsi’l Muhît, C.II, 698-699

⁵² Zebidî, Tacu’l A’rûs, C.V, s.394-396; Kamûs Tercümesi, C.III, s.302-305, İbn-i Manzur, Lisanü’l A’rab, C.8, s.175-179; Ezherî, Tehzîbü’l Luğa, C.I, s.424-429, Halil b. Ahmed, Kitabü’l A’yn, C.I, s.252-255; İbn-i Düreyd, Cemheretü’l Luğa, C.II, s.342-343; Ahmed b. Faris, Mücmelü’l Luğa, C.II, s.526; Cevherî, Sıhah, C.III, s.1236-1237; Faris b. Zekeriyya, Mekayisü’l Luğa, C.III, s.262-263; İsmail b. A’bbad, el- Muhît Fi’l Luğa, C.II, s.698-699; Tahir Ahmed ez- Zavî, Tertibü’l Kamûsi’l Muhît, C.II, 698-699

Mızrağın ve okun insanlar tarafından etkili bir şekilde kullanılması, şurra'ların sosyal yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. Ava çıkmak, mızrak ve yay yapmak ve kullanmak, meyve veya tahıl toplamaktan daha zor olduğundan, yeni iş bölümü içinde kadınlar, daha pasif sorumluluklar üstlenmeye başlamıştır. Mücadele sertleşince erkek nüfusun önemi iyice artmıştır. Dolayısıyla topluluklar avcı-asker sayısı ile önem kazanmaya başlamıştır. Büyük olasılıkla nüfusu artan toplulukların içlerinde zaman zaman bölünmeler olmuş ve topluluğu oluşturan insanların bir kısmı, av sahalarını genişletmek için topluluklarından ayrılmışlardır. Ayrılanlar yeni topluluklar kurmuş; fakat eski toplulukla bağlarını hepten koparmamıştır. Büyük avlar ve savaşlar sırasında eski akrabaları ile tekrar güç birliği yapmışlardır. Şurra'lar arası evliliklerin yaygınlaşmasında bu tür ihtiyaçların etkisi olduğu düşünülmektedir⁵³. Bu düşünce, yani şurra'lar arası birlikte hareket etme düşüncesi, zamanla daha büyük topluluk olan a'şîret topluluklarını doğurmuştur.

Önceleri memeli hayvanları ve balıkları avlayan insanlar uzman avcılık döneminde oku, kuşlar için de kullanmışlar ve eti lezzetli birçok kuş türü keşfetmişlerdir. Kuşlar önceleri okla avlanırken zamanla tuzakla avlanmıştır. İşte tuzak tekniği ile kuş avlamaya **şira'** denmiştir⁵⁴. Kuşlar için düşünülen tuzaklar zamanla diğer hayvanlar ve düşmanlara da uygulanmış ve bütün insanlarca benimsenmiş ve geliştirilmiştir.

9- Siyasal İnsan A'ŞİRET Aşaması

A'şîret , on şurra'ın bir araya gelerek oluşturduğu bir topluluktur⁵⁵. Zamanla bu sayı artmış yirmi şurra'ın bir araya gelerek

⁵³ L.H.Morgan, Eski Toplum... s.212

⁵⁴ Zebidî, Tacu'l A'rûs, C.V, s.394-396; Kamûs Tercümesi, C.III, s.302-305, İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.VIII, s.175-179; Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.424-429, Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.252-255; İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa, C.II, s.342-343; Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa, C.II, s.526; Cevherî, Sıhah, C.III , s.1236-1237; Faris b. Zekeriyya, Mekayisü'l Luğa, C.III, s.262-263; İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa, C.II, s.698-699; Tahir Ahmed ez- Zavî, Tertibü'l Kamûsi'l Muhît, C.II, 698-699

⁵⁵ Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.407-414; Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa, C.III, s.669-670; Cevheri, Sıhah, s.746-748; Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.245-249; İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.IV, s.568-575; İsmail b. A'bbad, el-Muhît fi'l Luğa, C.I, s.278-280; Tahir Ahmed ez-Zavi, Tertibü'l Kamûsi'l Muhît, C.III, s.230-231; Faris b. Zekeriyya, Mekayisü'l Luğa, C.VI, s.324-327

kurdukları topluluğa da a'şîret⁵⁶ denmiştir. A'şîreti ortaya çıkaran en önemli neden, farklı şurra'lar arasında yapılan evliliklerdir⁵⁷. Köken olarak birbirlerine yakın olan fakat zamanla birbirlerinden ayrılarak farklı şurra'ları kuran kişilerin, en azından birbirleri ile anlaşabilecekleri ortak bir dilleri vardı. Anlaşma konusunda güçlük çekmeyen bu topluluklar büyük ölçüde evlilikler yolu ile bir araya gelerek barışçı topluluklar kurmuşlardır. Bu tür topluluklar anlaşma temelli olduklarından, doğal olarak daha gelişmiş ortak bir sosyal hayat kurmuş olmalı ki, "**muâ'şeret**"ten doğan **i'şret** kavramı da bu toplu yaşamı anlatmaktadır. Göçebe veya konar göçer yaşadıklarından örfleri de doğal olarak göçebe topluluk örfüydü. Henüz uygarlığın söz konusu olmadığı bu çağlarda, adab-ı mua'şeret dediğimiz kurallar olan i'şret, kamusal hukukun ilk örneği olmalıdır. Yerleşik yaşayanlar, göçebe yaşam tarzını yerleşik yaşam keşfedildikten sonra da sürdürenlere, **â'şâirî** demiştir. Sonraları "**â'şâri**" kelimesi, medeniyetler çağında sosyolojik bir kavram olarak "uygarlaşmamış, bedevi" anlamında göçebe topluluklar için kullanılmıştır⁵⁸.

A'şîret başkanı, şurra' başkanlarının bir araya gelerek meydana getirdikleri a'şîret meclisinde seçilirdi. Hakem başkan statüsündeki başkan, kendi şurra'nın (geniş ailesinin) başkanı olduğu gibi a'şîretin hem hakem başkanı hem de komutanıydı.

İlk a'şîretler konar göçer olduklarından mağaralarda ve ince dallardan yaptıkları kulübelerde yaşamışlardır. Basit sıvık ve dallardan yapılan ilk evlere **a'rîş** denmiştir. Gölge, çardak şeklinde yapılmaya başlanan ilk evler zamanla tavanlı evlere dönüşmüş **te'rîş** ismini almıştır⁵⁹.

A'şîretin en saygın kişisi veya yönetimin merkezi veya topluluğun temsilcisi olduğu için a'şîret başkanlarının oturduğu çadıra veya çardağa ise "**a'rş**" denmiştir.

---

⁵⁶ **i'srûn** yirmi demektir.

⁵⁷ Baba tarafından akrabaların oluşturduğu topluluğa da a'şîret denmektedir.

⁵⁸ **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.407-414; Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa, C.III, s.669-670; Cevheri, Sıhah, s.746-748; Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.245-249; İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.IV, s.568-575; İsmail b. A'bbad, el-Muhît fi'l Luğa, C.I, s.278-280; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît, C.III, s.230-231; Faris b. Zekeriyya, Mekayisü'l Luğa, C.VI, s.324-327**

⁵⁹ **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.407-414; Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa, C.III, s.669-670; Cevheri, Sıhah, s.746-748; Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.245-249; İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.IV, s.568-575; İsmail b. A'bbad, el-Muhît fi'l Luğa, C.I, s.278-280; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît, C.III, s.230-231; Faris b. Zekeriyya, Mekayisü'l Luğa, C.VI, s.324-327**

İnsanlar zamanla daha gelişmiş çağlarda bile a'rş kavramını, özenle korunan varlıklar için kullanmaya devam etmiştir. Örneğin, sonraki çağlarda insanlar tatlı su kaynaklarına yakın yerlerde yerleşik yaşama geçmişler. Su kuyusu açmayı öğrendikten sonra akarsu veya göletlerden uzak, daha geniş bir alana yayılmışlar. İşte su ihtiyacını kuyulardan gideren topluluklar, başkanlarını özenle korudukları gibi koruma altına aldıkları, örneğin çamurlaşmayı önlemek için tabanı taşla örülmüş ve içine pislik dökülmesin diye üstü tahta ile kapatılmış içme suyu kuyularına da a'rş demişlerdir⁶⁰.

Önceleri su taşımak için kullanılan kaplar kuyulardan su çekmeye yetmemiş, bunun için de kullandıkları su kovalarının iki ucuna ipi ilmikleyip kovanın kulplarına takarak sarkıtmışlar ve su çekmeye başlamışlardır. İşte urganı ilmikleyip kovanın kulpuna takmaya **şera'** denmiştir.

Her a'şîretten bir kişinin katılımı ile on kişilik bir topluluk oluştuğunda, son katılan onuncu adama **a'şr** denmiştir. A'şr, on veya onuncu kişi demektir. Her şurra'dan bir kişi alınarak yapılan 10'lu gruplara veya onar onar gruplar halinde ava veya savaşa giden gruplara da "**ü'şşâr**" denmiştir.

Savaşan taraflar zaman zaman birbirlerine karşı gece baskınları uygulayarak düşmanlarını yok etmeye çalışmışlardır. Bu taktiği başarı ile uygulayanlar gecenin karanlığında düşmana ani baskınlar yapmışlar ve ortaya çıkan panikten yararlanarak zafer kazanmışlardır. Fakat bu baskınlar her zaman başarılı olmamıştır. Dikkatli nöbetçiler baskını püskürttükleri gibi saldırganlara ağır kayıplar da verebilmişlerdir. Sonunda savaşan taraflar gece karanlığından yararlanmak isteyen düşmana karşı parola sistemini bulmuşlardır. İşte **şîâ'r** kelimesi savaşçıların kendi aralarında kullandığı "**parola**" olarak doğmuştur⁶¹.

A' Ş R harflerinden türeyen kelimeler ile **Ş A' R** harflerinden türeyen kelimeler arasında ne denli yakınlıklar olduğunu bir örnek daha verilebilir. İşte düzenli, örgütlü, sayılı ve disiplinli topluluklar için

⁶⁰ Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.407-414; Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa, C.III, s.669-670; Cevherî, Sıhah, s.746-748; Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.245-249; İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.IV, s.568-575; İsmail b. A'bbad, el-Muhît fi'l Luğa, C.I, s.278-280; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît, C.III, s.230-231; Faris b. Zekeriyya, Mekayisü'l Luğa, C.VI, s.324-327

⁶¹ Zebîdî, Tacu'l A'rûs, C.III, s.300-306; Kamûs Tercümesi, C.II, s.432-439; İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.IV, s.409-417; Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.416-423, Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.250-252 ; İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa, C.II, s.342-344; Ahmed b. Faris, Mü'cmelü'l Luğa, C.III, s.505; Cevherî, Sıhah, C.II, s.698-700; İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa, C.I, s.281-283; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît; C. II, s.719-721

kullanılan aşiret ve ma'şer gibi kelimeler yanında örgütlü olmayan “**kalabalık topluluk**” anlamına gelen **şe'râ** kelimesi “**orman**” anlamına gelen **şeâ'r** kelimesinden türemiştir⁶². Burada bir çok bitki ve hayvan çeşidinin karışık ve içiçe girmiş görüntüsü **şe'râya** yani düzensiz topluluğa benzetilmiştir. Böylece küçük ses değişiklikleri ile küçük fakat önemli anlam farklılıkları oluşmuştur.

A'şîretler insanlık tarihinde ilk kamu düzeni oluşturan topluluklardır. Hakem başkanları, meclisleri ve örf (mua'şeret)leri olan bu toplulukların toplayıcı, avcı ve çoban olduklarından mızrak kullanan ve ok atabilen askeri grupları vardı. Şurra'larda - geniş aile olduklarından - özel mülkiyet yoktu. Fakat a'şîretler oluşunca şurra'lar topladıklarının ve avladıklarının 1/40'ını vergi olarak başkana yani kamu bütçesine vermeye başladılar. Başkan da ihtiyaç halinde ortak bütçeyi şurra' sayısına bölerek her şurra'a ihtiyacı olanı veriyordu.

10- Denizci İnsan **ŞERE' Aşaması**

A'rîşleri, yani sııkları bir araya getirerek kulübe yapan insanlar, zamanla ırmakları aşmak için sııkları sarmaşıklarla veya yırtılarak elde edilen deri iplerle bağlayıp salları yapmaya başladılar. İlk kez sallarla başlayan su üzerinde taşıma, zamanla göllerde ve denizlerin kıyı boylarında yapıldı. Yük taşınabilir gemilerin ilk örneklerini yani kayıkları yapan insanlar, yeni bir çağı başlatmış ve zamanla bunu geliştirerek dünyayı keşfe çıkmışlardır. Böylece kayık anlamına gelen **şere'** yaşamda ve dildeki kalıcı yerini bulmuştur.

11- Örgücü İnsan **ŞERÎ' Aşaması**

Soğuğa karşı hayvan derilerinden ve kıllarından yaptıkları giysileri kullanan insanlar, sıcak iklimlerde giyebilecekleri daha rahat giysiler aramışlar, sonunda yünün ipliğe dönüştürüldüğü teknikle pamuğu ipe dönüştürerek keten kumaş yapmayı başarmışlar. Çok sonraki çağlarda endüstri devriminin de ham maddesi olan pamuk ve keten kumaş, böylece insanlık tarihindeki ilk önemli adımını atmıştır. Keten kumaş anlamına gelen **şerî'** den sonraları daha kaliteli keten kumaş anlamına gelen **şerra'** kelimesi türemiştir. Dokuma tekniklerinin gelişmesi sonucu iç giyim ile dış giyimi ayıran

⁶² Zebîdî, Tacu'l A'rûs, C.III, s.300-306; Kamûs Tercümesi, C.II, s.432-439; İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.IV, s.409-417; Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.416-423, Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.250-252 ; İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa, C.II, s.342-344; Ahmed b. Faris, Mü'cmelü'l Luğa, C.III, s.505; Cevherî, Sıhah, C.II, s.698-700; İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa, C.I, s.281-283; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît; C. II, s.719-721

daha rahat giyimler üretilmeye başlanmıştır. “İç çamaşır” anlamına gelen **şîâ’r** kelimesi böyle türemiştir⁶³.

Devrim niteliğinde bir buluş olan keten kumaş, bir sonraki aşamada sandallara yelken olarak takılmış ve rüzgardan yararlanılma yoluna gidilmiştir. Böylece keten kumaş uzun mesafeleri kısaltan teknolojinin temel araçlarından biri olmuştur.

Değerlendirme:

Uzman avcılık ve çobanlık dönemlerinde ş r a’ harflerinden önemli kelimeler türedi. Bu dönemlerin en önemli teknolojisi mızrak, yay, deri, sürülerin oluşturulması, avcı birliklerinin kurulması, kayık, keten, su kuyularının açılması...dır. Bu yenilikler ş,r,a’ harflerinden türeyen şuru’, şurra’, şerea’, işra’, şer’, a’şîr, şira’, a’şîret, şere’, şerî’ kelime ve kavramlarıyla anlatılmıştır.

İnsanlık tarihinin en önemli gelişmelerinden olan uzman avcılık ve çobanlık döneminde şerîa’t, sosyolojik olarak geniş ailelerde işbölümü anlamı kazanmıştır. Geniş aile, uzman avcılık döneminde, avcılar(askerler) ve geride kalanlar diye ikiye ayrılmıştır. Çocukların ava götürülememesi nedeni ile kadınlar da ava gidememiştir. Dolayısıyla bu durum kadınları teknik gelişmelerden uzaklaştırmış ve avcı erkeğe göre daha etkisiz hale getirmiştir. Yaşlı avcılar ise mağaralarda çocuklara avcılık bilgileri vererek deneyimlerini derse dönüştürmüşlerdir.

Doğal olarak avda kullanılan teknikler, insanlar arasındaki çatışmalarda da kullanılmış ve kanlı savaşlar olmuştur. Bunun sonunda anlaşamayan topluluklar, birbirlerinden daha uzaklara göçmek zorunda kalmışlar. Bu da insanların dünyaya daha hızlı yayılmalarına neden olmuştur. Böylece transkafkasyada⁶⁴ başladığı düşünülen “son insan” yaşamı, yeni teknoloji ile orta ve soğuk kuşağa doğru yayılmıştır.

Çoğalma bu dönemde de önemini korumuştur. Tehlikeli bir meslek olan av ve askerlik, çoğunlukla erkekler tarafından yapıldığından erkeklerin ölüm oranını artırmıştır. Bu tür gelişmeler sonunda doğal olarak nüfusa daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Bir erkeğin çok eşi

---

⁶³ Zebîdî, Tacu’l A’rûs, C.III, s.300-306; Kamûs Tercümesi, C.II, s.432-439; İbn-i Manzur, Lisanü’l A’rab, C.IV, s.409-417; Ezherî, Tehzîbü’l Luğa, C.I, s.416-423, Halil b. Ahmed, Kitabü’l A’yn, C.I, s.250-252 ; İbn-i Düreyd, Cemheretü’l Luğa, C.II, s.342-344; Ahmed b. Faris, Mü’cmelü’l Luğa, C.III, s.505; Cevherî, Sıhah, C.II, s.698-700; İsmail b. A’bbad, el- Muhîr Fi’l Luğa, C.I, s.281-283; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü’l Kamûsi’l Muhîr; C. II, s.719-721

⁶⁴ veya tropikallerde

olması, bu dönemin sosyal bir gerçeğidir. Böylece poligamik aile ilişkileri yaygınlaşmıştır.

İnsanlık, bu dönemde toplayıcı ve uzman avcı olarak yaşarken bazı hayvanları birer birer ehlileştirerek yaşamlarını ekonomik olarak biraz daha zenginleştirmiştir. Bu dönemin sonlarında bazı bölgelerde kendiliğinden yetişen kimi tahılların da toplanmaya başlandığını söyleyebiliriz. Yarı yerleşik ve küçük köy topluluklarının bu dönemlerde ortaya çıkması ile insanlık tarihinin önemli bir dönemine girilmiştir⁶⁵.

12- Yerleşik İnsan ŞEREA' nın İkinci Aşaması:

İnsanlık tarihinde yerleşik yaşama geçmeden önceki en başarılı toplumsal yaşam modeli şurra' sistemidir. Fakat yerleşik yaşamı zorunlu kılan koşullar, insanlık ailesinin gündemine geldiğinde, bunu gerçekleştirecek hukuk ve yönetim henüz bilinmiyordu. İnsanlar, yeni yeni denedikleri yerleşik yaşamı, toplayıcılık ve avcılık dönemi alışkanlıkları ile sürdürüyorlardı. Bu da ortaya çıkan sorunları çözmüyordu. Çünkü göçebe ve yarı göçebe yaşamdan farklı olarak, yerleşim yerlerinin su, yiyecek, güvenlik... gibi ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı bilinmiyordu. Bilinenler de eski alışkanlıklardı.

Arapça'da **nehir kenarında yaşayan ve suyu sahiplenilen topluluk** anlamına gelen **şaribe**⁶⁶, büyük olasılıkla bu dönemin bir kavramı olmalıdır. Şaribe, nehir kenarında basit yerleşim yerleri kuran ve başka toplulukları buldukları yerin çevresinde suya yaklaştırmayanların yaşamına açıklık getirmektedir. Bu kavramın çok

---

⁶⁵ 10. binyıldan 6. binyıla kadar geçen dönemde ilk köylerin ortaya çıkışı, hayvan ve bitkilerin evcilleştirilmesi ve ıslahı, kapkacak, alet ve süs eşyalarının yapılması, toprağın pişirilmesi, taşların cilalanması, metalürji alanındaki ilk gelişmeler... gibi yenilikler meydana gelmiştir. Filistin-Eriha kenti 8. bin yılın ilk yarısında, Konya-Çatalhöyük ise 6. binyılda kent görünümünü kazanmıştır. Eriha'da 8. binyılda buğday ve arpa tohumlarına rastlandığına göre tarım devrimi bundan çok daha önceleri başlamış olmalıdır. **Jean-Louis Huot, Kentlerin Doğuşu**, Çev. A.Bektaş Girgin, İmge Yay. İstanbul, 2000, s.25, 27, 31; Mezopotamya kentlerinin Eriha ve Çatalhöyük'ten daha eski olduğu tahmin edilmektedir. Avcılık yaşam modeli, yaklaşık İ.Ö. 9.000 ile İ.Ö. 7.000 arası dönemde yeni bir aşamaya (çobanlık) gelir ve yarı yerleşik yaşamı benimser. Aralık – şubat aylarında iri taş yapıları köylerde, nisan – mayıs aylarında siyah çadırlarda, haziran-ekim arasında çardaklarda yaşar ve ekim-kasım aylarında yine çadırlara dönerler. Bu dönemde tahıl toplayıcılığı, depolar ve gelişmiş kesici aletler yaparlar. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.198-199

⁶⁶ **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.II, s.352-356; **Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa**, C.II, s.527-528; **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.VI, s.256-258; **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.I, s.487-493; **İsmail b. A'bbad, el-Muhît fi'l Luğa**, C.VII, s.326-329; **Faris b. Zekeriyya, Mekayîsü'l Luğa**, C.III, s.267-268

daha erken zamanlarda doğduğu bile söylenebilir. Fakat şaribe kavramının, ilk yerleşim yerlerinin su kenarları olduğunu ifade etmesi ile beraber, suyu sahiplenmek isteyenlerin neden olduğu çatışmaları ve buna ilişkin çözümleri de ifade etmesi ilginçtir. **Şirb**

⁶⁷in “her topluluğun payına düşen su, su içme yeri, sırası ve zamanı” anlamları taşıması bu ilginçliği kanıtlar niteliktedir.

İlk yerleşik toplulukların nerede ve nasıl bir yaşam geliştirdikleri tam olarak bilinmese de Ürdün vadisindeki Jericho vaha köyünün kalıntılarının M.Ö. 7.000 dolayına ait olduğu ileri sürülmektedir. Bu köy şaşılacak kadar geniş (yaklaşık 26 dönüm) ve daha da şaşılacak bir biçimde 8 metre eninde, 1,5 metre derinliğinde kayadan oyulmuş bir hendekle ve taştan örülmüş bir sur ile korunmuştur. Buranın en eski sakinleri avcılık ve toplayıcılık yaparak, fakat aynı zamanda, bütün yıl boyunca akan bir kaynaktan sulanan topraklarda ekin yetiştirerek ve sulanan bir çayır üzerinde koyun ve keçi otlatarak geçinmişlerdir⁶⁸. Yerleşik yaşamı bu denli benimsemiş bu tür toplulukların diz çökerek ağızları ile yerden su içmeyi çok önceleri terk ettiklerini ve **mişrebe**

⁶⁹ denen su kaplarını önceleri ağaçtan sonraları ise pişirilmiş topraktan yaptıklarını belirtmemiz gerekir.

Kur'an, yerleşik yaşama ilişkin ilk gelişmelere kısmen değinmektedir. Nuh(AS)'tan İbrahim(AS)'e kadar geçen süre, bu anlayışın insanlara öğretilmesine ayrılmıştır. Nuh(AS)'tan önce insanlar yerleşik yaşama geçmişler, fakat ona uygun düzeni uzun denemelere rağmen kuramamışlardı. Nuh(AS), Aşağı Mezopotamya'da Sümer ülkesinde yaşamış, uzun bir mücadele vermiş, başarısız olmuş, Tufan'dan sonra aynı çabasını sürdürerek sonunda insanlık tarihinin yerleşik yaşama ilişkin ilk hukuk metinlerini veya düşüncesini içinde yaşadığı topluluğa benimsetmiştir.

Nuh(AS)'un mesajlarında değinildiği gibi ş,r,a' harflerinden yeni kelimeler türemeye devam etmiştir⁷⁰. Daha önce de görüldüğü

⁶⁷ **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.II, s.352-356; **Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa**, C.II, s.527-528; **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.VI, s.256-258; **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.I, s.487-493; **İsmail b. A'bbad, el-Muhît fi'l Luğa**, C.VII, s.326-329; **Faris b. Zekeriyya, Mekayîsü'l Luğa**, C.III, s.267-268

⁶⁸ **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, Çev. Mete Tunçay – Alaeddin Şenel, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s50

⁶⁹ **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.II, s.352-356; **Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa**, C.II, s.527-528; **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.VI, s.256-258; **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.I, s.487-493; **İsmail b. A'bbad, el-Muhît fi'l Luğa**, C.VII, s.326-329; **Faris b. Zekeriyya, Mekayîsü'l Luğa**, C.III, s.267-268

⁷⁰ “Dini birlikte uygulayın; fırkalaşmayın” diye Allah, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini ve sana vahy ettiğimizi, bir de İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya tavsiye ettiğimizi size şer' (şer'â't) yaptı. Davet ettiğin şey Putpereslerin gözünde büyüdü. Allah dilediğini kendine seçer, kendine yöneleni de doğru yola iletir.” (Şura:13)

şekliyle, kelimeleri ve kavramları doğuran en önemli faktör, yeni ekonomik ve sosyal koşullardır. Bu nedenle yarım bir fiilin, ikinci bir anlam kazanması, ancak yeni ekonomik ve sosyal koşullarla açıklanabilir. Bu nedenle daha önce “**deriyi soyup çıkardı**” anlamında kullanılan **şerea'** yarım fiili, meydana gelen yeni gelişmeler sonucu “**evi yola yakın yaptı**” anlamında da kullanılmaya başlanmıştır⁷¹.

Çünkü şerea' fiili, bir eylemi vurgulayan müstakil bir fiil değildir. Gerçekte şerea' fiili, yarım fiil diyebileceğimiz ve isimlerin başında kullanılan “herhangi bir işe başladı veya herhangi bir işi yaptı” anlamında kullanılmıştır. Bu da bize, ş,r,a' harflerinden türeyen kelimelerin her dönemde bir yenilikle birlikte kullanıldığını göstermektedir.

Bu dönemde kazandığı yeni anlamıyla şerea', evi yola yakın yaptı, demektir. Yerleşik yaşamın zorunlu unsuru olan evin, yola yakın olması demek, ortak yolun yakın sağına ve soluna ev yaparak yerleşik yaşamı kolaylaştırmak demektir⁷². Bu yol, **su yolu**⁷³ da olabilir. Bu da evleri, zorunlu ihtiyaç olan içme suyu kaynağı derelerin, ırmakların, göletlerin ve gözelerin yakınında, su arklarının veya kanallarının kenarında kurmak demektir. Böylece evler, herkesin ortak malı olan yollara bağlanarak, insan ilişkileri bu “yollar” ile geliştirilmeye çalışılmıştır. İnsanlık tarihinin bu döneminde önemi anlaşılan “yollar”, artık hiçbir zaman önemini yitirmeyecek, aksine gittikçe vazgeçilmez olacaktır. Böylece tarihin ilk yerleşim alanları yani “şerit kent” diyebileceğimiz ilk kentçikler veya köyler, “yol boyu” oluşan yerleşim yerleridir⁷⁴.

⁷¹ **Zebidî, Tacu'l A'rûs**, C.V, s.394-396; **Kamûs Tercümesi**, C.3, s.302-305, **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.VIII, s.175-179; **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.I, s.424-429, **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.I, s.252-255; **İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa**, C.II, s.342-343; **Ahmed b. Faris, Mü'cmelü'l Luğa**, C.II, s.526; **Cevherî, Sıhâh**, C.III, s.1236-1237; **Faris b. Zakeriyya, Mekayîsü'l Luğa**, C.III, s.262-263; **İsmail b. A'bbad, el- Muhîr Fi'l Luğa**, C.II, s.698-699; **Tahir Ahmed ez- Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhîr**, C.II, 698-699

⁷²

Yollar, yanlarına inşa edilen anıtların ve evlerin ötesinde ve gerçek anlamda bir süreklilik özelliğine sahiptir. Bu yapılar varlıklarını yüzyıllar boyu korurlar. **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu**, s.295-296

⁷³ Mezopotamya'da ilk yerleşim yerleri İ.Ö.8000'den önceki dönemlerde kurulmuştur. İ.Ö.VI. binyıl başlarında kurulduğu sanılan köylerde doğal yöntemlerle sulama tarımı yapıldığı tespit edilmiştir. Kanallı sulama sisteminin izlerine de yine VI. Bin yılda Doğu Irak'ta Mendeli yakınındaki Çogamami'de rastlanmıştır. Bu köylerin kendilerini savunma hendekleri ile korumaya çalıştıkları da dikkat çekicidir.

⁷⁴ Habuba Kabira, Yakın Doğu'da bilinen ilk kenttir. Başlangıçta nehrin oyduğu vadinin doğu ucu boyunca uzanan **dar bir şeritte yerleşik ve açık bir kentti**. Daha sonraki bir aşamada kent, bir iç sur bir de dış surdan oluşan bir savunma sistemi ile donatılmıştır. Bu tahkimat, kentin kuzeyden güneye inen bölümünde 540 metre, doğu-batı yönündeki bölümünde ise 140 metredir. Büyük boy tuğlalarla inşa edilmiş 3 ile 3.30 metre

Gerçekte yerleşik yaşamı zorunlu kılan en önemli gelişme tarımın keşfidir. Toprağın tükenmez besin kaynağı olduğu bu buluşla anlaşılmıştır. Doğal olarak tarıma bağlı olarak suyun önemi daha da artmış⁷⁵, tatlı su kaynakları insan, hayvan ve tarımın ihtiyaçları dikkate alınarak tüketilmeye başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak kamu düzeni, kamunun malı olan ulaşım yolları, su kaynaklarının korunması, suyun taşınması ve su kanallarının korunması ve bakımı... gibi konular etrafında oluşmuştur⁷⁶.

Yerleşik yaşamın ilk örneklerinin görüldüğü bu aşama, M.Ö. 8.000'den sonra oluşan tarıma ve hayvancılığa bağımlı sürekli köy yerleşmesi evresidir. Sürekli yerleşik yaşayan köylüler gibi, yazın daha yüksek yerlere göçme geleneği de devam etmiştir. Bu dönemin en önemli özelliği belli bir nüfusun tüm yıl boyu aynı yerde yaşamayı başarmasıdır⁷⁷.

İlk yerleşim yerlerindeki sulama kanallarının kazılması ve bakımı, savunma surlarının yapılması ya da yolların döşenmesi gibi konular,

---

kalınlığında surlardan oluşmuştur. Her 13,50 metrede bir beş buçuk metre genişliğinde ve duvar hattı üzerinde 3,50 ile 4,20 metrelik çıkıntılar oluşturan kuleler yerleştirilmiştir. Her kulede küçük bir oda yapılmış, surların dış yüzü ise tamamen nişlerle süslenmiştir. **Jean-Louis Huot, Kentlerin Doğuşu**, s.55-63, 66. Habuba Kabira, M.Ö. IV. Bin yılda Fırat'ın orta Suriye kesimlerinde kurulmuş oldukça gelişmiş bir kenttir. Kentin surlarla çevrili büyüklüğü, surların kalınlığı, iç ve dış surlardan oluşması, burçlar, dış yüzey süslemeleri gibi birçok nokta ilk kentlerin bu tarihlerden binlerce yıl önce oluşmaya başladığını göstermektedir. Bu kentleri kuran yeterli ve birikimli insan faktörü ve işbölümü düşünüldüğünde ilk kentlerin M.Ö. IV. Bin yılın çok gerilerine gittiğini göstermektedir. En azından insanların aşiret ve kabile topluluklar aşamasını geçip daha büyük şa'b kurabilecek insan organizasyonunu başarabilmesi gerekir.

⁷⁵ Şam'ın 30 km güneydoğusunda bulunan Tel Asvad'da yaklaşık M.Ö. 8.000 yılında direklerle desteklenmiş ve balçıkla sıvanmış kamış evlerde yaşayan insanların, buğday tarımını sulama ile yaptıkları anlaşılmaktadır. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.126-127; Fakat İ.Ö. 5.400 – 5.100 tarihleri arasındaki bu evre, sulama tarımı denen dönemin başlangıcı olduğunu ileri sürenler de vardır. Sulama, kuru tarımın yerini almakla kalmaz, avcılığı ve toplayıcılığı da içeren "geniş yelpazeli" ekonominin de kesin bir biçimde sona erişini gösterir. **Hole, F., Studies in the Archaeological History of the Deh Luran Plain: The Excavation of Chagha Sefid**, University Of Michigan Memoirs of the Museum of Anthropology no.9, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1977, s.35-37; **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.173,174

⁷⁶ **Karl Wittfogel**, Doğu'daki siyasal yapıların kaynağında sulama olgusu olduğu görüşündedir. Sulamalı tarım; kanal kazmayı, bakımını yapmayı ve su askınlarının denetimini... gerektirdiğinden merkezi bir yapıyı zorunlu kılmıştır. Bu nedenle siyasal yapıyı "su kurumları" belirlemiştir, görüşündedir... Sulama bütün bireylerin tek bir yönetim altında imece içine girmelerini gerektirmiştir. **Jean-Louis Huot, Kentlerin Doğuşu**, s.74-75; **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.41vd.

⁷⁷ **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.200

toplucu yapılması gereken en önemli ödevlerdir. Bir bütün olarak toplumun, böyle ortak bir çaba ile kanallara yönlendirdiği suyu, kullanacak kimselere paylaşması gerekiyordu. Bu durumda suyun yönetimi, toplumun eline, doğaüstü yaptırımlara ek olarak büyük bir söz dinletme gücü veriyordu⁷⁸. Bu güç, Mezopotamya'da, Mısır'da, Çin'de, Hindistan'da... hem kavga konusu, hem de yönetici ve düzenleyici erkin kaynağı oldu.

EŞRIA'   **13- Yasacı İnsan**   **Aşamaları** **ve TEŞRİ'**

Nuh(AS) döneminde önemli gelişmeler oldu. Bu nedenle O'na insanlığın ikinci atası dendi. Çünkü O, yerleşik yaşama geçişin meydana getirdiği ekonomik ve sosyal devrimlere öncülük yaptı. Etimolojik olarak "**gemi yelkeni**⁷⁹" anlamına gelen **eşria'** ile "**gemiye yelken yapmak**⁸⁰" anlamına gelen **teşri'** kelimeleri, sosyal anlamlar da kazanarak Nuh(AS) döneminde kavramlaştı. Nuh(AS)'un mesajlarında eşria', gemi yelkeni; teşri' de ekonomik ve sosyal olarak kamusal alanı, kamu mülkiyetini ve kullanma kurallarını belirleyen ve toplumu yönlendiren prensipler anlamında kullanıldı. Böylece eşria' ve teşri' kavramları, sosyal bir sistemi ifade eden kavramlara dönüştü. Bir başka ifade ile eşria', Nuh(AS) döneminde gemiye hız kazandıran ve yön vermede kullanılan yelken iken, zamanla toplumsal yaşama süreklilik kazandıran ve topluma yön veren kurallar veya yasama anlamına gelen teşri' kavramını doğurdu.

İlk insan toplulukları (şurra'lar) geniş aile büyüklüğündeydi. Doğa koşulları gereği aileler güçlü olmak zorundaydı. Nüfusu artırmak için

⁷⁸ Örneğin toplum, herkesçe kabul edilmiş olan suyu kullanma kurallarına uymayanları kanaldan yararlanmaktan men etmiş olabilir. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.66

⁷⁹ **Kayık** ve **tekne** yapımcılığı M.Ö. 5. bin yılın sonunda bilinmekteydi. Geç Ubaid döneminde, yalnızca onları yapıp sürdürebilecek geniş akraba gruplarının altından kalkabileceği şeylerin sınırları içinde olabilecek 3-5 km uzunlukta kanallardan yararlanan büyük küçük çeşitli yerleşme yerlerinin varlığı ile karşılaşmıştır. Öte yandan, Eridu'nun 12 hektar dolayında bir alana yayılacak kadar büyüdüğü ve **Ur**'un da 10 hektara ulaştığı belirlenmiştir. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.223; Yelkenin kullanışı hakkındaki en eski belgeler, Eridu'daki bir el'Ubaid mezarındaki model ile, daha sonra Mısır'ın geç dönemlerine ait vazolardan sağlanmıştır. Bu Mısır vazolarına işlenmiş olan kayıkların Nil Vadisi'nin yabancısı, belki de asıl vatanları Basra Körfezi olan araçlar oldukları sanılmaktadır. Ne olursa olsun yelkenin Mısır'a M.Ö. 3.000'den önce ulaştığı kanıtlanmıştır. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.77

⁸⁰ **Zebidî, Tacu'l A'rûs**, C.V, s.394-396; **Kamûs Tercümesi**, C.3, s.302-305, **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.VIII, s.175-179; **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.I, s.424-429, **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.I, s.252-255; **İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa**, C.II, s.342-343; **Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa**, C.II, s.526; **Cevherî, Sihâh**, C.III, s.1236-1237; **Faris b. Zekeriyya, Mekayisü'l Luğa**, C.III, s.262-263; **İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa**, C.II, s.698-699; **Tahir Ahmed ez- Zavî, Tertibü'l Kamûsi'l Muhît**, C.II, 698-699

erkekler önce çok eşle evlenmeye başladılar. Kadın sayısı yeterli olmayınca, daha önce birbirinden değişik nedenlerle kopan şurra'lar, evlilikler yoluyla birbirlerine yaklaşılmaya başladılar. Çok geçmeden şurra'lar arasında başlayan evlilikler, güç ittifaklarına dönüştü ve "evlilik" kurumu, medeni olduğu kadar siyasal bir anlam da kazandı. Böylece şurra'lar arasındaki evlilikler, siyasal ittifakları arttırarak insanlar arasındaki dayanışmayı biraz daha arttırdı⁸¹.

Şurra'lar arası evlilikler, göçebe toplulukların yerleşik yaşama geçmesini kolaylaştırması ve siyasal yapıyı güçlendirmesi yanında, işbölümünü ve nüfusun verimliliğini artırması gibi başka önemli sonuçlar da doğurdu. Ayrıca bu gelişmelerin beraberinde, daha kuralcı bir toplumsal yapıyı doğurduğu unutulmamalıdır.

Geniş aile toplulukları genellikle psikolojik ilişkilerle yönetilmekteydi. Fakat, birkaç ailenin evliliklerle bir araya gelerek oluşturdukları daha büyük topluluklar "duygu"larla yönetilemezdi. İşte bu sorun teşri'i - kuralları gündeme getirdi. Böylece psikolojik topluluklardan daha büyük kuralcı - sözleşmeli - şeri' topluluklar dönemine geçildi.

Birkaç şurra' (geniş aile⁸²) başkanı bir araya gelerek "a'şîret⁸³" denen ve kuralları, geniş ailelerin ortak töresinden oluşan "ilk yarı yerleşik hukuk toplulukları"nı oluşturmaya başladılar⁸⁴. A'şîretlerin başkanlarını geniş ailelerin reisleri seçti. A'şîret başkanları, a'şîreti oluşturan geniş ailelerin (şurra'ların) iç işlerine karışmadı. Geniş aileler ise yine aile reisleri tarafından yönetilmeye devam etti⁸⁵.

⁸¹ Kadın alıp vermeler, dahası evlilikten doğan bağlar ve bağlılık yeminleri çağdaş ittifak kuramının özünü oluşturur. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.333, 351 vd.

⁸²

Geniş ailenin yapısı için bkz: **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.257-261

⁸³

Şerîa't, ş,r,a' harflerinden türemiş bir kelimedir. A'şîret ise a',ş,r harflerinden türemiş bir kelimedir. "Küçük iştikak" kuralına göre türeme, harflerin sırası değişmeden olmaktadır. Araya bazı harfler girse de kök harflerin sırası değişmemektedir. Fakat "büyük iştikak" kuralına göre, kök harflerinin sırası değişebilmektedir. İşte, şerîa't kelimesindeki a'(ayın) harfi kök harflerin sonuncusu iken, a'şîret kelimesinde başa geçmiştir. Dolayısıyla şerîa't ile a'şîret kavramları arasında kök ve anlam bağının olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Bu örnekte olduğu gibi büyük iştikak kuralına göre şerîa'tın kelime ve kavram olarak yakınlığı olan daha başka kelimeler ve kavramlar da vardır. Fakat biz araştırmamız süresince "küçük iştikak" kuralının dışına çıkmak istemiyoruz. Ancak yeri geldiği için buna değinmeden geçmek istemedik.

⁸⁴ M.Ö. 6. bin yılın başında Dicle'nin batısında verimli ovanın her yerine yayılan erken tarımcı popülasyonun, olasılıkla en küçük toplumsal birimi olan yerleşme yerlerinin her biri, **tek bir geniş aile** tarafında kurulmuştur. **Bashilav, V.A., Bolshakov, O.G., and Kouza, A.V., "The earliest strata of Yarim Tepe I"**, Sumer 26(1,2), 1980 p.61; **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.186)

⁸⁵ Sümer tarihi, var olan ilkel demokrasiden mutlakiyet rejimine geçişle başlamaktadır. **Jean-Louis Huot, Kentlerin Doğuşu**, s.75. Bu tarihler Sümerlerin öncesine rastlamaktadır.

A'şîret başkanlarının en önemli sorumluluğu, a'şîreti dışarıya karşı temsil etmek ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korumaktır. A'şîret içindeki sorumluluğu ise, aileler arasındaki anlaşmazlıkları a'şîret törelerine göre hakem⁸⁶ olarak çözmektir.

A'şîret kavramı “ ş r a ’ ” harflerinin “ a ’ ş r ” şeklindeki sıralanışından oluşan akraba bir kelimedir. A'şîret kelime ve kavram olarak, şerîa'tın kelime ve kavrama dönüştüğü aynı toplumsal ilişkilerin meydana getirdiği benzer ses ve anlam ilişkilerinden doğan kelimelerden ve kavramlardan biridir. Arapça'da “büyük iştikak” denen konu, kelimelerin birbirinden ses ve anlam olarak nasıl türediğini anlatmaktadır. Bu nedenle şerîa'ttan a'şîrete nasıl geçtiğimizi merak edenlere Arapça'nın bu bölümlerini incelemelerini salık veririz⁸⁷.

Nuh(AS) yeni bir anlayışla açık toplum oluşturmaya çalışan ilk elçidir. Kan bağı yerine, kurallara ve sözleşmelere bağlı bir topluluk oluşturmaya, yani geniş ailenin dışına çıkıp birden fazla geniş aileden oluşan bir topluluk kurmaya çalışmıştır⁸⁸. Bu çaba sosyolojik açıdan son derece önemlidir. Çünkü bunun sonunda, “duygusal” ilişkilerin belirleyici olduğu birçok topluluk, tartışarak oluşturdukları sözleşmeler etrafında bir araya gelerek, çok daha büyük ve “kurallar”ın egemen olduğu yeni topluluklar kurmayı başardılar.

---

⁸⁶

Ronald Cohen, Erken Devlet – Devletin Kökeni, s.93-94

⁸⁷

İştikak ile ilgili bölümler. Dip Not: .....

⁸⁸

Batı'da aydınlanma ile başlayan devletin kökeni ve gelişmesiyle ilgili kuramsal tartışmalar, Rousseau'nun 1762'de yayımlanan *Du Contrat Social – Toplum Sözleşmesi* yapıtıyla başlamamıştır. Bu denemede formüleleştirilen düşünceler, çeşitli kuramların ve tartışmaların kalkış noktasını oluşturmuştur. Bununla birlikte Rousseau, birçok bakımdan, aynı zamanda, özel bir düşünce döneminin sonunu, kendisinden çok önce Hobbes'un 1642'de mutlak monarkları savunmak için yazdığı *Leviathan* ile Locke'un 1690'da buna *Two Treatises on Government – Yöntem Üzerine İki Deneme* adlı yapıtıyla yanıt vermesiyle başlayan bir dönemin kapanışını temsil etmektedir. Bu, Montesquieu'nun 1721'de *Lettres Persanes – İran Mektupları* ve 1748'de *De l'Esprit des Lois – Kanunların Ruhu*'nu yazıp, Vico'nun 1744'te *Principi di una Scienza Nuova – Yeni Bir Bilimin İlkeleri* yapıtını yayımladığı bir dönemdir. Gene de söz konusu tartışmayı ilk başlatan kişi Hobbes sayılmaz. Jean Bodin İbn-i Haldun'un *Mukaddime* adlı yapıtında 1377'de, kendisinden iki yüz yıl önce yaptığına benzer biçimde, 1583'te yayımlanan *Les Six Livres de la République – Devletin Altı Kitabı* adlı kitabında , devletin, bir çatışmanın ürünü olarak gördüğü kökenlerini tartışmış bulunuyordu. Machiavelli 1532'de hükümet etmenin ilkelerini formüleştiren *Hükümdar* adlı yapıtını yazmıştı. Söz konusu ilkeler, aslında kendisinden önce Fransa Kralı XI. Louis gibi yöneticilerce uygulanmıştı. **Henri J.M. Claessen - Peter Skalnik, Erken Devlet - Kuramlar ve Varsayımlar**, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Yay. Ankara, 1993, s.15

Analojiye dönersek şunu söyleyebiliriz: Bir gemiyi suda yüzdüren yasalar ve gemiye yön vermede kullanılan yelken (eşria') Nuh(AS)'un oluşturmaya çalıştığı toplumsal yapının yasalarına analoglandığında;

- Su kütlesi, topluma
- Suyun kaldırma kuvveti, sosyal kanunlara
- Kaptanın fonksiyonu başkana
- Kaptanın görevi sosyal kanunlara göre topluluğu yönetmeye
- Gemiye denizlerde yüzecek şekilde inşa etmek anlaşarak ve uzlaşarak kurallarla yönetilen hukuk topluluğu kurmaya,
- Suyun gemiye uygulayacağı fiziksel yasalar, karalarda geçerli olan ekonomik ve sosyal yasalara benzetilmiştir...

Nuh(AS)'un kurmaya çalıştığı yerleşik yaşamın kuralları, katı cisimlerdeki moleküllerin ilişkisine de benzetilebilir.

14- Altyapı İnsanı ŞER' Aşaması

İbrahim(AS)'e gelindiğinde şurra'ların, yarı açık ve yerleşik yaşamları, açık ve yerleşik yaşama dönüşmüştü. Daha önceleri göçebe halinde yaşayan bazı şurra'lar, Nuh(AS) ve ondan sonraki elçilerin çabası ile Mezopotamya'da sitelerde başarılı bir yerleşik yaşama geçmişlerdi.

Uzman avcılığın son döneminde, ehlileştirilmiş hayvanları "suya götürmek" anlamına gelen şer', Mezopotamya'da "yol yapmak, suya giden yolu açmak" anlamı kazandı⁸⁹. Hayvan sürülerinin kullandığı yolların benzerleri ve daha düzgünü, insan topluluklarının ihtiyaçları için yapıldı.

Şurra'lar a'şîretleri, a'şîretler de bir araya gelerek daha büyük hukuk toplulukları olan "kabîle"leri kurdular⁹⁰. "Kabîle" yaklaşık on⁹¹ kadar

---

⁸⁹ Zebidî, Tacu'l A'rûs, C.V, s.394-396; Kamûs Terrcümesi, C.3, s.302-305, İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.VIII, s.175-179; Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.I, s.424-429, Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.I, s.252-255; İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa, C.II, s.342-343; Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa, C.II, s.526; Cevherî, Sihâh, C.III, s.1236-1237; Faris b. Zekeriyya, Mekayîsü'l Luğa, C.III, s.262-263; İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa, C.II, s.698-699; Tahir Ahmed ez- Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît, C.II, 698-699

⁹⁰ A'şîretler "dostluk birlikleri" halinde belli konularda bir araya gelerek ve zamanla kristalleşerek "kabîle" topluluğunu oluşturmuşlardır. Service, E.R., Primitive Social Organization, New York, Random House, p.102; Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu, s.323

⁹¹ M.Ö. 3.000'de Ur şehrinin meskun alanı 660 dönümdür. Yaklaşık 24.000 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Sümer'in en küçük şehirlerinden olan Lagaş'ın valilerinden biri "on şar" insana hükmettiğini ileri sürmektedir. On şar, yaklaşık 36.000 kişi demektir. Bu sayının sadece erkekleri kapsadığı da düşünülmektedir. Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu, s.86

a'şîretin bir araya gelerek oluşturduğu daha büyük bir topluluktur. "A'şîret" toplulukları, yakın veya uzak akraba topluluklarıdır. "Kabîleler" ise tanımaya, dayanışmaya, ittifaka, güvene, anlaşmaya, sözleşmeye, kefalete dayalı topluluklardır. Kabîleler, insan ilişkilerinin anlaşmalara, sözleşmelere⁹² ve törelere göre yürütüldüğü hukuk topluluklarıdır. Bunlar a'şîretlerden daha büyük olduklarından kentçik (bucak) de diyebileceğimiz ilk küçük kentleri doğurmuştur.

İlk küçük kentler, Mezopotamya'da kuruldu⁹³ ve önemli gelişmeler sağlandı. Bu kentler, adeta en güvenilir yaşam alanları oldu. Bunların çevresi hayvan, insan ve su baskınlarına karşı çitlerle ve hendeklerle korundu. Kentlerle beraber mimari de gelişti. Daha büyük ve güvenilir kentler kanallarla, hendeklerle ve surlarla çevrilmeye başlandı⁹⁴. Taş, zift veya saman benzeri katkılarla sıkıştırılmış topraktan yapılan kerpiç surlar, kentleşmenin en önemli aşamalarından biri oldu. Bu mimarinin gerçekleşebilmesi için gereksinim duyulan emek, dayanışma ve işbölümü, kabîle denen yaklaşık 5.000 - 10.000 askerin bulunabildiği topluluklarda elde edilebilmiştir. İşte a'şîretlerin bir araya gelerek oluşturdukları kabîleler, etrafı çit, hendek veya surlarla çevrili kentleri kurmuşlardır.

A'şîretler bir araya gelerek kendi kabîlelerini oluştururken kişiliklerini ve iç özgürlüklerini kaybetmemişlerdir⁹⁵. Yine kendi iç işlerinde serbestçe yaşamışlar; fakat, kabîlenin a'şîretleri ilgilendiren iç ve dış işlerinde ise birlikte hareket etmişlerdir. İşbölümü artmış⁹⁶, yeni

⁹² M.Ö. 1.894 ile 1.595 yılları arasında yoğun bir ticaretin yaşandığı Sippar'da "sözleşme topluluğu"nun doğduğu görülmüştür. **Harris, R., Ancient Sippar: A Demographic Study of an Old Babylonian City, 1894-1595 B.C.**, İstanbul: Uitgavent van het Nederlands Historisch Archeol Instituut, 1975 s.69. Fakat sözleşme topluluklarının ilk örneklerinin çok daha eski zamanlarda olduğu tahmin edilmektedir. Yüzyüze ilişkiler içinde bulunan toplumsal yapıya sahip topluluklardaki eşitlikçi ilişkilerin "statü"ye dayanmasına karşılık, yüzyüze ilişki olanağı ortadan kalkan toplumsal yapılarda, birbirlerini tanımayabilen üyelerin, alış veriş vb için "sözleşme" yoluyla ilişki kurmaları yeni bir aşamadır. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.297

⁹³ Erken Hanedan I döneminde kentler geniş ailelerden oluşmuştu. **Postgate, J.N. and Moon, J.A., "Excavations at Abu Salabikh, a Sumerian City"**, National Geographic Reports 17, (Year 1976), 1984, s.731; **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.270-271

⁹⁴

İ.Ö. 6. bin yılın kentlerinden olan Savvan kerpiç bir surla çevriliydi. **Watson, P.J., "Architectural differentiation in some Near Eastern communities, prehistoric and contemporary"**, in C.L. Redman et al. (eds), 1978, s.131-158; **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.264

⁹⁵ Kabîleyi oluşturan a'şîretler arasındaki ilişki gevşek yapıdır. Dış siyasal sorunlarla karşılaşılmadıkça kabîle, genel ve tam bir bütünleşmeyi oluşturamamıştır. Bu tür büyük siyasal yapıları ortaya çıkaran nedenler hep önemli dış siyasal sorunlar olmuştur. **Service, E.R., Primitive Social Organization**, s.103; **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.324

⁹⁶

meslekler doğmuş, bu da yönetimin yapısını etkilemiştir. Birbirlerini bağlayan ortak kararlar ise başkan tarafından ama “şûra”da alınmıştır.

15- Katılımcı İnsan ŞÛRA Aşaması:

Şûra kelimesi, tarihin bu aşamasında siyasal bir içerik kazanmıştır. “**Sağılmış bal**” anlamına gelen **şevr** den türeyen **şûra** **bal sağmak** demektir. **Şüver** ise **bal gömeci** demektir. Bal sağmak anlamına gelen şûra, bir konuda insanların görüşünü almak için de kullanılmaya başlanmıştır. Son derece iyi niyetli bir girişimle, toplumda balı olan, yani görüşü olan deneyimli kişilerin en değerli görüşlerini alarak topluluğu ilgilendiren konularda sağlıklı karar almak için şûra, yani meclis oluşturulmuştur. Zamanla **istişare** toplantıları belli protokollere bağlandığından **istişareye** katılanların giydikleri özel kıyafete de “**şâre**” denmiştir⁹⁷.

Doğal olarak, şûranın toplanma usullerinin detaylanmasına, siyasal yapının katılımcı, paylaşımcı veya baskıcı oluşuna göre yeni yeni kelimeler ve kavramlar gündeme gelmiştir.

Aynı kökten türeyen ve “**erkek hayvanın, dişi hayvanı gebe olup olmadığını anlamak için koklaması**” anlamına gelen “**ıştâr**” kelimesi, baskıcı rejimlerin bir türlü yok edemediği şûraları, göstermelik de olsa işlettikleri dönemde **şûra** anlamında kullanılmıştır. “**ıştâr**” görüş almaktan çok, sorumluluk yüklemek için oluşturulan meclisler için kullanılmıştır. Yani ıştırarlarda görüş alınmamış, emir ve görev verilmiştir⁹⁸.

⁹⁷ İbn-i Manzur, *Lisanü'l A'rab*, C.IV, s.434-437; Ezherî, *Tehzîbü'l Luğa*, C.II, s.403-406, Halil b. Ahmed, *Kitabü'l A'yn*, C.VI, s.280-281; Ahmed b. Faris, *Mücmelü'l Luğa*, C.II, s.515-516; Faris b. Zekeriyya, *Mekayîsü'l Luğa*, C.III, s.226-227; İsmail b. A'bbad, *el- Muhît Fi'l Luğa*, C.VII, s.378-379; Tahir Ahmed ez- Zavî, *Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît*, C.II, s.773-774

⁹⁸ İhtar Kapısı, Babil'de bulunan (M.Ö. VI.yy) ve bir iç avlu ile ayrılmış iki anıtsal girişten oluşan kapıdır. Kalıntıları bugün bile 12 m yüksekliğindedir. Üzerlerinde beyaz ve sarı ejderha, sarı ve mavi boğa kabartmalı frizler bulunan maviyle sırlanmış tuğlalarla süslüydü.

Aştar ya da İhtar, Suriye'de oturan Samiler'in Büyük Tanrıça'sının yaygın adı Aşrah da denir. Yunanlılar bu tanrıçayı Astarte adı altında, Aphrodite ile özdeşleştirmişlerdir.

Mezopotamya'da ilk örneklerine rastlanan meclislerin yaşlılar ve gençler diye ikili oluşundan yola çıkılarak yaşlılar meclisine bal sağmak anlamına gelen şûra, yürütme işleri için toplanılan gençler meclisine de “erkek hayvanın, dişi hayvanı gebe

Bir konuyu açık olarak değil de el, göz vs ile anlatma anlamına gelen **işaret** de şûra ile aynı kökten türemiştir. Sır ve gizlilik taşıyan bir anlatım yolu için kullanılan işarete, özel kişilerin anlayabileceği bir anlaşma dili olarak zaman zaman başvurulmuştur.

Üslubunu sertleştiren, muhalefet yapan veya tehlikelere karşı şûrayı uyaran konuşmalara da **teşvîr** denmiştir.

Kısaca tanımlamaya çalıştığımız şûra, insanlık tarihinin çok daha eski dönemlerinden beri kullanılmaktaydı. Fakat, siyasal bir kavram niteliğini bu dönemde kazandı. Öyle ki, kısa denebilecek bir sürede, adeta siyasal rejimlerin karakterini belirleyecek kadar önemli bir kavram haline geldi. İnsanlar üyesi oldukları topluluğu ilgilendiren kararlara ya doğrudan ya da temsilcileri aracılığı ile katılabiliyorlardı⁹⁹.

Değerlendirme:

Şer', kabîlelerin kurduğu sitelerde yaşayan a'shîretlerin iç yolları olarak yapıldı. Bu nedenle şer'e, a'shîret içinde ailelerin (şurra'ların) ve hayvanların kullandığı yol denmiştir. Yerleşik yaşamın gelişmesi ile "doğal yollar", "yapma yol"larla; "doğal su akışları" da, "su kanalları" ile daha kullanışlı hale getirildi. Bu da doğal olarak işbölümünü artırdı ve kamu yönetimine yeni sorumluluk alanları açtı.

Her kabîle; a'shîret başkanlarının katılımı ile oluşan "şûra" meclisinde alınan kararlar ile yönetilmiştir. "Şûra" hukuk üreten meclis olmamış; fakat, yürütmeye ilişkin kararları alan yönetimin en etkili birimi olmuştur. "Şûra"nın siyasal önemi zamanla artmış ve gelişerek bütün insanlık tarafından benimsenmiştir.

16- Yönlendiren İnsan ŞÂRİ' Aşaması

Kısa sürede kentlerde büyük gelişmeler oldu. İbrahim(AS) döneminde Mezopotamya'da insanların bir kısmı yerleşik yaşamı benimsemişlerdi¹⁰⁰. Kalıcı konutlar, tapınaklar, pazarlar, su kanalları ve

---

olup olmadığını anlamak için koklaması" anlamına gelen "işâr" dendiği ileri sürülebilir.

⁹⁹

Yaşlılar kurulu yanı sıra, topluluğun başka yönetim organları da vardı: Örneğin bir kasaba topluluğunun (alum) Halk Meclisi'nin ve semt halklarının toplanmasıyla oluşan organ (baptum) bunlardandı. Ayrıca her birinin topluluk organlarının kayıtlarını tutan ve onları koruyan memurları ve bir hazinesi vardı. **Diakonoff, I.M., "The rise of the despotic state in ancient Mesopotamia", in I.M. Diakonoff (ed.), 1969, s.200; Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu, s.296**

¹⁰⁰ İbrahim (AS)'nin Amorri a'shîreti Ur'dan ayrılışı hakkında bir çok görüş ileri sürülmektedir. M.Ö. 1990 yılında ayrıldığını ileri sürenler olduğu gibi farklı tarihler verenler de vardır.

şebekeler... kenti çevreleyen çitler, surlar, hendekler yapılmıştı¹⁰¹. Bu gelişmeler, su ve ulaşım yollarının önemini iyice artırdı. Çünkü kentlerde oluşan ekonomik ve sosyal değerlerin, a'şîretler arasında¹⁰² satın alınması veya paylaşılması, ancak yollarla mümkündü. Başlangıçta a'şîretler arasında ilişkiler yoğun değildi. Zamanla ekonomik ve sosyal ilişkiler artınca a'şîretler arasındaki yollar yetmez oldu. Bu nedenle kabîle yönetimleri daha büyük kalabalıkların kullanabileceği şâri'ler, yani caddeler yaptılar¹⁰³. İşte böylece **şâri'** kavramlaştı¹⁰⁴. ; geniş cadde, çok gidişli gelişli yol olarak

A'şîretler bir araya gelerek şûra(meclis)yı oluşturdular ve kabîle başkanını seçtiler¹⁰⁵. Başkanlar kentleri "hakem başkan" yetkileriyle yönettiler. Tüm kenti ilgilendiren işler veya yeni kararlar a'şîretlerin başkanları ile şûrada istişare edildikten sonra hakem başkan tarafından kararlaştırılırdı. Alınan kararlar, a'şîret başkanları aracılığı ile herkese duyurulurdu. Her hür vatandaş (amelu) kendi kentindeki

---

¹⁰¹ Kent, bir sur ve bir hendekle çevrildi; bu koruma altında insan, dış doğanın dolaysız baskılarından oldukça güvene kavuşmuş olarak, kendine özgü bir ortam oluşturdu. Bir kamış bataklığından veya çöllük bir topraktan, setler örüp kanallar kazarak, daha önceki kuşakların ortak çabaları ile yaratılmış insan eseri bahçeler, tarlalar ve otlaklar arasında yaşamaya başladı. Toprağın suyunu alan ve onun verimliliğini artıran kanallar, aynı zamanda şehir halkına su ve balık sağladı ve rıhtımlara uzaklardan ticari malların gelmesini kolaylaştırdı. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.86

¹⁰² "Birlik" oluşturmuş birimler olarak işlev görenler, köyler değildi; tersine aktif birlikler daha çok köylerin bütünleyici parçaları olan aileler ve soylardı. Mal değişimleri, oturlan köyleri o, ya da bu biçimde etkiliyordu. Ancak mal değişiminde bulunanlar tek tek ev halkları ya da sülalelerdi. Çünkü söz konusu malları üretenler onlardı. **Vayda, A.P.**, "Pomo trade feasts", in Dalton (ed.), 1967, s.494-500. Hatta aynı kabîleye bağlı köyler arasında kitlesel çapta mal değişimlerinin yapıldığı periyodik alışveriş şenliklerinde bir mal değişimi etkinliğinde bulunanlar "kabîle altı köyler"di. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.333; Köyler adına alış veriş yapanlar tüzel kişiler değildi; doğrudan ailelerdi. Kabîleler ise görüldüğü gibi sadece siyasi birliklerdi, ekonomik faaliyetler ise köyleri oluşturan aileler veya sülalelerce yapılmaktaydı.

¹⁰³

Genellikle a'şîretlerin içinden bir cadde geçmekteydi ve evler de bu cadde veya caddeye açılan sokaklar etrafında dizilmişlerdi. Bu tür kentlerin bir kısmına kazılarla ulaşılmıştır. **Jean-Louis Huot, Kentlerin Doğuşu**, s.89

¹⁰⁴ **Zebidî, Tacu'l A'rûs**, C.V, s.394-396; **Kamûs Tercümesi**, C.3, s.302-305, **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.8, s.175-179; **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.I, s.424-429, **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.I, s.252-255; **İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa**, C.II, s.342-343; **Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa**, C.II, s.526; **Cevherî, Sihâh**, C.III, s.1236-1237; **Faris b. Zekeriyya, Mekayîsü'l Luğa**, C.III, s.262-263; **İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa**, C.II, s.698-699; **Tahir Ahmed ez- Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît**, C.II, 698-699

¹⁰⁵ Sümer, Akad ve Elam'da bazı başkanlara şaru, şar, şarri denmesi dikkat çekicidir.

“şûra”ya (şubutime) yani, “ak sakallar - yaşlılar meclisi”ne katılma hakkına sahipti¹⁰⁶.

Tüm kenti ilgilendiren su ve ulaşım yollarının, setlerin, çitlerin, kanalların ve surların yapım işlerinde, her a’şîretin görevlileri çalışırdı¹⁰⁷. İşte geniş yollar (şâri’ler) bütün kent içinde yer alan a’şîretlerin ortak katılımıyla yapılırdı ve bu nedenle de her a’şîretin caddeleri kullanma hakkı vardı.

Yaklaşık on a’şîret bir araya gelerek bir kabîleyi kurmuştur. Mezopotamya’da bir kabîle, yaklaşık 5.000 ile 10.000 savaşçı askerden oluşmaktaydı¹⁰⁸. Her bir kabîle yaşadığı sitede bağımsız bir devletti ve onun üstünde herhangi bir siyasal güç ve birim, henüz oluşmamıştı. Bir devlet için gerekli olan başkan, meclis, hukuk, mahkeme, ceza, idare, ordu, vergi ve bütçe... gibi kurumlar vardı ve işlemekteydi¹⁰⁹.

Kabîlelerin yaşadığı kentler, genellikle bir mabet ve onun etrafında iş yerleri, evler ve dış saldırılara karşı koruyucu surlardan oluşuyordu¹¹⁰. Pazar yerleri mabedin bahçesine, işyerleri ve hububat depoları ise

---

¹⁰⁶ Şemseddin Günaltay, *Elam ve Mezopotamya...* s.364

¹⁰⁷

Tüm kenttaşlar, yollar ve su kanalları gibi altyapıyla ilgili işlerde angaryada çalışmak, ya da kendileri yerine çalışacak kimseler bulmak zorundaydılar. Gerçekten kadınlar da bunun dışında tutulmamışlardı veya kocaları yerine çalışmak zorunda kalmışlardı. **Harris, R., Ancient Sippar: A Demographic Study of an Old Babylonian City, 1894-1595 B.C.,** Istanbul: Uitgaven van het Nederlands Historisch archeol. Instituut, 1975, s.115; **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu,** s.298

¹⁰⁸

Akadlı Sargon’un, dünyanın ilk büyük imparatorluk girişimi için kabilelerin katılımıyla oluşturduğu büyük bir ordusu vardı. Fakat kendisini veya başkentini koruduğu asker sayısı ise zaman zaman 5.000 ile 10.000 arasında değişmekteydi. Onlar da Sargon’un kendi kabilesinin askerleriydi.

¹⁰⁹

Devlet düzeyinde bir krallık ve kamu yönetimi ile topluluk organları, topluluğun Yaşlılar Kurulu (sibutum) başında ona başkanlık eden, kasaba (belediye) başkanı ya da köy muhtarı (rabianum) olan kimseler aracılığıyla ve topluluğun mahkeme heyeti kanalıyla, birbirlerine bağlı durumdaydılar. Mahkeme kurulu, bazı örneklerde yaşlılar arasından çıkan özel bir komiteydi. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu,** s.295-296; Yapılan araştırmalara göre akropolisi ve önemli yolları olan ilk kentçiklerden biri Suriye’deki Ugarit’tir. Ugarit’teki akropolisin yaklaşık 7. bin yılın ortalarında kurulduğu tahmin edilmektedir. **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu,** s.212; **Şemseddin Günaltay, Elam ve Mezopotamya...** s.355-356; Yazılı tarih döneminin başlarında “devlet” ortaya çıktı. Fakat devlet, “tahıl kralı” ve savaş şefi niteliklerini kendisinde birleştirmiş olan tek bir “şehir yöneticisi”nin ya da kralın kişiliğinde somutlaşmıştı. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu,** s.86

¹¹⁰ Erken Hanedan Dönemi, M.Ö. 3. binyılda “ilk kral sülalesi” ortaya çıkmıştır ve Er Hanedanlar çağı, kentlerin surlarla çevrildiği, ayrıca saray ve tapınakların dış duvarlarında kalınca örüldüğü yani savaşların yoğun olduğu bir dönemdir. **Samuel Noah Kramer, Tarih Sümer’de Başlar,** s.32

mabedin etrafına yapılırdı¹¹¹. Kent mimarisinin oldukça geliştiği Mezopotamya sitelerinin, özellikle nehir kıyılarına yakın olanlarına sel baskınlarına karşı setler ve kanallar, deniz kıyısındaki sitelere ise iskeleler ve rıhtımlar inşa edilirdi¹¹².

Başlangıçta yolların yapımında geçerli olan kurallar yani “yolların kanunu” insan ilişkilerine de yansımış ve “kural koyucu” anlamında, şâri’ kavramı doğmuştur. “Herkesin kullandığı geniş yol”dan kinaye “caddenin başkanı” anlamına da gelen “herkesi bağlayan kuralları koyan kişi” anlamı kazanmıştır.

Gerçekte başkanlar kanun koyucu olmadığı halde şari’¹¹³, yani kural koyan kişi kavramı nasıl doğmuş olabilir ki?

Mezopotamya’da başkanların yasa yapma yetkisi yoktu¹¹⁴. Fakat başkanların kendi başkanlık süreleri ile sınırlı bazı siyasi kararlar alma, zilyedlik denebilecek mahkeme öncesi geçici kararlar verme ve emirname denebilecek türden kurallar koyma yetkileri vardı. Yasaların kaynağı ise çoğunlukla geniş ailelerin, aşîretlerin ve kabîlelerin töreleri, bazen de peygamber, filozof veya bilge denebilecek kişilerin deklare ettikleri ve toplumca da benimsenen içtihatlar ve kurallardı¹¹⁵.

Bu kısa açıklamadan sonra şunu söylemek mümkündür: Şari’ yani caddenin yöneticisi yani kural koyan, gerçek bir kişi veya sınıf değildi; “hakem başkan”ın başkanlık yaptığı “a’şîret reisleri meclisi” veya “şûra” idi¹¹⁶. Daha açık bir ifade ile şari’ gerçek bir kişi değildi; aksine “bir tüzel kişilikti”, o da “şûra” idi. Şûra, başkanın seçimine katılan şurra’lar (geniş aileler)’in ve a’şîretlerin temsilcilerinden oluşurdu¹¹⁷.

---

¹¹¹ Hatta aynı kabileye bağlı köyler arasında kitlesel çapta mal değişimlerinin yapıldığı periyodik alışveriş şenliklerinde bir mal değişimi etkinliğinde bulunanlar “**kabile altı köyler**”di. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.333

¹¹² **Şemseddin Günaltay, Elam ve Mezopotamya...** s.354-355

¹¹³ Sümer, Akad ve Elam’da bazı başkanlara şaru, şar, şarri denmiştir.

¹¹⁴ Her site ayrı bir kral tarafından idare edilen müstakil bir hükümet veya ihtiyarlar meclisinin idaresi altında müstakil bir cumhuriyetti. Bunların dış düşmana karşı bazen geçici olarak birleştikleri de oluyordu **Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin**. s.73

¹¹⁵ Daha sonraları yaşayan Hamurabi ünlü “Yasalar”ının mucidi değildir; aksine, yaşadığı dönemde toplulukların törelerinde ve geleneklerinde varolan kuralları yazılı hale getirilmiştir.

¹¹⁶

Sümer kentleri tecrübelilerin katıldığı “yaşlılar meclisi” ile savaşıyan gençlerin katıldığı “gençler meclisi”nde alınan kararlarla yönetilmekteydi. Başkanlar her iki meclisle görüştüktan sonra karar verirdi. **Samuel Noah Kramer, Tarih Sümer’de Başlar**, Çev: Muazzez İlmiye Çığ, TTK Yay. Ankara, 1995, s.25-29

¹¹⁷ **Thorkild Jacobsen, “Primitive Democracy in Anciet Mesopotamia** adlı eserinde Gilgamiş Destanı yazılmadan en az 7-8 yüzyıl önce Kiş kentinde demokrasi vardı,

Törelere, geleneklere, deklare edilen ve insanlarca benimsenen içtihatlar ve kurallar, seçilmiş temsilcilerce şûra toplantılarında gündeme getirilirdi. Denebilir ki, şûralar toplumca benimsenmiş töre, gelenek ve din adamları tarafından deklare edilmiş kurallar ve görüşlere resmiyet kazandırmaktaydı. Başkan adeta geniş bir caddede yasalarca belirlenmiş trafik kurallarına göre ulaşımın sağlıklı sürdürülmesi için trafiği yöneten bir görevli gibiydi¹¹⁸. Bu nedenle başkanlar, yasa yapmaz, fakat şûra - ihtiyarlar meclisinin görüşünü aldıktan sonra savaş ve barış gibi güvenliği ilgilendiren konularda kararlar almıştır. Bu çerçevede başkanların "emirname" yayımlama haklarını sıkça kullandıkları söylenebilir.

Değerlendirme:

Tarihin her döneminde ş,r,a' harflerinden türeyen kelimeler ve kavramlar, mutlaka içinde çoğulcu veya çoklu anlamlar taşımıştır. Hiçbir zaman da tekliği, tekerciliği, alternatifsizliği, seçimsizliği... anlatan bir kelime ve kavram olmamıştır. Şerîa't kavramının oluşum süreci içinde, şari'(geniş yol)in kazandığı anlam, genel tarihsel gelişmelere uygundur. Şûra kavramının doğuşu ve taşıdığı anlam, şerîa't kavramı ile entegre olabilecek özellikler taşımakta ve aynı yapının elemanları oldukları, apaçık anlaşılmaktadır.

İnsanlar önce suyun akarken izlediği yoldan, yani fiziksel yasalardan, sonra da hayvanların yol bulmada kullandıkları yöntemden yararlanmışlar. Hayvanların ve sivilizasyonun doğada oluşturdukları yollar, insanlar tarafından gözlemlenmiş, sonunda yapay yollar ve su kanalları inşa edilmiştir. Bir süre sonra da hendek ve sur yapımı keşfedilmiştir. Görüldüğü gibi, analogi doğadaki yasalardan insan ilişkilerine doğru olmuştur.

17- Müttefik İnsan ŞA'B Aşaması Gevşek Yapılı Merkeziyetçilik Aşaması

---

demektedir. Destan krallık döneminde yazılmasına rağmen konunun demokratik özü bozulmamıştır. **Samuel Noah Kramer, Tarih Sümer'de Başlar**, s.64

¹¹⁸ Mezopotamya'nın ilk dinsel ve siyasal önderleri aynı kişilerdir. Bu dönemde yani Geç Uruk Dönemi'nin sonuna kadar saray ortaya çıkmamıştır. "Rahipler Beyi" diyebileceğimiz bu önderler, bataklık arazilerin kurutulması, tarlaların sulanması için açılan kanalların ya da komşu topluluklarla yapılan savaşların gerektirdiği bir otorite ihtiyacını karşılamışlardır. "Rahip Beyi" yönetiminin demokratik bir yönetim olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca Rahip Beyler ekonomik faaliyetlerin üretim ve işbölümü kısmını organize ettiklerinden dolayı bu tür ekonomilere "mabet ekonomisi" denmiştir. H. Frankfort bu modele "teokratik komünizm" demektedir. **Samuel Noah Kramer, Tarih Sümer'de Başlar**, s.52

Mezopotamya’da birçok kent vardı. Bu kentlerde yaşayan kabîleler arasındaki ilişkiler, genel olarak gönüllülük prensibine dayanıyordu. Çünkü kentleri birbirine zorunlu bağlarla bağlayacak “kabîleler üstü” merkezi bir yönetim yoktu. Bu nedenle kabîleler birbirleri ile anlaşabildikleri ve gereksinim duydukları konularda işbirliği yapıyorlardı. Anlaşamadıkları konularda ise birbirlerine kapalı idiler. Fakat, kentler arasındaki yollara ve su kanallarına her kentin ihtiyacı vardı¹¹⁹. Her kent, yolun ve su kanalının kendisine ait kısmının bakımını ve güvenliğini sağlamakla yükümlüydü. Bu da gerçek anlamda altyapı ve güvenlik hizmetini zorunlu kılıyordu. Böylece kabîleler üstü “**şa’b**¹²⁰”lar yani “gevşek yapılı merkezi yönetimler” doğdu¹²¹. Şa’b Yönetimleri sayesinde kamusal alan, kamu güvenliği, ortak savunma ve kamu hizmeti gibi birçok kavram gündeme geldi. Kabîleler üstü işbirliği, yardımlaşma ve dayanışma, gevşek yapılı merkezi yönetim modelini doğurdu¹²².

Şa’blar, gerçekleştirdikleri geniş işbölümü sayesinde surlarla çevrili kentlerin su ihtiyacını yeni koşullara ve imkanlara göre çözmeye çalıştı. İlk zamanlar nehirlerden kanallar yolu ile aldıkları suları iç kısımlara taşıyan topluluklar, zamanla üstü kapalı kanallarda veya yer altında açtıkları tünellerle taşımaya başladılar. **Şa’b** yol altındaki su yolu anlamına gelen bir kelimenin siyasal bir içerik kazanması ile daha önemli hale geldi. “**Nehirden su verilen gedik**” anlamına gelen

---

¹¹⁹ Su kaynakları ve kanallar, topluluklar arasında sürekli çatışma konusu ve sınırları belirleyen en önemli öğeydi. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.281

¹²⁰ Şu’be, ağaç dalı demektir. Şa’b ise yol altındaki su yolu demektir. İlk kentçikler nehir kenarlarında kuruldu ve su ihtiyacı da nehirlerden karşılandı. Su kanallarının yapımı ile nehir suları daha iç kısımlara veya mümkün olan uzaklıklara taşınabildi. Fakat temiz içme suyu temini her zaman zordu ve hassasiyet gerektiriyordu. İnsanların temiz ve kolay su bulma arayışları devam ederken su kuyuları açmayı keşfettiler. Oldukça önemli olan bu keşiften sonra bir adım daha atıldı ve mimarinin de geliştiği “kabileler birliği çağı”nda yer altı su kanalları yapılarak kentin dışındaki sular kentin içine, çeşmelere, hatta evlere kadar taşındı. Büyük çabayı, ileri bir mimariyi, geniş katılımlı bir işbölümünü gerektiren bu çalışmalar şa’b yani kabile birlikleri tarafından yapılabilmıştır. Bu neden yer altı su yoluna “şa’b” denmiştir. Şa’b için bkz: **İbn-i Manzur, Lisanü’l A’rab**, C.I, s.497-503; **Halil b. Ahmed, Kitabü’l A’yn**, C.I, s.262-266; **Ahmed b. Faris, Mücmelü’l Luğa**, C.II, s.504-505; **Faris b. Zekeriyya, Mekayîsü’l Luğa**, C.III, s.190-192; **İsmail b. A’bbad, el- Muhît Fi’l Luğa**, C.I, s.293-296; **Tahir Ahmed ez- Zavî, Tertîbü’l Kamûsi’l Muhît**, C.II, s.716-718

¹²¹ Sümer ve Akad kentleri geçici süreler için düşmana karşı birleşmişlerdir. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.219

¹²² Prenslüklerin gönüllü veya zorla bir araya gelerek oluşturdukları bu yeni siyasal yapıya “federal devlet” diyenler de vardır. **Şemseddin Günaltay, Yakın Şark – Elam ve Mezopotamya**, TTK Yay., Ankara, 1987, s.154

“meşrebe”¹²³ stratejik bir kavram olarak bu dönemde önem kazandı.

Fırat ve Dicle kıyılarında kurulan kabîleler arası ilişkiler, büyük ölçüde gönüllülük ilkesine dayanıyordu. Her kabîle alabildiğine muhtar; fakat, dış saldırılara karşı da bir o kadar zayıftı. Kabîleler, yerinden yönetilen birimlerdi. Kabîlelerin bağlı olduğu merkezi bir yönetim yoktu; fakat, belirttiğimiz gibi su kaynaklarının, kanalların ve ulaşım yollarının bakımını ve kabîle güvenliğini koordine eden üst bir siyasal birliğe ihtiyaç vardı¹²⁴. Ayrıca dış saldırılara karşı korunmak için setlerin, hendeklerin ve surların yapımı ve bunu organize edecek siyasal kurumun da buna göre daha büyük ve güçlü olması gerekiyordu¹²⁵. İşte bunun için ortak amaçlara hizmet eden **gevşek yapılı bir merkezîyetçilik** gündeme geldi. Bunun başlangıçta kabîleler arası işbirliği¹²⁶ ile doğduğu tahmin edilmektedir. Bu yapının sağladığı faydayı yakından izleyen diğer kabîleler aynı yolu izlediği gibi bazen de güç kullanarak siyasal yapılarını büyüttüler¹²⁷.

¹²³ **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.II, s.352-356; **Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa**, C.II, s.527-528; **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.VI, s.256-258; **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.I, s.487-493; **İsmail b. A'bbad, el-Muhît fi'l Luğa**, C.VII, s.326-329; **Faris b. Zekeriyya, Mekayîsü'l Luğa**, C.III, s.267-268

¹²⁴ Sulamanın, merkezileşme yolundaki gelişmelerin yoğunlaşmasına yaradığı veya söz konusu gelişmeleri desteklediği ileri sürülmektedir. **Claessen, Henri J.M., “Despotism and Irrigation”**, Current Anthropology in the Netherlands, ed. **Peter Kloos ve Henri J.M. Claessen** içinde p.48-62, Leiden, 1975, s.56,91; Benzer düşünceleri paylaşılanlardan: **Hunt, Eva and Hunt, Robert C., “Irrigation, Conflict and Politics: A Mexican Case”**. Anthropological Papers of the University of Arizona, No: 25: Irrigation's Impact on Society, ed. **T.E. Downing and M. Gibson**, s.129-157. Tucson: University of Arizona Press, 1974, s.154; **Downing, Th. E. and Gibson, McGurie**, ed. Irrigation's Impact on Society. Anthropological Papers of the University of Arizona, No:25, Tucson: University of Arizona Press, 1974; **Ronald Cohen, Erken Devlet - Devletin Kökenleri**, s.91

¹²⁵ **Mezopotamya'da çapulcu göçebelerin saldırılarına karşı alınan savunma önlemleri, surlu kasabaların gelişmesine, yoğun tarım ve güçlü merkezi yönetim sistemlerinin doğmasına neden olduğu**. Service, Elman R., Origins of the State and Civilization, New York: Norton, 1975, s.295, 271; **Ronald Cohen, Erken Devlet - Devletin Kökenleri**, s.69

¹²⁶ **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu**, s.275

¹²⁷ **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.60 vd; En eski şehir yöneticileri, kendilerini Tanrı'nın topraklarını işleyen “kiracı-çiftçi” anlamına gelen “İshakku” diye göstermiş, ender olarak da “Lugal” yani kral sıfatını kullanmıştır. Başkanların “kral-lugal” unvanı taşımaya başlamaları merkezîyetçiliğin ve başkanların çok daha geniş yetkili bir kimliğe kavuştuklarının bir göstergesidir. Çünkü İshakku, kabile tanrısının “temsilci”sidir ve kabile topraklarının en büyük parçasının sahibidir. Vergiler toplar ve bir savaşta zafer kazanan tanrının elde ettiği ganimetten en büyük payı da, Tanrı adına kabul eder. Toplanan gelirlerin önemli bir kısmını, yine ürünü artıran alt yapı niteliğindeki su kanallarının açılması ve ambarların yapılması gibi alanlara harcamışlardır.

Şa'blar, kentlerde yaşayan kabîlelerin bir araya gelerek oluşturdukları üst bir kuruluştur¹²⁸. Her şa'b, dayanıştığı kabîlelerden gelen 3.000 veya 5.000, toplam 30.000 ile 70.000 askerden oluşuyordu¹²⁹. Bu tür ordular karşısında zor durumda kalan topluluklar, yeni stratejiler geliştirmek zorunda kalmışlar ve büyük orduların zayıf yönlerini keşfedip o noktada yenmeyi denemişlerdir.

Çok daha önceleri gece baskınlarına karşı güvenlik önlemi olarak kullanılan tek kelimeli parola sistemi, birbirini iyi tanımayan askeri birliklerin bir araya geldiği büyük ordularda ortaya çıkan casusluk faaliyetlerini önleyememiştir. Birbirini iyi tanıyan topluluklara karşı yürütülemeyen casusluk faaliyetleri veya düşman içinde bilgi toplama faaliyetleri, tanımanın güçleştiği büyük topluluklarda kolaylaşmıştır. Casuslar bir kelimelik parolayı öğrendikten sonra topluluğun arasına karışıp her türlü konuşmaları dinleyebilmişler ve düşmanın maddi ve manevi gücünü etüd ederek kendi topluluklarına dönüp stratejilerini bu bilgiler doğrultusunda gözden geçirmişlerdir. Savaş sırasında da büyük orduları daha az bir kuvvetle yenebilmişlerdir.

İşte düşmanın bilgi toplamasını zorlaştırmak ve konuşulanların anlaşılmasını engellemek için “**parolalarla veya şifrelerle konuşmak**” anlamına gelen “**istişâ'r**” kelimesi doğmuştur¹³⁰. İlk zamanlar bir kelime olan parola (şiâ'r) sistemi geliştirilerek “**parolalardan oluşan cümleler**” kurulmaya başlanmıştır.

İlk bakıldığında şa'b yönetimlerinin askeri bir monarşi olduğu sanılabilir. Oysa durum hiç de öyle değildir. Şa'blar sadece ticaret yollarının ve su kanallarının bakımı, güvenliği¹³¹ ve dış düşmana

---

¹²⁸ İlk şa'blar genellikle vadilerle ve nehirlerle bağlantılı, yaklaşık 20-30 kilometrelik aralıklarda oluşan ve küçük siteleri ve köyleri yollarla birbirine bağlayan hakim mevkideki merkez sitelerdir. Zamanla fazla nüfusu ve muhkem surları sayesinde dağınık yapıyı daha büyük surlar içene alabilmiştir. **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu**, s.154, 155, 188

¹²⁹ 25.000 civarında olduğu da söylenmektedir. 8.000 olduğunu iddia edenler, yakın çevrelerin nüfusunu hesaba katmamışlardır. Bkz. **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu**, s.217-218, 246

¹³⁰ **Zebîdî, Tacu'l A'rûs**, C.III, s.300-306; **Kamûs Tercümesi**, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1305, C.II, s.432-439; **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.IV, s.409-417; **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.I, s.416-423, **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.I, s.250-252 ; **İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa**, C.II, s.342-344; **Ahmed b. Faris, Mü'cmelü'l Luğa**, C.III, s.505; **Cevherî, Sihah**, C.II, s.698-700; **İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa**, C.I, s.281-283; **Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît**; C. II, s.719-721

¹³¹ **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu**, s.201, 256-257

karşı¹³² sitelerde yaşayan kabîlelerin güvenliğini sağlamak için uzlaşma ile kurulmuş gevşek yapılı bir merkezi yönetimdir. Sağlam surlarla çevrili çok daha güvenli kentlerde yaşamak için daha gelişmiş ve kalabalık nüfusun katılması ile işbölümüne ihtiyaç duyulmuş, bu da şa'bların doğuşunu ve gelişmesini hızlandırmıştır¹³³. Başkanları kabîle reisleri arasından seçilirdi. Şa'b şûrası (ihtiyarlar meclisi¹³⁴) kabîlelerden¹³⁵ seçilerek gelen eşit sayıdaki üyelerden oluşmaktaydı. Başkanları kabîle başkanları gibi "hakem başkan"dı¹³⁶ ve savaş zamanlarında ise başkomutandı¹³⁷.

Şa'b yönetimlerinin üstlendikleri kamu hizmeti öncekine göre daha fazlaydı. Bu nedenle yeni yönetim modeli kendine özgü yeni bir vergi sistemi benimsedi. Hayvan sürüleri ve ticaretin güvenliğini sağlama karşılığı alınan vergilere ilave olarak "ö'şür" vergisi bu dönemde alınmaya başlanmıştır. Ö'şür tarım ürünlerinden alınan 1/10 oranındaki vergidir. Vergiler başkana verilirdi, başkan da ihtiyaç halinde ortak bütçeyi on parçaya bölerek her kabîleye ihtiyacı olanı

---

¹³² Kralın ve çoğu milis kökenli olan askerlerinin ellerindeki silahlar ve zırhlar, iç güvenlik ve denetim amacıyla değil, topluluklar arası çatışma - savaş alanında kullanıldı. **Watkins, T., "Comment"** on Kohl, *Current Anthropology* 19 (3), 1978, s.485; İç sorunlar ise demokratik yollarla yani yerel kurullar ve geleneksel kurallar ile çözülmeye çalışılırdı. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.279

¹³³ Bazı, belki de çoğu kentlerin güç kullanılarak merkezileştiği yani şa'blaştığı gözardı edilmemelidir.

¹³⁴ Kent devletleri kralla birlikte "küçükler-gençler meclisi" ile "büyükler-yaşlılar meclisi" tarafından yönetiliyordu. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.275; Genellikle kabile sayısınca temsil edilen ihtiyarlar meclisi sonraki dönemlerde (Örneğin Sümerlerde) eski gücünü kaybetse de yönetim içindeki yerini korumuştur. **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu**, s.165; **Akadlı Sargon** ile başlayan merkezi krallıklar döneminde bile meclisler üye sayıları azaltılarak varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. **Şemseddin Günaltay, Yakın Şark – Elam ve Mezopotamya**, s.172-173

¹³⁵ Kabîlelerin seçerek şa'ba gönderdiği kişiler, aslında kabileleri oluşturan a'şîret temsilcileriydi. A'şîretlerin seçtikleri kişilerin bir kısmı kabile şûrasında, bir kısmı da şa'b şûrasında görev yapıyordu. Kabîle ve şa'b şûraları sadece yürütmede ortaya çıkan sorunları görüştüklerinden ve yasama yetkileri olmadığından örneğin Roma senatosu kadar faal değillerdi.

¹³⁶ Kiş kralı Mesilim, iki vasal kenti olan Umma ve Lagaş arasındaki sınır anlaşmazlığında hakemlik yapmıştır. **Samuel Noah Kramer, Tarih Sümer'de Başlar**, s.32

¹³⁷ **Jean-Louis Huot, Kentlerin Doğuşu**, s.40-41, 74. Bazı örneklerde ise ilkel demokrasi denen siyasal yapı kuvvet kullanılarak kent-krallık (şa'b) yönetimi kurulmuştur. Fakat bu krallıkların hiçbiri Mısır'da olduğu yerel özerklikleri ortadan kaldıran katı merkezîyetçiliğe dönüşmemiştir. **Jean-Louis Huot, Kentlerin Doğuşu**, s.75-75; **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu**, s.198, 207; **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.50-51

verirdi. Bu paylaşıma, yani on ayrı parçaya bölme işlemine de **te'sîr** denirdi.

Toplulukların büyüdüğü, yerleşik yaşamın yaygınlaştığı ve uygarlığın oluşmaya başladığı ileri zamanlarda vergi toplamak için başkanlar tarafından özel görevliler tayin edildi ki, bu kişilere ise **a'sâr** dendi.

Uzun bir dönem sonunda değişen koşullar ve şa'blar arası rekabetlerin doğurduğu savaşlar, sonunda gevşek yapılı merkezi yönetimleri güce dayalı merkezi¹³⁸ yönetimlere dönüştürmeye başlamıştır. Merkeziyetçiliğin de ilk örneklerinin Mezopotamya'da ortaya çıktığı ileri sürülmektedir¹³⁹. **Akadlı Sargon**¹⁴⁰ (M.Ö.2310-2273) ile başlayan ilk merkezi imparatorluk denemeleri **Ebla** (2.400-1600), **Ur Nammu** (M.Ö.2114-2096), **Babil - Hammurabi-** (1793-1515), **Mittani** (yıkılışı 1360), **Asur**¹⁴¹ (1380-612), **Aramiler** (1060-808) ile devam etmiştir. Fakat bu merkezi imparatorluklar a'sîretlerin, kabîlelerin ve şa'bların otonomilerini ve başkanlarını hesaba katmak zorunda kalmışlardır¹⁴².

---

¹³⁸ Bir köyün, diğer bir köy tarafından fethi yoluyla şeflikler, yani ilk topluluk üstü siyasal birimler doğar... Köyden şefliğe, şeflikten devlete, devletten de imparatorluğa gidiş, topluluklar arası yarışmanın doğrusal bir sonucudur. **Carneiro, R.L., "Political expansion as an expression of the principle of competitive exclusion"**, in R. Cohen and E.R. Service (eds), 1978, s.210; **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.347

¹³⁹ Krallık, kuşkusuz Sümer'in kent devletleri içinde gelişti. Ancak kentler krallıkların çevresinde kristalleşmiş değildi; tersine, krallıklar kentlerin yaratıklarıydı. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.255; **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.61

¹⁴⁰ Asıl adı Şarrü – Kin'dir. Kurduğu merkezi imparatorluk çeşitli kavimlerden oluşan bir orduya dayanmaktaydı. "Eski Mezopotamya'da kralın mutlak bir iktidara sahip olması durumu, ancak Akad Hanedanı Sargon zamanında çıkmış, tam gelişme biçimine ise Ur'un Üçüncü Hanedanı zamanında ulaşmıştır. Daha önceki kent devletleri, uzmanlarca -bazı kayıtlamalarla- monarşi olarak tanımlanmıştır". **Anatoli M. Hazanov, Erken Devlet - E. D. Konusunda Çalışmanın Bazı Kuramsal Sorunları**, s.127

¹⁴¹Asurluların askerlerin onbaşı, yüzbaşı, binbaşı gibi bir sayı dizisi kullanılarak gruplandırıldıkları bilinmektedir. Biz bu tür sayısal gruplandırmanın Mezopotamya'da çok daha önceleri yapılmaya başlandığı kanısındayız. **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.65

¹⁴² I. Babil hanedanı zamanında halktan biri, kral aleyhine dava açabiliyordu. Kasabalar bazı yerel işlerini "eşraf kurulu" tarafından yürütülüyordu. Belediyeye benzer bu kuruluşların başkanı (Rabianum) seçimle göreve geliyordu. Başkan ve "yaşlılar meclisi" bölgesel uyuşmazlıkları çözüyor, önemli davaları tüm erkek vatandaşların katıldıkları kasaba ve köy kurultaylarına getiriyorlardı. Güçlü merkezi yönetimin yanında görülen bu yerel ve demokratik kurumlar, gittikçe ortadan kalkan ve yetkileri daralan kent devleti zamanından kalma demokratik kurumların kalıntılarıydı. **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.63; **Şemseddin Günaltay, Yakın Şark – Elam ve Mezopotamya**, s.155,156,172; Sargon dünyada ilk imparatorluk girişiminde bulunan kişidir. Sargon kent devletleri üzerinde güçlü bir yönetim kurmaya çalıştı. Fakat çok

Saraylar ve kent merkezleri ile yarı-göçebe büyük kabîleler arasındaki sıkı ilişkiler devam etmiştir¹⁴³.

Bununla beraber bütün merkeziyetçi kralların karşılaştığı “Tanrı mı yoksa kral mı” ikilemini Mezopotamya’nın kralları da yaşamış ve merkeziyetçiliği vazgeçilmez gören her kral gibi onlar da kaçınılmaz tercihlerini yapmışlardır. Kral Hammurabi, bu tercihi yapanlardan birisidir. Hammurabi, krallığını sağlamlaştırmak için öncelikle kendisini imparatorluğun tanrısı yapmıştır. Bir adım daha atarak kendi “ahlâk”ını dayatan kral, benimsediği sistemin gereği olarak imparatorluğa atadığı yöneticiler ve yargıçlardan oluşan bir memurlar örgütü ve o zamana kadar her kentte uygulanagelen ayrı ayrı geleneksel “yasalar”ın yerine geçecek, birleştirilmiş tek bir yasalar topluluğunu yürürlüğe koymuştur¹⁴⁴.

Yerleşik yaşamın benimsenmesi, ona uygun ekonomik, sosyal, siyasal ve dini düşüncenin ve pratiklerin yaygınlaşması, güçlü kentlerin kurulması ve altyapının oluşması doğal olarak kentlerarası ilişkileri de buna paralel düzeyde geliştirmiştir. Her konuda olduğu gibi ticaret de, ulaşımın güvenli güzergahlarında gelişmiştir. Topluluklararası mal mübadelesi, pazarın kurumsallaşması, paranın bulunması, ölçü ve tartı birimlerinin ortak kullanımı, dış ticaretin daha kârlı oluşu... Mezopotamya’da yeni bir ekonomik ve sosyal gelişmeyi başlatmıştır. Paranın satın alma gücünü eline geçiren tüccarlar, bir süre sonra tefecilik de yapmaya başlamışlar. Bu da, büyük toprak sahibi soyluları, yani kralın soyundan gelenler¹⁴⁵ ile tapınağın yöneticileri olan rahipler sınıfını önce zayıflatmış, sonra da tefecilerin borçluları durumuna düşürmüştür. Çok sayıda tablette rastlanan faizli borç antlaşmaları bu gelişmelerin doğruluğunu kanıtlamaktadır¹⁴⁶.

şiddetli bir özerklikçi direniş ile karşılaştı. Bu direniş kırılmak için de çok sayıda askeri sefer yaptı, başaramayınca başkentin yerini değiştirdi. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.285-290; İlkçağ Mezopotamya devletlerinin krallıkla yönetilenleri bile demokrasiyi ancak başkentlerinde yok edebilmişler. Köylerde, kasabalarda ve diğer kentlerde meclisleri yok edememişlerdir. Despot Asur kralları bile, örneğin Anadolu ticaret kolonilerinde demokratik yönetimleri uygulamışlardır. Geniş bilgi için bkz: **Thorkild Jacobsen, “Primitive Democracy in Ancient Mesopotamia.....**

¹⁴³ **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu**, s.169; **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.51

¹⁴⁴ **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.133

¹⁴⁵ Mezopotamya’da her şeye rağmen tüccarlar veya bankerler, Eski Yunan’da ve günümüzde olduğu gibi krala borç verecek kadar büyüyemediler. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.139

¹⁴⁶ **Muazzez İlmiye Çığ – H. Kızılyay, Sümer Çağına Ait Nippur Hukuki ve İdari Belgeleri**, TTK Yay., Ankara, 1993, s.8-10, 12-17

İşte Sargon'u yaratan irade bu sermayedir. Çünkü Sargon bir Akad kralıdır, Akadlılar ise Samîdir. Söz konusu sermayeyi elinde bulunduran tüccarlar ve tefeciler de Samidir¹⁴⁷. Mezopotamya Uygarlığı'nın yeni bir şekil almaya başladığı bu dönemin değişim aracı faizdir, yürütücüleri ise tefecilerdir. Borç akitlerinin (deyn) yerini, faiz akitleri almıştır. Mezopotamya toplumunda, Sargon'un döneminden itibaren gittikçe göze çarpan ve müreffeh bir sınıf haline gelen -Sami olan- bir tüccar sınıfı gelişmiş ve bunlar amaçlarını başarılı bir biçimde gerçekleştirmişlerdir¹⁴⁸.

Benzer gelişme Babil'de, özellikle **Hammurabi** (M.Ö.1792-1750) döneminde de yaşanmıştır. Babil'de yönetimin sağladığı güvenli ortamda pazarlar tekrar canlanmış ve paranın yaygın bir şekilde kullanılması tüccarların etkinliğini artırmıştır. Sermaye birikiminin faizli muameleleri doğurması veya faizli muamelelerin sermayenin belli ellerde toplanması ve merkezi yönetimin yasalar yapması, Mezopotamya uygarlığının yapısında önemli değişimlere neden olmuştur. Alacaklıyı faiz borcunu ödeyemeyenlere karşı koruyan Hammurabi Yasaları sayesinde, kısa süre sonra pazarlarda mallar kadar değerli, borcunu ödeyemediği için köle olan "insandan metalara" da rastlanır olmuştur¹⁴⁹.

Mezopotamya Merkezîyetçiliğinin Etkileri

Akadlıların Mezopotamya'da güçlendiği dönemde Mısır'da yaklaşık M.Ö. 2.600'lü yıllarda IV. Sülale Devrinde Suriye'den sedir ağacı getiren ve Sinalı bedevileri ehamların yapımında zorla çalıştırabilen güçlü bir merkezi yönetim vardı¹⁵⁰. Yine **Ebla**'nın Mısır'daki çağdaşı olan (M.Ö. 2400'lerde) VI. Sülaleden I. Pepi, Asya'ya bedevileri yıldırma için sefere çıkmış, Filistin'e kadar gitmişti¹⁵¹. Ur Nammu'nun son dönemlerinde XI. Sülale zamanında (M.Ö. 2065) Suriye'nin kuzeyine kadar seferler yapılmıştır¹⁵².

Aslında Mezopotamya'nın ta başlangıcından beri Aşağı Nil'den başlayan uygarlık etkisi, tarihin değişik dönemlerinde istilalarla devam

---

¹⁴⁷ Yazılı tarih döneminde her yerde tacirler olarak Samilere rastlanmaktadır. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.88

¹⁴⁸ **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.99-100

¹⁴⁹ **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.137-138

¹⁵⁰ Öyle ki, bu olaylar Yunan kaynaklarında Firavunlar yönetiminin müstebit olduğu şeklinde yer almıştır. **Afet İnan, Eski Mısır...** s.66-67

¹⁵¹ **Afet İnan, Eski Mısır...** s.72

¹⁵² **Afet İnan, Eski Mısır...** s.77

etmiş, bir süre sonra bu etkileşim, Mısır'dan çevresine doğru olmaya başlamıştır. Fakat, Hiksos(M.Ö.1730-1570), Bronz Adamlar (1250 civarları), İran¹⁵³ ve Asur¹⁵⁴(M.Ö.671-651) işgalleri Mısır'da farklı dönemlerde büyük etkileşimlere ve sarsıntılara neden olmuştur.

Bu noktada bir başka etki daha gündeme gelmektedir. Tevrat'ın rivayetlerini tarihle uygunlaştırmaya çalışan kimi araştırmacılara göre İbrahim(AS)¹⁵⁵ ile Filistin'e gelerek burada Hatti boylarıyla karşılaşmış olan İsrailoğullarının ataları, Hiksoslar devrinde Nil boylarına göçmüş, burada Hiksos İmparatoru Apofis'in hizmetinde bulunan Yûsuf(AS)¹⁵⁶'un aracılığıyla Mısır'a yerleşmişler ve Mısır toplumunda üstlendikleri görevlerle orantılı etkiler yapmışlardır¹⁵⁷.

Bu verilere göre merkezîyetçiliğin ilk uygulayıcısı Akadlı Sargon'dur. Fakat Mısır'da merkezi kralların ortaya çıkışında Sargon modelinin ne kadar etkili olduğu tartışmalıdır. Çünkü Mısır sepatlarının kuruluş dönemlerinden kalma yapılarında gözardı edilemeyen bir merkezîyetçilik eğilimi vardı. Bu nedenle krallar, yetkilerini artırıp sepatların ve yerel meclislerin yetkilerini sınırlarken önemli bir engelle karşılaşmadılar. Her zafer sonrası gücünü biraz daha artıran firavunların, Sargon'dan etkilenerek Mısır'ı askeri bir monarşi ile yönetmeye başlamaları bir etkiden mi kaynaklanmaktadır yoksa kralların başından beri yetkilerini giderek yerel yönetimlere karşı artırmalarından mıdır, tartışılabilir. Bununla beraber Mezopotamya'daki gelişmelerin Mısır'ı etkilediği de doğrudur. Ama Mısır'da yönetimin merkezileşmesi ve sertleşmesi geçici bir gelişme olmamış; aksine, Mısır Uygarlığı'nın belirleyici bir unsuru olmuştur. Bu nedenledir ki, Mısır'ın merkezîyetçi yapısı sadece Sargon etkisi ile

---

¹⁵³ Mısır'daki İran yönetimi yüz yıl sürdü ve sonunda 27. Hanedan'ın kurulması ile M.Ö.401'de son buldu.

¹⁵⁴ 26. Sülale döneminde Psammetik, Mısır'ı Asurluların egemenliğinden kurtarmak için harekete geçmiş, Lidya Kralı Giges'ten askeri yardım almıştır. Mısırlıların "Bronz Adamlar" dedikleri Kar ve İyon askerlerinin de katıldığı yeni ordu ile Asurlular Mısır'dan çıkarılmış, hatta Filistin'e kadar takip edilerek Aşdod Kalesi kuşatılmıştır. **Afet İnan, Eski Mısır... s.159**

¹⁵⁵ İbrahim(AS)'in yakın çevresi ile beraber Ur'dan Hammurabi devrinde (M.Ö.2.000/2.003-1961) ayrıldığını ileri sürenler olduğu gibi, bazılarına göre de Kaş'ın Sümer'i işgal ettiğinde (M.Ö.1750) Ur'dan ayrıldığını iddia edenler de vardır. Yine İbrahim(AS)'in Mısır'a 12. Sülale devrinde gittiğini, Yusuf(AS)'un Mısır'a Hiksos krallarından Nob zamanında satıldığını, İsrailoğullarının Musa(AS) ile beraber Mısır'dan 19. Sülalenin büyük firavunu Ramses II (1298-1232) devrinde kaçtıklarını düşünenler de vardır. **A.Moret, Des clans aux Empires**, Paris, 1929, s.292; **Şemseddin Günaltay**, s.67,292,296-301

¹⁵⁶ Tevrat'a göre Yusuf(AS), babası Yakub(AS)'un cesedini Mısırlılar gibi mumyalamış ve aynı şekilde gömmüştür. **Tevrat, Tekvin**, 50, 2 ve 26

¹⁵⁷ **A.Moret, Des clans aux Empires**, s.292; **Şemseddin Günaltay**, s.72,115

açıklanamayacak kadar önemlidir. Çünkü, Mısır'da yeni bir dönem başlatan "Yeni Krallık" da kısa bir süre sonra "Eski Krallık" gibi totaliter bir yapıya dönüşmüştür¹⁵⁸. Ayrıca Sargon'un uyguladığı merkeziyetçilik Mısır'da yaklaşık M.Ö. 2.600'lü yıllarda IV. Sülale devrinde uygulanan merkeziyetçilikten oldukça farklıdır. Öyle ki, Sargon, Akdeniz'in kıyılarına kadar defalarca yaptığı askeri seferlerin hepsinde, ordusunu ittifak yaptığı kabîlelerin askerlerinden oluşturmuştur. Sargon aldığı kentlerin yöneticilerini çoğunlukla değiştirmemiş, iç işlerine karışmamış, kanunlarına dokunmamış ve yerel meclislerin yapısına müdahale etmemiştir. Merkezin yetkilerini güçlendirmek için yerel yapılara dokunmak istediğinde ise sert bir direnişle karşılaşmıştır. Çünkü Mezopotamya'nın hem aşağı hem de yukarı kısımlarının geleneği bu tür merkeziyetçiliğe müsait değildi ve geleneği olmayan bir merkeziyetçiğin başarılı olması da beklenemezdi. Fakat Mısır'ın tarihinde bu denli güçlü ve demokratik işleyişin yerleşmiş tarihsel ve toplumsal kökeni olmadığından insanlık tarihinin ilk ve katı merkezi yönetimini kurabilmişlerdir. Öyle ki, Sargon'un çağdaşı Mısırlı Firavunların tüm Mezopotamya'dan çok daha fazla kölesi vardı¹⁵⁹ ve bu köleler ağır koşullarda tarlalarda ve ehiramların inşaatlarında çalıştırılmaktaydı.

Mısır'ın güçlü Firavunlarından I.Tutmosis (M.Ö. 1504-1492) krallığının ilk yıllarında kuzeyde Fırat'a ve güneyde Nil'in dördüncü şelalesi civarında Kursuf'a kadar ulaşan büyük bir merkezi imparatorluk kurdu¹⁶⁰. Fakat, Filistin ve Suriye dahil, Güney Fırat'a kadar genişleyen

¹⁵⁸ **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu, s.135**

¹⁵⁹ Mezopotamya'nın köle nüfusu, özgür nüfusa oranı bakımından her zaman küçük ve önemsiz kalmıştır. **Oppenheim, A.L., Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilisation**, Chicago and London: University of Chicago Press, 1964, s.76; **Leemans, W.F., "Old Babylonian Letters and Ekonomik History: A Review Article with a Digression on Foreign Trade"**, Journal of the Economic and Social History of the Orient, 1968, s.181; **Gelb, I.J., "The Arua Institution"**, Revue d'assyriologie et d'archeologie orientale, 1972, 66, s.1-38; - **"Terms for Slaves in Ancient Mesopotamia"** in M.A. Dandamayev et al. (ed.), 1982, s.81-95; **Diakonoff, I.M., "Socio-economic Classes in Babylonian and Concept of Social Stratification"**, in D.O. Edzard (ed.), 1972, s.46; **Harris, Rivkah, "Ancient Sippar: A Demographic Study of an Old Babylonian City, 1894-1595 B.C."**, Istanbul: Uitgaven van het Nederlands Historisch Archeol. Instituut.1975, s.323; **Charles Keith Maisels, Uygurluğun Doğuşu, s.246**

¹⁶⁰ Mısır'ın güçlü Firavunlarından I.Tutmosis M.Ö. 1504-1492 tarihleri arasında Orta Doğu'yu kapsayan büyük bir merkezi imparatorluğu yönetirken çok daha önceleri Anadolu'da Hitit konfederasyon yönetimi etkin bir şekilde varlığını sürdürüyordu. Tabletlerde adının bazen şehir, bazen ülke bazen de Arzava ülkeleri olarak geçmesinin nedeni Arzava ülkeleri olarak adlandırılan konfederasyonda bu adla bir krallığın yer almasıdır. Konfederasyonu oluşturan diğer ülkeler ise Hapalla, Mira ve Kuvaliya, Seha Nehri Ülkesi ve Appavia, Viluşa, Zipaşa ve Hariati dağlık ülkeleridir. Hitit metinlerinde bu ülkelerin hepsinin kralları Arzava Kralı olarak anılır. Hitit arşivlerinde İmparatorluğun kuruluşundan itibaren Arzava'nın Hititlere karşı düşmanca bir siyaset izlediği anlatılmaktadır. M.Ö.1550-1530 yılları arasında hüküm sürmüş olan Ammunaş'ın Arzava ülkelerinde başlayan isyanı bastıramadığı için bir cinayete kurban gittiği

bir imparatorluk kuran Mısır'ın firavunları, katı merkezîyetçiliklerini Ortadoğu'da uygulayamadılar¹⁶¹. İlk zamanlar katı merkezîyetçiliği bu bölgede uygulamak istedilerse de başaramadılar. Firavunlar sonunda Suriye, Filistin ve Güney Fırat'a, Mısır'ın sepatlarına vermedikleri otonomileri, bu bölgedeki kentlere vermek zorunda kaldılar¹⁶². Yerel yöneticilere, törelere, meclislere ve iç işlere ciddi bir sorun çıkmadıkça karışmadılar.

18- Merkezîyetçi İnsan Katı Merkezîyetçilik Aşaması Eski Mısır Uygarlığı

Yontma taş (paleolitik) devrinde Mısır halkı göçebe ve avcıydı¹⁶³. Cilalı taş (neolitik) devrinde ise (yaklaşık M.Ö. 14.000'lerde) ilk köycükler kurulmuş ve çanak çömlek işçiliği ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır. M.Ö. 12.000'lerde buğday polenlerinin izlerine rastlanmıştır. Fakat ilk tarım kentleri Mezopotamya ve Filistin'e kıyasla 3 veya 4 bin yıl gecikme ile yani yaklaşık M.Ö. 5.000'lerde kurulmuştur¹⁶⁴. Mısırlılar, bu çağda ziraat ile geçinmeye başladıklarından toprağa bağlanmak zorunda kalmışlar. Böylece ilk köyler kurulmuş, sonraları köyler birleşerek büyük kasabaları meydana getirmişler.

Yaygın bir görüşe göre¹⁶⁵ Mısır'a dışarıdan gelmiş brakisefal bir ırkın yarattığı bu medenîyetin Aşağı Mısır'dan başlayarak yavaş yavaş Yukarı Mısır'a Negada'ya kadar yayılmış olduğu ileri sürülmektedir. Nil Vadisi'nde ikinci neolitik kültürü kurmuş olan bu istilacılar, madenleri biliyor ve gelişmiş silahları kullanıyorlardı¹⁶⁶. Fatihler Nil Vadisi'ni aldıktan sonra Mısırlılara altın, bakır, tunç kullanmayı, taştan ve tuğladan bina yapmayı ve yazıyı öğrettiler. Bu gelişmeler sonunda Mısır, klan toplumundan medenîleşmiş bir yönetim düzeyine ulaştı¹⁶⁷. Bugüne kadar elde edilen belgeler, bu fatih kavmin Önasya'da ilk

---

bilinmektedir.

¹⁶¹ **Afet İnan, Eski Mısır...** s.182

¹⁶² **John Baines - Jaromir Malek, Eski Mısır**, s.38; **I. Tutmosis** (M.Ö. 1530 - 1520) Suriye'yi almış Fırat boylarına kadar giderek sınır taşları dikmiştir. **Afet İnan, Eski Mısır...** s.102

¹⁶³ **Afet İnan, Eski Mısır...** s.48; **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu**, Çev. A.Bektaş Girgin, İmge Yay. İstanbul-2000, s.114,115

¹⁶⁴ **Dominique Valbelle, Kentlerin Doğuşu**, Çev. A.Bektaş Girgin, İmge Yay., İstanbul-2000, s.363-364

¹⁶⁵ **Flinders Petrice, Ancient Egypt**, Paris, 1916

¹⁶⁶ **J.De Morgan, L'Humanité Préhistorique**, Paris, 1921, s.96,107,109,122; **Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin**, s.28

kültür merkezi olan Mezopotamya bölgesinden gelmiş olduklarını göstermektedir¹⁶⁸. Mısır, medeniyet ve kültürünün kökenini Mezopotamya'da aramış, hatta hiyeroglif yazının aslını da Sümerlerin çivi yazısına kaynak olan piktografik yazıya dayandırmıştır¹⁶⁹.

Mısırlıların "sepat¹⁷⁰" (veya spat veya sepet) dedikleri yerleşim merkezleri(kent), birer otonom ekonomik ve siyasi birimlerdi¹⁷¹. Sepatlar Mısır toplumunun ekonomik ve sosyal ve siyasal yapısının temel birimi olarak doğmuş, merkezileşme aşamasına kadar da Mezopotamya'da olduğu gibi "saru¹⁷²" denen "ihtiyarlar meclisi" ile yönetilmiştir¹⁷³.

Sepat(kent), yerinden yönetilen bir yönetim birimidir. Sepatlar önceden kurulsada Erken Hanedanlık Dönemi (2920-2575)'nde gelişmiştir¹⁷⁴. En gelişmiş şekline ancak Ptolenaioslar döneminde ulaşmıştır. Yönetimin son derece merkezileştiği bazı dönemlerde sepatlar siyasal önemlerini iyice yitirmişlerdir¹⁷⁵. Merkezîyetçilik geliştikçe sepatlarda oluşan kendine özgü yönetim ve hukuk¹⁷⁶, yerini, bir otoritenin tek hukuku(emirleri) ve disiplinine bırakmıştır.

---

¹⁶⁷ **A.Moret, Des clans aux Empires**, Paris, 1929, s.179; **Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin**, s.28

¹⁶⁸ **A.Moret, Histoire de L'Orient vol. II**, Paris, 1941, s.63; **Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin**, s.29

¹⁶⁹ **Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin**, s.29-31

¹⁷⁰ Taksim etmek demektir. Arazi bölünmüş, her klan belirli bir yere yerleştirilmiştir. Sepat kavramı, İbranilerde "sıbt" Perslerde de Yunanlıların "nomos" dedikleri "satraplık" olarak yer almıştır. Kabilelerin bağlı olduğu veya kentlerin bağlı olduğu bölge merkezi gibi anlamlar taşımaktadır.

¹⁷¹ 5.000 – 10.000 nüfuslu yerleşim yerleri haline gelmişlerdir. **Dominique Valbelle, Kentlerin Doğuşu**, s.366

¹⁷² Mısırlıların "sepat" dedikleri birimler Mezopotamya'daki "şa'b"dır. Yine Mısırlıların "saru" dedikleri ihtiyarlar meclisi de Mezopotamyalıların "şura"sıdır. Bu benzerlik bir tesadüf değildir; bu ancak, Mezopotamya'nın birçok konuda olduğu gibi yönetim konusunda da Mısırlılar üzerinde önemli bir etkisi olduğunu gösterir.

¹⁷³ **A.Moret-1937**, s.46; VIII. Sülale zamanındaki bir fermanda Yukarı Mısır'da 22, Aşağı Mısır'da 20 **sepat** olduğu kaydedilmiştir. **A.Moret-1937** s.52-67; **Afet İnan; Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti**, s.48-50,166; **Dominique Valbelle, Kentlerin Doğuşu**, s.387-388

¹⁷⁴ Mısır'ın etkilendiği bölge olan Filistin'de ilk surlarla çevrili tahkimatlı şa'b büyüklüğündeki kentlerin (Arad, Biblos) M.Ö. 3100 yıllarında kurulduğu belirlenmiştir. Mısır'daki sepatların kuruluşunun daha sonraki devirlere rastlaması normal karşılanmalıdır. **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu**, s.134

¹⁷⁵ **John Baines - Jaromir Malek, Eski Mısır**, İletişim Yayınları, İstanbul – 1986, s.222

Otonom “sepat”lar, yönetim olarak birer birer krallık merkezine tabi olmak zorunda kaldılar¹⁷⁷. Çünkü daha ilk devirlerden itibaren ziraatın verimli olabilmesi için su işlerinin düzenlenmesi gerekiyordu. Kanalların açılması, ekim, biçim, depolama gibi işler, büyük organizasyonları ve iş bölümünü gerektiriyordu. Bu nedenle işlerin bir elden yönetimini zorunlu kılıyordu. İşte merkezîyetçiliğin doğuşunu başlatan temel nedenin Nil’in taşan suyunun kontrolü ve kıyısındaki toprakların ziraata hazırlanması, ekilmesi, biçilmesi, ürünlerin depolanması ve paylaşılması sorunudur. Tinit devrinden itibaren, sepat reislerine verilen unvan “kanalların açılmasına memur” olan “Ac-mer”dir¹⁷⁸.

Mezopotamya’da yolların ve su kanallarının yapımı, bakımı ve güvenliği için a’sîretler, kabîleler ve şa’blar arasındaki iş bölümünü koordine eden “seçilmiş hakem başkan”lar, Mısır’da “memur” statüsündedir¹⁷⁹. Çünkü bu işleri Mısır’da merkezi kral adına atanmış sepat valiler yapmıştır. Merkezîyetçilik sepatların siyasal önemini ortadan kaldırmış fakat Mısır ekonomisindeki önemini korumuştur.

Su kanallarını açmakla görevli “kanal açan” anlamına gelen reisin yani “Ac-mer”in üstlendiği önemli görevler arasında;

- Topraklardan mümkün olan en yüksek verimi almak,
- Özel mülke ait tarla, hayvan, altın... sayımını yaptırmak,
- Nil’in su seviyesinin taşma durumunun kayıtlarını tutturmak...¹⁸⁰ gibi konular sayılabilir.

Mezopotamya’da göçebe şurra’lar a’sîretleri, yarı yerleşik ve yerleşik a’sîretler birleşerek kabîleleri, sonra da şa’bları oluşturduğu gibi, benzer bir örgütleniş Mısır’da da yaşanmış. Öyle ki, Sülaleler Dönemi Mısır’ının M.Ö. 3250 civarında “birleşme” yoluyla kurulması, bazı bakımlardan Mezopotamya’daki gelişmelerin etkisini kanıtlar gibi. Yukarı Mısır’da bulunan Asya kökenli mal ve ürünler, bölgeye bir Samî sızması olabileceğini düşündürüyor¹⁸¹. Mısır ile Mezopotamya

¹⁷⁶ Her **sepat**ın merkezinde “**cacat**” denilen bir mahkeme vardı. **Afet İnan, Eski Mısır...**, s.169

¹⁷⁷ Mısır’da krallar “kentler tokacı” taşırlardı. Bu tokaçların üzerinde özenle işlenmiş, denetim altına alınan, surlarla çevrili muhkem sepatların hayvan ve ağaç simgeleri vardı. Tokaçtaki simge sayısı aynı zamanda egemenlik altına alınan sepat sayısını da belirtiyordu. **Dominique Valbelle, Kentlerin Doğuşu**, s.369, 380, 397

¹⁷⁸ **Afet İnan, Eski Mısır...**, s.168

¹⁷⁹ Sepat reisleri Orta İmparatorluk döneminde “Neka-het” yani “ülkenin idarecisi” unvanını da almışlardır. **Afet İnan, Eski Mısır...**, s.172

¹⁸⁰ **Afet İnan, Eski Mısır...**, s.168-169

¹⁸¹ Sümer fikirleri Yukarı Mısır’ı kesinlikle etkiliyordu; Mezopotamya Uygarlığıyla ilişki yoluyla Nil barbarlığına uygarlık tohumları ekiliyordu. **Gordon Childe, Tarihte Neler**

uygarlığının temelde Samî olan ögesi arasındaki köklü dilsel ve kültürel bağlantılar, her alanda az çok görülmüştür¹⁸².

Sepatların ortaya çıkış biçimi, hem insan dayanışması, hem de su kanallarının bakımı, güvenliği ve paylaşımı açısından Mezopotamya'daki şa'bların ortaya çıkışına çok benziyor.

Mısır sepatlarını yöneten sarular (ihtiyarlar meclisi), Mezopotamya şa'blarının şurâları(ihtiyarlar meclisi) kadar özgürlüklerine düşkün olsalardı, Mısır Uygarlığı başka bir şekilde gelişecekti. En azından, "katı merkezizetçilik", Mısır Uygarlığı'nın karakteri olmayacaktı.

"Mısır'ı Mezopotamya uygarlaştırmıştır¹⁸³" tezi, uygarlıklar tarihinin en önemli görüşlerinden biridir. Mısır'ın ticari ilişki kurduğu, örneğin Mezopotamya ve Suriye şa'bları, geniş, uzun ve sağlam surlarla çevrili kentleri, bağımlı veya bağımsız olabilen gevşek yapılı, her birinin başkanı ve meclisi olan yönetim birimleri¹⁸⁴. Mısırlılar bu kentlerin yönetim biçimlerinden yararlanarak daha rekabetçi, çoğulcu ve özgürlükçüsünü kurabilirlerdi. Çünkü sürekli ilişki ve etkileşim halinde oldukları Ortadoğu ve Mezopotamya kentleri bu birikime sahipti.

Firavunlar, uzun yıllar Ortadoğu'yu ellerinde tuttular; daha önce belirttiğimiz gibi Mısır'daki merkezi yönetimi, bu bölgede de kurmaya çalıştılar, fakat başaramadılar. Bunun en önemli nedeni Ortadoğu ve Mezopotamya halklarının geleneksel yapılarının özerkçi olması ve bu halkların her koşulda özerklikleri için direniş göstermeleridir¹⁸⁵. Tel-el-

Oldu, s.103

¹⁸² Mısır üzerinde Sami etkisinin sonraları daha etkili olduğu 250 yıllık bir dönem yaşanmıştır. İsimleri Mısırca'da "Yabancı Ülkelerin Yöneticileri" anlamına gelen Hiksoslar, Kuzeyden gelen istilacılar olup en azından Aşağı Mısır'ı fethetmiş ve yaklaşık olarak M.Ö. 1720'den 1575'e kadar yönetmişlerdir. Hiksoslar esas olarak Samî dili konuşuyordu ama bu dilin içine başka ögeler, muhtemelen Hurrice ögeler karışmıştı. **Martin Bernal, Kara Atena**, Çev. Özcan Buze, Kaynak Yay., İstanbul, 1998, s.65,71 ; **Alexandre Moret, Historie Ancienne**, tome I, Paris, 1922

¹⁸³ Mısır maddi kültüründeki birçok ilerlemeyi Yakın Doğu'ya borçluydu. Erken Hanedanlar Dönemi (İ.Ö. 2920-2575)'nde Mısır ile Sina ve Güney Filistin arasında ticaret olduğunu gösteren kanıtlar vardır. Lacivert taşının Afganistan'ın doğusundan Sümer kentlerine oradan da Mısır'a getirilmiş olduğu bir gerçektir. **John Baines - Jaromir Malek**, İletişim Yayınları, Eski Mısır, İstanbul – 1986, s.16, 26; **Afet İnan, Eski Mısır...**, s.51; **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu**, s.166-168; **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.52, 67-70

¹⁸⁴ **Jean-Paul Thalmann, Kentlerin Doğuşu**, s.169

¹⁸⁵ Suriye'deki Mitanni Krallığı, Firavun Tutmosis III ile savaşırken (M.Ö.1483), bölgede bulunan 330 özerk prens, askeri birliklerinin başında Mitannilerin yanında yer almışlardır. Tutmosis III, savaşı kazanmış; fakat bölgedeki eski prensleri ortadan kaldırmamış veya kaldıramamış, Mısır hazinesine her yıl belli bir vergi vermek şartıyla onları yerlerinde bırakmıştır. **Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin**, s.82, 86, 87

Amarna arşivi mektuplarında Firavun'a ait olan "Kendi şehirleri kendilerininidir" ifadesi bunu kanıtlamaktadır. Firavunlar işgal ettikleri Ortadoğu ve Mezopotamya kentlerinde eski prensleri ve eski ayan meclislerini yerlerinde bırakmışlardır. Firavunlar Suriye ve Filistin¹⁸⁶de siyasi, askeri ve mali konuları kontrol altında bulundurmak koşulu ile diğer işlerde mahalli yönetimlere serbestlik vermek zorunda kalmıştır. Siyasi statiko, her sitenin ve her kentin adet ve geleneklerini koruyordu. Dini konularda bile herhangi bir baskı yapılmadı¹⁸⁷. Bu nedenle Mısır, siyasi bakımdan bu kentlerde hiçbir zaman kuvvetli bir yönetim kuramadı. Uygarlık bakımından ise Ortadoğu ve Mezopotamya halkları üzerinde asırlardan beri devam eden Mezopotamya'nın etkisini yok edecek veya onun yerini tutacak güçte de değildi¹⁸⁸.

Fakat Mısırlılar uygarlaşırken¹⁸⁹ kendi sentezlerini yaratarak uygarlaştılar. Bu sentez, Mezopotamya Uygarlığı'nın son dönemleri, yani bozulmuş ve yıkılmaya yüz tutmuş şekli esas alınarak yapıldı. Adem-i merkezîyet ve gevşek yapıli konfederasyon yerine, güçlü merkezîyetçilik ilkesi benimsendi. Mezopotamya yönetim modeli merkezileşince ne olduysa, Mısır Uygarlığı o ilkeler üzerine inşa edildi. Bu gelişmeler insanlık tarihi açısından yeni bir olgudur; çünkü insanlık bu denli güçlü ve uzun süreli bir merkezîyetçi yönetimle ilk kez firavunlar döneminde tanıştı.

Merkezîyetçiliğin Doğuşu

Mısır'da merkezîyetçilik¹⁹⁰ Delta'da bulunan 20 sepat(kent)ın iki devlet haline gelmesi ve sonraları bu iki devletin de bir kralın şahsında birleşmesi ile oluştu¹⁹¹. Güney Mısır'daki, yani Vadi'deki 22 sepat da önceleri iki devlet halinde birleştiler, sonradan da tek devlet oldular. Narmer (M.Ö. 3315) ise iki Mısır'ı yani Vadi ve Delta'yı bir siyasi otorite etrafında birleştirerek tarihin bu denli güçlü ilk denebilecek merkezi

---

¹⁸⁶ Filistin yaklaşık 250 yıl Mısır'ın egemenliği altında kalmıştır.

¹⁸⁷ **A.Moret, Des clans aux Empires**, s.331; **Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin**, s.92

¹⁸⁸ **Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin**, s.98, 120

¹⁸⁹ I. Hanedan (İ.Ö. 2920-2770)'ın başlangıcını iki önemli değişim belirler: Yazı kullanımının yayılması ve muhtemelen o dönemden sonra siyasal başkent olan Memfis'in kuruluşudur. **John Baines - Jaromir Malek, Eski Mısır**, s.27

¹⁹⁰ Tinitiler'den önceki devirlerde

¹⁹¹ Sümer prenslikleri Kuzey ve Güney olarak iki grupta toplandıkları gibi Mısır'daki prenslikler de biri Yukarı Mısır'da diğeri Delta'da olmak üzere iki grup olmuşlardır. **Flinders Petrice, Ancient Egypt**, Paris, 1916, s.114; **A.Moret, Au Temps des Pharaons**, Paris, 1922, s.89; **Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin**, s.31

yönetimini kurdu¹⁹². Merkezileşerek güçlenen ve Güney Mısır'ı ele geçiren Vadi Mısır yönetimi, Yukarı yani Delta Mısır'ı işgal ederek merkezileşti¹⁹³. Tarihin hiçbir döneminde katı merkeziyetçilik, bir sözleşmeyle veya katılımla veya gönüllülükle kurulmadı. Bu denli güçlü bir merkezi yönetim daha ilk örneğini oluştururken bile ancak yerel özerkliklileri yok ederek varlığını sürdürebildi.

VI. sülaleye kadar sepatlar iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise bir monarşi etrafında birleştiler. VI. sülaleyle başlayan koyu merkeziyetçilik döneminde sepatlar, iç özerkliklerini de kaybettiler. Böylece merkezi otorite, zamanla bütün Mısır'ı egemenliği altına aldı ve bütün iktidar, Firavunun eline geçti. Her merkeziyetçi yönetimde olduğu gibi Mısır da, kendisinden sonraki tüm merkeziyetçi yönetimlere örnek olacak nitelikte bir bürokrasi yarattı. Bu nedenle büyük Mısır İmparatorluğu memurlarla yönetildi. Merkezden gönderilen memurlar vergileri Firavun adına topladı ve angaryaları idare etti¹⁹⁴. Mısır, Orta İmparatorluk ve İkinci Ara Devir'de, yaklaşık 3 asır katı bir merkeziyetçilikle yönetildi. Bu dönemde sepatların hiçbir özerkliği kalmadı¹⁹⁵. Zamanla Mısır'da birçok şey değişti, fakat merkeziyetçilik hiçbir zaman değişmedi.

Merkezi yönetim krallık sarayından, yani "Büyük Ev" anlamına gelen "Pera-a" veya "Pero"dan yapılmaktaydı. Firavun'un esas olarak iki yardımcısı vardı. Biri Kuzeyin (Kırmızı Saray) diğeri Güneyin (Beyaz Saray) temsilcisiydi. Firavun "Güneş ilahı Ra'nın oğludur". Ne emrederse tebaası bu emre itaat etmek zorundaydı çünkü Firavun'un emirleri kanundu¹⁹⁶.

Mısır'da Firavun "ilahın oğlu" veya "ilah" olduğundan aynı zamanda en büyük dini reistir. Firavun'un "ilah" veya "ilahın oğlu" olması

---

¹⁹² Şahin klanının şefi kendisi ve klanının kutsal totemi Şahin (Horus) ile özdeşleştirilmiş olan "Menes", Vadi'nin ve Delta'nın geri kalan topraklarını zaptetti ve bağımsız köy ve klanları tek bir devlet içinde sınıksız birleştirdi. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.104; **Drioton et Vandier – 1938**, s.136; **Afet İnan, Eski Mısır...**, s.57-60

¹⁹³ **Afet İnan, Eski Mısır...**, s.50

¹⁹⁴ Yönetimin başında teokratik bir monarşi, halk içinde ise irsi esaslara dayanan, toprağa bağlı feodal bir aristokrasi sınıfı, eyalet yönetimlerine ise merkezin memurları vardı. Bu derece merkeziyetçi bir devlette doğal olarak geniş bir imtiyazlı memur sınıfı oluşmuştur. Mısır merkeziyetçiliği bürokrasisiz yapamamıştır. Bu gelenek değil, bir zorunluluktur. Tarihte Mısır Uygarlık geleneğinin izleyicisi bütün yönetimler bürokratik bir sınıf yaratmak zorunda kaldılar. Bu sistem Menfis, Orta ve Yeni İmparatorluklar döneminde az bir değişikliklerle devam etmiştir. **Afet İnan, Eski Mısır...**, s.74, 172, 173, 179

¹⁹⁵ **Afet İnan, Eski Mısır...**, s.95

¹⁹⁶ Firavun lakabının bundan alındığı iddi edilmektedir. Bkz. **W. Durant – 1937**, s.212; **Afet İnan, Eski Mısır...**, s.166, 168-169

merkeziyetçiliğin gereğidir. Halkın Firavun'dan daha büyük bir tanrıya inanması, pür merkeziyetçiliğe aykırıdır; çünkü, bu bir anlamda iktidarın paylaşılması veya Firavun'un bir eksiğinin olması demektir.

Kuramsal olarak bütün topraklar Firavun'undu ve ülkenin artı ürünü krallık ambarlarında ve hazinelerinde toplanıyordu. Gerçekte ise imparatorluk memurlarına hatırı sayılır bir pay ayrılırdı. Önceleri bu memurlar firavunlar tarafından atanırdı. Bu nedenle memurlar bu imtiyazlarını krala borçluydular. Kral memurlarına ölümden sonraki yaşamları için asal öge olan anıtsal mezar yapma hakkını bağışlayarak ve bunları yaparlarken yardımda bulunarak, gözde memurlarını ölümsüzleştirirdi.

Sıradan insanlara gelince, onların durumları farklıydı. Çok çalışmaları konusundaki emir kesindi ancak, ellerine neyin geçeceği konusunda ise hiçbir bilgileri olmazdı veya bu konuda fazla bir söz sahibi değillerdi. Mısırca ve Yunancada yazılmış **Rosetta Taşı**'nda "*Vergilerin baskısına, ödenememiş, bakaya kalmış borçların faizinin hızla artışına ve bunun arkasından gelen el koymalara, suçlulara, devlete ve özel kişilere borçlarından dolayı mahkum olmuş kişilerle dolu tutukevlerine, ülkenin her yanına yayılmış, soygunculukla geçinen birçok kaçaka, yaşamın her alanında uygulanan zorlamalar...*"ın varlığına sıkça rastlanmaktaydı. Durum hepten çözümsüz de değildi. En azından Mısır'da halkın yasal olarak tek bir çaresi vardı, o da grevdi. Bu nedenle işçiler, işlerini bırakıp çekilemez hale gelen acılarının dinmesi için kitleler halinde zaman zaman tapınaklara sığınarlardı¹⁹⁷. Silahtan arındırılmış halk, merkezi yönetimin güçlü ordularına karşı koyamadıklarından "grev"i pasif direnişli hak arama yöntemi olarak benimsemişlerdi. Grevlerin Mısır'da halkın kaderini hangi ölçüde değiştirdiği¹⁹⁸ tartışmalı olsa da, sonraki çağlarda Yunan, Roma ve Batı toplumlarında "soluk" alıcı sonuçlar doğurduğu söylenebilir.

Çatışan Şia'lar - Partiler

¹⁹⁷ Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s.214

¹⁹⁸ Eski İmparatorluk VI. Hanedan devri sonunda yaşanan ve uzun süre devam eden ihtilal çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Ayaklanan halk, sarayları işgal etmiş, idari bürolara ve adli salonlara girerek ellerine geçirdikleri arşiv belgelerini, yönetmelikleri, muhasebe ile ilgili belgeleri gözler önüne sermiş, mezarları açarak dini sırları ifşa etmiştir. İnsanlar ne yapacaklarını şaşırılmışlar. Fakirler zorbalıkla firavuna ve zenginlere ait mallara el koymuşlar, hatta kendileri için tapu belgeleri de ele geçirmişlerdir. Bunun sonucu olarak mallar el değiştirmek, eski zengin yoksul; eski yoksul zengin olmuş. Öyle ki, soylularla halkın rolleri değişmiş, yoksullaşan soylular ya göç etmeye mecbur kalmışlar ya da yeni zenginleşen açgözlülerin yanında hizmetli olmuşlardır. **A. Moret, Le Nil, et la civilisation égyptienne**, Paris, 1926, s. 306; **Mürüvvet Kurhan, Eski Mısır İmparatorluk Devrinde Siyasi ve Dini Durum**, TTK Yay., Ankara 1984, Belleten, C.LVII, Aralık, 1993, Sayı: 220

Kur'an'ın verdiği bilgilere göre, Mısır'da merkezi imparatorluk zaman zaman değişen hanedanlar ve onların atadığı bürokratlar tarafından yönetilmiştir. Halk ise “şîa'lar”a, yani partilere¹⁹⁹ bölünerek birbirine düşman yapılmış ve çatışma üzerinde bir denge kurularak yönetilmiştir²⁰⁰. Firavunlar, partileri güçlendirmek ve aynı zamanda da çatıştırmak için parti üyelerini birbirine bağlayan “ **şeyyi'** ”²⁰¹ denen “**ortak mallar**”a ortak yapmıştır. İnsanlar bir partinin üyesi olurken kendini hem diğer partilerin düşmanlığından korumuş, hem de paylaştırılmayan ortak malların ürünlerinden yararlanmıştır.

Mezopotamya'da çokluk ve çoğulculuk anlamlarına gelen şerîa't, Mısır'da tekeli, merkeziyetçi, sınıfçı ve çatışmacı bir uygarlığın ekonomik, sosyal, siyasal ve dini yapısı içinde “çatışan partiler”e dönüştürülmüş ve şerîa't tanınamayacak kadar tahrip edilmiştir.

Böylece insanlar Firavunlar yönetimi ile baskıyı, merkeziyetçiliği, sömürüyü, hürriyetsizliği, sınıfçılığı ve tekeli tanımıştır. Böylece şerîa't, yani çoğulculuk, yerini çatışmaya ve tekeli bırakmıştır.

19- Adil İnsan ŞERÎA' Aşaması

Şimdiye kadar anlatılan tarihi aşamalar **Tevrat** öncesine rastlıyor. Tevrat döneminde de **ş,r,a'** harflerinden yeni kelimeler ve kavramlar türemeye devam etti. **Musa(AS)** döneminde, önce **şerîa'** , sonra da **şerîa't** kelimeleri doğdu ve kavramlaştı.

Fırat ve Dicle'nin yakınlarında kurulan sitelerde su önemli olsa da, Nil ile Fırat-Dicle arasında göçebe yaşayanlar için çok daha önemliydi. Mutlaka suyun bulunması ve adil bir şekilde paylaşılması gerekiyordu. Bu nedenle **Musa(AS)** suyu **İsrailoğulları** arasında **sıpt** (kabileler birliği)²⁰²ların ihtiyaçlarına göre paylaştırdı. Aynı zamanda **Musa(AS)**, bir topluluğun ihtiyaçlarını planlayan yönetimin, altyapıyı hangi

¹⁹⁹ Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa, C.II, s.518; Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.II, s.190-191; İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.VIII, s.188-192; İsmail b. A'bbad, el-Muhît fi'l Luğa, C.II, s.98-100; Faris b. Zekeriyya, Mekayîsü'l Luğa, C.III, s.235-236; Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.III, s.60-64; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît, C.II, s.786-788; Cevherî, Sihâh, C.III, s.1240-1241; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît; C. II, s.786-788

²⁰⁰ Kasas Suresi, 15

²⁰¹ Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa, C.II, s.518; Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn, C.II, s.190-191; İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab, C.VIII, s.188-192; İsmail b. A'bbad, el-Muhît fi'l Luğa, C.II, s.98-100; Faris b. Zekeriyya, Mekayîsü'l Luğa, C.III, s.235-236; Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, C.III, s.60-64; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît, C.II, s.786-788; Cevherî, Sihâh, C.III, s.1240-1241; Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît; C. II, s.786-788

kriterlere göre yapması gerektiğine ilişkin kuralları da koydu²⁰³. İşte **şerîa'**, bu olayı anlatan bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. "**Su yolu, su şebekesi**" veya **su kaynağına giden yol** anlamına gelen **şerîa'**, "**saz teli**" anlamı da kazandı²⁰⁴.

Musa(AS), döneminin planlama bilgisi ile bir kaynaktaki suyu on iki sıpta paylaştırdı. Böylece her sıptı, diğerinden bağımsız hale getirdi. Bir sıptın diğerinin bağımlılığına girmesine izin vermedi. Doğal olarak sıptların su ihtiyacını insan ve hayvan (dolaylı olarak da tarım) ihtiyaçlarına göre paylaşması gerekiyordu. Birbirine yakın ama her sıpta aynı miktarda değil de, sayıya göre su verdiği için su yolları - şerîa', saz teline ve adil paylaşırılmış su da, iyi akort edilmiş saza benzetildi.

Bu paylaşma kriterlerine göre daha sonra da, her sıpt, su yolunun bakımını ve güvenliğini kendisi yaptı. Musa(AS) ise İsrailoğulları arasında suyun kaynağını yöneten kişi olarak güçlü bir merkezi yönetim kurdu. Merkezi planlamayı yaptı; fakat, sıptların iç işlerine karışmadı. Sıptlar seçip gönderdikleri altı kişilik temsilcileri ile merkezi yönetime katıldılar. Merkezde 72 kişiden oluşan bir meclis vardı²⁰⁵. Musa ve Harun(AS) da seçilen kişilerdi. Böylece Musa(AS) döneminde şerîa't, çoğulcu ve temsili bir hukuk düzeni anlamına geldiği gibi aynı

---

²⁰² Mezopotamya'da "şa'b", Mısır'da "sepat" diye bilinen topluluklar anlamında kullanılmıştır. Tevrat'ın Sayılar bölümü incelendiğinde "sıpt"ın, kabilelerin bir araya gelerek oluşturdukları 35.000 –70.000 askerden oluşan topluluk olduğu anlaşılmaktadır. Sonraları Persler "eyalet" anlamında "sarpat"ları kurmuşlardır.

²⁰³ "Musa, kavmi için su aramıştı. "Asanı taşa vur" demiştik de ondan on iki pınar fışkırmıştı ve herkes (sıbt) içeceği yeri öğrenmişti. Allah'ın rızkından yiyin, için; yeryüzünde fesatçılar olarak taşkınlık yapmayın." Bakara:60)

"Biz onları on iki sıpt topluluğuna ayırdık. Kavmi Musa'dan su istediği zaman "Asanla taşa vur" diye vahyettik. Ondan on iki pınar fışkırdı. Herkes su içeceği yeri öğrendi. Bulutla üzerlerine gölge yaptık, onlara kudret helvası ve bıldırcın indirdik. "Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin" dedik. Onlar bize zulmetmediler; fakat kendilerine zulmediyorlardı." (A'raf:160)

²⁰⁴ **Zebidî, Tacu'l A'rûs**, C.V, s.394-396; **Kamûs Tercümesi**, C.III, s.302-305, **İbn-i Manzur, Lisanü'l A'rab**, C.8, s.175-179; **Ezherî, Tehzîbü'l Luğa**, C.I, s.424-429, **Halil b. Ahmed, Kitabü'l A'yn**, C.I, s.252-255; **İbn-i Düreyd, Cemheretü'l Luğa**, C.II, s.342-343; **Ahmed b. Faris, Mücmelü'l Luğa**, C.II, s.526; **Cevherî, Sıhâh**, C.III, s.1236-1237; **Faris b. Zekeriyya, Mekayîsü'l Luğa**, C.III, s.262-263; **İsmail b. A'bbad, el- Muhît Fi'l Luğa**, C.II, s.698-699; **Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertîbü'l Kamûsi'l Muhît**, C.II, 698-699

²⁰⁵ Musa, tayin ettiğimiz vakitte kavminden 72 adam seçti. Onları sarsıntı tutunca dedi ki "Rabbim! Dileseydin daha önce beni ve onları yok ederdin. İçimizden beyinsizlerin yaptıklarından dolayı hepimizi helak mı edeceksin? Bu senin imtihanından başka bir şey değildir. Bununla dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletirsin. Bizim velimiz sensin. Bizi bağışla, bize merhamet et. Sen bağışlayanların en iyisisin." (A'raf:155)

zamanda “merkezi yönetim - yerinden yönetim dengesi” anlamı da kazandı.

Musa(AS), göçebe bir topluluk arasında konfederasyon kurmak gibi zor bir işi başarmıştır. O, bu düzeni, kalabalık ve iyi organize olmuş göçebe bir toplulukta kurmuştur. Bu prensipler Musa(AS)’dan sonraki yıllarda yerleşik yaşama geçildiğinde de İsrailoğulları arasında uygulanmaya devam edildi. Aslında Musa(AS)’dan önce insanlık ulus öncesi, yani şa’b veya sepat veya sıpt düzeyine ulaşmıştı. Musa(AS), Mezopotamya’nın son dönemlerinde ve Mısır’da olduğu gibi baskıcı bir merkezîyetçiliğe başvurmadan, ulus düzeyinde çoğulculuğu, rekabeti, dengeyi ve özgürlükleri koruyan yeni bir sosyal yapı oluşturdu. Tarihçilerin konfederasyon dedikleri yönetim, aslında ilk ulus devlet denebilecek bir yönetim modelidir. Ulusun örgütsel yapısı konfederasyon olsa da sonuç ulusaldır.

20- Hukuk İnsanı ŞERÎA’T Aşaması

Musa (AS)nin ölümünden bir süre sonra İsrailoğulları Kudüs’e yerleşti²⁰⁶. Kudüs’te Davud(AS) döneminde kurumlaşan²⁰⁷, Süleyman(AS) döneminde ise uygarlık düzeyine ulaşan şerîa’t, sonunda bir yerleşik yaşam modeli oldu. Kudüs’te 12 sıpt vardı. Her sıpt iç işlerinde serbest, dış ilişkilerde ve saldırılara karşı merkeze bağlıydı ve kendi iç kamu düzenini oluşturma hakkına sahipti. Sıptlarda yerinden yönetim ve doğrudan demokrasi vardı. Seçme ve seçilme hakkı askerlik yapanlarındı. İşte şerîa’t bu sistemin adıydı. Bu çoğulculuğun - şerîa’tın önemli özellikleri ise şunlardı:

- Her sıpt yaklaşık on kabilenin bir araya gelmesinden oluşmuştu ve her sıptta yaklaşık 30.000 ile 70.000 arası asker vardı²⁰⁸.

²⁰⁶ Mısır’dan kaçan İsrailoğullarının çölde geçirdikleri kırk yıllık göçebelik devrinden sonra Yeşu yönetiminde Kenan’a girdikleri zamandan, İbrani Devleti’nin kuruluş tarihine kadar geçen süreye “hakimler – şofetim’ler” devri denir. Bu sürenin yaklaşık 250 yıl olduğu tahmin edilmektedir. Hakimler devrinde İsrailoğulları Kenan diyarında 12 sıbt halinde yaşamış, hepsinin birlik oldukları dönemler ise az olmuştur. Hakimler devrinde İsrailoğulları ancak kırk bin muharip çıkarabildikleri halde krallık devrinde bu rakam 1.300.000’e çıkmıştır. **Tevrat, Hakimler**, V.8; **Mülük’üs Sani**, XXIV. 9

²⁰⁷ M.Ö. 1000 yıllarında Davud(AS) farklı eyaletleri bir yüzyıldan daha az sürecek olan birleşik bir imparatorluk haline getirdi (M.Ö.1000-922). Başkenti, İbrani olmayan nüfusu yatıştırmak için Hebron’dan İbranilikle ilgisi olmayan Kudüs kentine taşıdı ve çoğunluğu elde etti. Askeri seferler veya diplomatik manevralarla Ürdün nehrinin güneyi ve Şam dahil birçok yeri hükümdarlığı altında bir araya toplamayı başardı. Sarayın kapısında bizzat icrayı adalet eden Davud(AS), ne Asur ve Babil kralları gibi Tanrı’nın kutsal vekili, ne de Firavunlar gibi Tanrı’nın oğlu idi, baş haham bile değildi. Çünkü baş hahamlık Levi’lere ait bir imtiyazdı. Davud(AS) sıbtlardan gelen temsilciler ile merkezi yönetimi sürdürmüştür. **Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin**, s.319-320

²⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. **Tevrat, Sayılar Bölümü**

- Sıptlar iç işlerinde serbestti.
- Sıpt üyeleri, seçip gönderdikleri temsilcileri ile merkezde kararlara ve yönetime katılıyordu.
- Savaş dışı zamanlarda insanlar, yöneticilerin emirleri ile değil; yazılı hukuk kurallarıyla yönetiliyordu.
- Her sıpt aynı zamanda bağımsız bir hukuk birimiydi.
- Yöneticilerin yasama yetkisi yoktu ve yazılı mevzuata yöneticiler de uymak zorundaydı (Suçlu Musa(AS) da olsa yargılanacaktı).
- Yönetim seçimle oluşmaktaydı.
- Düzeni korumakla kimler görevli ise onlar, yani askerler seçme ve seçilme yetkisine sahipti.
- Tevrat'ta belirtildiği gibi özel hayat ve kamu düzeni kurallara bağlanmıştı...

İlk örneğine, ilkel geniş aile topluluklarında rastladığımız şerâ't düzeni, Musa(AS) döneminde (yerleşik iken konar göçer hale gelmiş bir) kavim - ulus düzeyinde tanımlanmıştır. Davud(AS) ve Süleyman(AS) döneminde ise yerleşik bir ulus arasında şerâ't, olgunlaşarak devlet büyüklüğünde medeniyetin bütün kurumlarını oluşturan bir düzenin adı oldu.

Musa(AS)'nın tanımladığı şerâ't düzeni, Mısır'da kurulan düzenden birçok açıdan farklıydı:

- Mısır'ı aileler yönetiyordu; oysa İsrailoğullarının merkezini ve sıptları "seçilmiş"ler yönetiyordu.
- Mısır'da düzenin kurallarını hükümdar ve atadığı valileri koyuyordu; şerâ't düzeninde ise yöneticilerin yasama yetkisi yoktu. Yasamayı "rasih" denen müçtehit bilginler yapıyordu.
- Her sıptın ayrı bir kamu hukuku vardı. İsrailoğullarının merkezinde yürürlükte olan mevzuat, sıptları bağlamıyordu. Her sıptın kamu hukuku ayrıydı. Yani kent devleti sınırları içinde kamu hukukunda çoğulculuk sağlanmıştı.
- Tevrat hukukta çoğulculuğu, yargıda teklikle dengelemişti.
- Özel hukukta ise halk, hangi rasihin (müçtehit) kurallarını benimsiyorsa ona göre haklar ve ödevler üstleniyordu. Böylece özel hukukta da çoğulculuk sağlanmıştı.
- Mısır'da oldukça otoriter bir merkezîyetçilik vardı; oysa Tevrat merkezi yönetimin yetkilerini sınırlandırmıştı. Sıptlara iç işlerinde ekonomik ve sosyal serbestlikler (adem-i merkezîyet) tanınarak, merkezi yönetim ile sıptlar arasında denge kurulmuştu.
- Mısır'da "kuvvet"e dayalı bir düzen vardı ve kuvvet tek belirleyici faktördü. İsrailoğulları arasında ise düzen, seçim ve hukukla oluşmuştu. Kuvvet ise hakkın ve hukukun emrine verilmişti.
- Mısır'da aşırı otoriter merkezîyetçilik, insanların farklı dinlere inanmasına karşıydı. Çünkü insanlar Yahova'ya inanmakla,

Tanrı'nın Firavundan daha büyük olduğunu söylemek istiyorlardı. Oysa Firavun, otoritesini sarsacak inançlara karşıydı ve kendisine ibadet edilmesini istiyordu. Musa(AS) elçilik görevi süresince karşılaştığı hiçbir topluluğa dini baskı uygulamadığı gibi Kudüs'te düzen kuran Davud(AS) ve Süleyman(AS) da bu tür tutumlar takınmadı. Musa(AS)'nın tüm çabası İsrailoğullarını yazılı hukukla kayıtlı ekonomik, sosyal, siyasal, dini, hukuki ... bir yaşama alıştırmaktı. İbadetler konusundaki öğüdü ise oldukça netti: "Sadece ve sadece Allah'a inanın, hiçbir şeyi ve kimseyi ona denk, eşit veya ortak yapmayın."

- Mısır'da firavunlar hem en üst siyasi otorite hem de en büyük dini objeydi, yani tanrıydı; oysa, Musa(AS) dini ibadetlerin yönetimini Harun(AS)'a bırakmıştı, kendisi ise siyasi liderdi. Aynı tutumu değiştirmeden Davut(AS) ve Süleyman(AS) da sürdürdü²⁰⁹...

Davud(AS) ve Süleyman(AS), elçi olarak Musa(AS)'nın tanımladığı ve kısmen uyguladığı şerîa't düzenini, yani çoğulcu hukuk düzeni içinde, ekonomik, siyasal, dini ve bilimsel serbestlik ve çoğulculuğu, önce Ulus Devlet düzeyinde, sonra da uluslararası boyutta fonksiyonel kıldılar. Özellikle Davud(AS)'un yaptığı mücadelelerin şerîa't açısından doğurduğu sonuçlar bu kapsamda ele alınabilir. İki kişi arasında ve sıpt içinde geçerli olan « suç » ve « ceza » kavramı, Davud(AS) ve Süleyman(AS) ile uluslararası bir anlam kazanmıştır.

21- Sınıfsal İnsan ARİSTOKRASİ AŞAMASI

Eski Yunan Uygarlığı, Girit ile başlayan Mykene ve İyonya ile devam eden uygarlık ekolünün devamıdır. Adalarda, Ege'de ve yarımada görülen uygarlaşma, Yunanistan'da gelişerek devam etmiştir. Girit gibi Mykene ve İyonya uygarlıkları da incelenmiş ve hangi uygarlıkların etkisi altında geliştikleri önemli ölçüde belirlenmiştir.

Mısırlıların, Eski Yunan'dan önceki Yunanistan'a, özellikle Girit'e ticari seferler yaptıkları bilinmektedir. Buna Yunanlıların Anadolu (İyonya), İran, Suriye, İsrail, Filistin ve Mısır'a ticari ve eğitim amaçlı seferleri de eklenirse aradaki etkileşimin boyutları daha da belirginleşir²¹⁰ ve bu seferlerin Eski Yunan Uygarlığı'nın doğuşuna önemli etkiler yaptığı rahatlıkla söylenebilir. Eski Yunan Uygarlığı'nın sınıfsal yapısı, köleci²¹¹

²⁰⁹ Leviler, dini hizmetler görevini kuvvetler dengesi prensibine göre sürdürdüler.

²¹⁰ **Martin Bernal, Kara Atena**, s.26, 49, 66, 73, 76, 109, 141, 164, 165, 255, 294, 387, 390, 409, 551, 552, 555, 559, 565, 574, 575, 576, 580, 580, 586, 587

²¹¹ Mezopotamya'nın köle nüfusu, özgür nüfusa oranı bakımından her zaman küçük ve önemsiz kalmıştır. **Finley** yaptığı önemli araştırmasında, klasik "taşınır mülk" ve bir üretim biçimi olarak köleliğin Greko-Romen dünyasında doğduğunu kanıtlamıştır.

oluşu, hukuku önemsememesi, kuvvete ve çatışmaya dayalı ekonomik ve sosyal yapısı ile Eski Mısır Uygarlığı'ndan hangi ölçüde etkilendiğini gösteren olgulardır. Çünkü Eski Mısır'da yönetimin başında teokratik bir monarşi, halk içinde ise irsi esaslara dayanan, toprağa bağlı feodal bir resmi aristokrasi sınıf üstünlüğü vardı²¹².

Girit Uygarlığı, Eski Yunan Uygarlığı'ndan önce doğmuştur²¹³. M.Ö. 5. binyılda insanların Girit'te yaşadıkları tahmin edilmektedir. Kazılarda M.Ö. 3. binyılda kullanılan Mısırlılara ait eşyaların kalıntılarına rastlanmıştır²¹⁴. M.Ö. 1.900 yıllarında Knossos'ta yükselen Minos²¹⁵'un görkemli sarayı²¹⁶ Giritliler hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Mısırlıların Girit ile yaptıkları ticari ilişkiler o kadar ilerlemiş ki, egemenlik ilişkisi çağrışımı bile yaptıracak düzeye ulaşmıştır. M.Ö. 1700'lerde Mısır'da yönetimi Doğu'dan gelen Hiksoslar ele geçirerek Babil'den Girit'e kadar büyük bir devlet kurmuşlardı. Hiksoslar, iktidarları döneminde Ege adaları ile, özellikle Girit'le önemli ticari alışverişler yapmışlar²¹⁷. Ayrıca Hiksoslar döneminde Mısır'dan gelen istilacı güçler, Yunanistan'da Hiksos prenslikleri kurmuşlardı²¹⁸. Samî

Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu, s.246-247

²¹² **Afet İnan, Eski Mısır... s.172**

²¹³ **Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yay. Ankara-1999, s.7**

²¹⁴ Firavun II. Amenemhat (M.Ö.1938-1904)'ın mezarından Girit, Babil, Fenike hediyeleri çıkmıştır. **Guy et Rachet, Dictionnaire de la Civisattion Egyptienne, Paris, 1968, s.29; Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.25-26, 29-30**

²¹⁵ Girit'in egemen tacir sınıfının başındaki ünlü rahip-tüccar kral. ; Minos Uygarlığı, M.Ö. 2.000 dolaylarında okur yazarlık durumuna yükselmişti. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu, s.142**

²¹⁶ Giritliler tüccar olduklarından dolayı saraylarına sur yaptırmamışlar, bu da askerliğe fazla önem vermediklerine yorulmuştur. **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi, s.71; Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.37-38, 47; Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Yay. Ankara, 1999, s.237**

²¹⁷ **Afet İnan, Eski Mısır... s.91-93, 98-99; "Hyksos" "Çoban Krallar" demektir. Mukaddes dilde "hik" "kral", bayağı dilde "sos" "çoban" demektir. A.Moret – Histoire Ancienne, Tome I. 1941, s.470-471; Hiksosların siyasi hakimiyetleri M.Ö. 1788 - 1580 tarihleri arasında olduğu tahmin edilmektedir.**

²¹⁸ **Frank Stubbings, "Mikene Uygarlığının Yükselişi" adlı araştırmasında Mikene döneminin başlangıcında Yunanistan'da Ortadoğu ve Mısır etkisi olduğunu gösteren arkeolojik bulgular olduğuna değinmektedir. Stubbings, Frank H., The Rise of Mycenaean Civilization, The Cambridge Ancient History, 1973, s.C.2, Kısım.1, The Middle East and the Aegean 1800-1380 BC, s.627-658; Martin Bernal, Kara Atena, Çev. Özcan Buze, Kaynak Yay. İstanbul, 1998, s.551**

kökenli oldukları iddia edilen Hiksoslar, Samî uygarlığını Mısır'a, Mısır Uygarlığı'nı da Yunanistan'a taşımışlardır²¹⁹.

Giritliler, toprakları tarıma elverişli olmadığından denizciliğe yönelmişler. Bu konuda önemli başarılar sağlayarak deniz seferleri ile Suriye, Mezopotamya ve Mısır'dan aldıkları malları uğrak yerlerinde ve Avrupa kıyılarında hammadde ile takas yapmışlar. Avrupa'dan aldıkları hammaddeler ile üretimleri olan zeytinyağını Doğu limanlarında satarak zengin tacir bir topluluk olmuşlar²²⁰. Bu nedenle, tarihin ilk deniz uygarlığını kuranların Giritliler olduğunu ileri sürülmüştür.

Zenginlikleri ile dikkat çeken Giritliler M.Ö.1450 dolaylarında Akhalıların saldırılarına uğramış ve yenilmişler. Akhalılar²²¹, Girit'te büyük ölçüde Mezopotamya Uygarlığı'nın izlerini taşıyan ve daha sonra da Eski Yunan Uygarlığı'nın da doğuşunu hazırlayan Mykene Uygarlığı'nı kurmuşlardır.

Girit'te Akhalıların güçlü olduğu bir dönemde (M.Ö. 1200'lerde) Mısır; Yunanistan, Ege Adaları, Anadolu, Suriye ve Libyalı kavimlerin işgaline uğramıştı²²². Bu tür göçler ve işgaller şunu göstermektedir ki, ulaşımın çok zor olduğu çağlarda bile birbirine uzak topluluklar arasında bir iletişim ve etkileşim vardı ve uygarlıklar arası etkileşim kaçınılmaz bir şekilde devam etmekteydi.

Mykene Uygarlığı yıkıntıları üzerine yükselen Eski Yunan Uygarlığı, aslında Ortadoğu'nun yaklaşık 3 bin yıllık uygarlık geleneğinin birikiminden yararlanılarak kurulmuştur²²³. Bununla beraber Eski Yunanlılar, Firavunların paralı askerleri²²⁴ olarak ayak bastıkları Nil

---

²¹⁹ **Martin Bernal, Kara Atena, s.552**

²²⁰ **Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.33-35**

²²¹ Geniş bilgi için bkz: **Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.57-92**

²²² **Afet İnan, Eski Mısır... s.147**

²²³ Mikene Yunanistanı'nın pek çok yerinde Fenikece konuşulması yanında, Mikene Uygarlığı, Eskiçağ Doğusu periferisinde ve en batıda yer alan bir kültürdür. **Astour, M.C., Hellenosemitica: an Ethnic and Cultural Study in West Semitic Impact on Mycenaean Greece**, Leiden: Brill. 1967, s.357-358; **Martin Bernal, Kara Atena, s.565**

²²⁴ Firavun I.Psammetikus (664-610) Yunan ve Karya paralı askerlerini kullanan ilk kral ve böylece 300 yıl devam eden bir gelenek başlatmıştır. 4. yüzyıla gelindiğinde, bütün ana güçler, uluslar arası savaşlarda onsuz edilemeyen ve çoğunlukla çatışmaların seyrini belirleyen Yunan birlikleri kullanmaya başlamışlardır. Bunların bir kısmı Mısır'a yerleşerek yabancı çekirdeğini oluşturmuşlardır. **John Baines - Jaromir Malek, Eski Mısır, s.45**

Vadisi'nde, zamanla ticari koloniler²²⁵ de kurarak Mısır Uygarlığı'nı yakından tanımışlar ve önemli ölçüde etkilenmişlerdir²²⁶.

Daha sonraları Giritlilerin yaptığı gibi İyonya ve Yunanlı tüccarlar da, Doğu'nun güvenli ortamından yararlanarak İran'a, Kudüs gibi Ortadoğu'nun önemli kentlerine ve önemli limanlarına ve Mısır'a uzun süre ticari seferler yapmışlar²²⁷. Ekonomik amaçlı bu seferler, zamanla siyasal, bilimsel, dini sonuçlar doğuran, yoğun gezilere dönüşmüştür²²⁸. Arkeologların açıklamaya çalıştıkları Rodos fiçilerinin Elam'daki Sus, Mezopotamya'daki Ereğ ve Selevkeia, Kuzey Suriye, Karadeniz'in kuzey kıyıları ve Aşağı Tuna, Kartaca, İtalya ve Sicilya kadar uzaklara dağılmış olmaları, Yunanistan'dan yapılan yağ ve şarap ihracatının coğrafik aynı zamanda etkileşim sınırlarının da bir göstergesi olmalıdır²²⁹.

Batı'yı Etkileyen Doğu Fenikeliler

---

²²⁵ Yunan kültürü, Mısırlılar ve Fenikelilerin M.Ö. 1.500 civarında yaptığı kolonileştirme ve yerli halkı uygarlaştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Yunanlılar Orta Doğu kültüründen çok büyük ölçülerde alıntılar yapmışlardır. **Martin Bernal, Kara Atena**, s.49

²²⁶ **Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.70-71; Akha (Akhay veya Aka)lılar hakkında farklı yorumlar için bkz: **Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi**, s.32-33

²²⁷ **Fontenrose**, Sami etkisinin Yunanistan'a kara yolu ile olduğunu ileri sürmektedir. **Fontenrose, J, Python: A Study in Delphic Myth and its Origins**, Berkeley, University of California Press, 1959; Yunanistan ile Suriye liman kenti Ugarit'teki Batı Samî kültürü arasında görülen yakın paralelliklerin ortaya çıkardığı sorunları çözme girişiminde bulunan **Webster**, farklı bir yaklaşımda bulunmaktadır ve Ugarit'te Yunan kolonileri bulunduğunu ve Samî mitoslarının ve öykülerinin aktarılışının yurtlarına dönen koloni mensupları Yunanlılar tarafından yapıldığı varsayımını ileri sürmektedir. **Webster, T.B.L., From Mycenae to Homer**, Methuen, Londra, 1958, s.37; **Cyrus Gordon**, Sami kültürü ile Yunan kültürü arasındaki bağlantıyı kurarken Ugarit ve Girit üzerinde durmaktadır. Ugarit üzerine yaptığı araştırmalarını *Homeros ve Kitab-ı Mukaddes* yapıtında yayımlamıştır. Gordon bu çalışmasında "Yunan uygarlığı ile İbrani uygarlığı, aynı Doğu Akdeniz temeline kurulmuş paralel yapılarıdır" sonucuna varmıştır. **Martin Bernal, Kara Atena**, s.559

²²⁸ Yunanlıların kökeni Asya, Mısır ve Fenike'dir. **Jean Bodin, Method for the Easy Comprehension of History**, Çev. B.Reynolds, New York, Columbia University Press, 1945, s.341; **Martin Bernal, Kara Atena**, s.255

²²⁹ **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.199

Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarının, İyonya²³⁰ ve Eski Yunan Uygarlığı'nı ve daha sonraları da Roma Uygarlığı'nı etkilediği bilinmektedir; ancak etkinin hangi kanallardan daha belirleyici olduğu ise tartışılan bir konudur.

Genel olarak Doğu'nun Batı'yı etkilemesi, öncelikle Doğulu tüccarların Batı seferleri ile, sonraları da Batılı tüccarların Doğu seferleri şeklinde olduğu söylenebilir. Gerçekte Doğu ile Batı, daha başka koşullarda da birçok kez buluşmuş; fakat hiçbir buluşma, ticaret kadar rasyonel ve bireyin alışkanlıklarını etkileyecek kadar pragmatik sonuçlar doğurmamıştır. Bu nedenle dış etkilerde, ticaretin yaptığı etkinin daha fazla önemsenmesi gerekir.

Gerçekte Mezopotamya²³¹, Mısır ve İbrani medeniyetlerini yakından tanıyan ve aslen Samî²³² olan Fenikelilerin, medeniyet taşıyıcılığını gözlerden kaçıramayız²³³. Suriye'nin deniz kıyısında dar bir şeritte yaşayan Fenikeliler, balıkçılık ve kayıkçılıkla sürdürdükleri ekonomik faaliyetlerini ticaretle geliştirmişler. Yabancı ülkelere getirdikleri hammaddeleri işleyip kara ve deniz yolu ile başka ülkelere satmışlardır.

Fenike'de hep küçük kent devletleri kuruldu; hiçbir dönemde merkezi bir krallık olmadı. Küçük kentlerin her biri, uyguladıkları yasalar ile ayrı ve bağımsız bir devlettir. Bu kentlerde az çok güçlü bir oligarşi egemenliği vardı. Oligarşiyi yaşatan "ihtiyarlar meclisi", kentin zengin ve nüfuzlu aile reisleriyle gemi ve kervan armatörlerinden ve kent tapınağının büyük rahiplerinden oluşuyordu. Bu kişiler nüfuzlu, muhafazakar fikirli, dini geleneklere -insan kurban etmek dahil- son derece bağlıydılar. Rahiplerin etkili olduğu Sidon (Sayda) kent devlet konseyi 100 üyeden oluşmaktaydı.

---

²³⁰ Geniş bilgi için bkz. **Celâl Saraç, İyonya Pozitif Bilimi**, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2002

²³¹ Öyle ki, 7. yüzyılda Yunanistan'da ticaretin gelişmesi ile maden külçeleri malların değerini karşılamaya yetmemiş, Mezopotamya'da öteden beri kullanılan gümüş ve altın külçeleri ölçü olmaya başlamıştır. **Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi**, s.126vd.

²³² Mezopotamya'daki Sami – Sümer uygarlıkları ortak bir yazı ve kültürle birbirine sıkıca bağlanmıştır. **Martin Bernal, Kara Atena**, s.65

²³³ Kenaniler, M.Ö. 3. binyılda Arap Yarımadası'ndan, Bereketli Hilal'e hareket eden Amurruların alt bir grubuydu. Bereketli Hilal'in batısındaki Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün'e yerleştiler. Onların göçü Eriha, Betşan, Megiddo, Akka, Sur, Sayda isimlerinin işareti olan ve M.Ö. 4. bin yıla kadar uzanan eskiden benzer göçlerde olduğu gibi Arabistan'dan gelen başka bir göç tabakasıydı. Kültürleri Mezopotamyalıydı. Çömleklerinde ve heykellerinde de olduğu gibi Mezopotamya'daki Amurru şehirlerinin benzeri olan şehirlerinin isimlerine kadar yansiyordu. Fenikelilerin ticaret ve endüstrilerinin en önemli vasıtası gemilerdi. Dayanıklı gemilerin yapımında kullandıkları sedir ağacı ve reçine Lübnan dağlarında bol miktarda vardı. Yıldızlardan bakarak denizlerde uzun yolculuklar yaptılar ve kıyılarda çok sayıda ticari koloni kurdular.

Kenti bazen kral, bazen de konsey tarafından seçilmiş başkan yönetirdi. Bazı dönemlerde ise kentleri “yargıç krallar” yönetmiştir. Bağımsız olan bu kentlerin en önemlileri Biblos, Arados, Sidon ve Sur’dur. Zamanla ticaretle zenginleşen bu kentlerin serveti, komşu kentlerin hırsını kabarttığından hem bunlara karşı koyabilmek, hem de ticaretin güvenliğini sağlamak ve alanını genişletmek için –Mısır’ın egemenliğini kabul ettikleri dönemde bile- en kuvvetli Fenike kenti olan Sidon etrafında “gevşek yapılı bir merkezi birlik” oluşturmuşlardır. Birliğin faydalarını kavrayan kentler, Sidon yıkıldıktan sonra Tir kenti etrafında birleşmişlerdir²³⁴.

M.Ö. 1600’larda uygarlık olarak gelişmişlerdi. Mısır kralı I. Totmozis bu bölgeye geldiğinde Fenikeliler, savaşı ticaret için zararlı bulmuş olacaktı ki, kendi istekleri ile vergi ödeme karşılığında barış yaparak ticaret yapma hakkı elde ettiler.

Fenikeliler, denizcilik bilgileri artınca M.Ö. 1600’lerde başlayan ve zamanla gelişen Kıbrıs, Rodos ve Ege’de, Hiksoslar döneminde de İsrailoğullarından yararlanarak Mısır’da bir çok ticari koloni kurdular. İsrail’e denizci ve zanaatkar kiralamışlar ve geçici bir süre için deniz filolarını imparatorluklara kira veya dostluk karşılığı verdiler. Medeniyet olarak oldukça etkili oldukları Yunanistan ve İyonya’da, Anadolu’da Klikya ve Karya’da, Karadeniz, Kafkaslar, Utica, Malta, Libya, Fas, Kartaca, İspanya ve Sardinya Adası’nda ticari koloniler kurdular. Atinalılar ve Knososlular ile ilişkilerini geliştirdiler. Pithekusia ve Sicilya’da Yunanlılar ile sıkı ticari rekabetlere giriştiler. İspanya’da 300 civarında ticari iskele kurarak oradan İngiltere ve Kuzey Denizi’ne kadar gittiler. Kuzey Afrika’da Samiler, Berberiler ve Libyalılar ile ortaklıklar kurdular. Afrika kıtasını gemiyle üç yılda dolaştılar.

Ebi Baal’in oğlu olan Hiram I (M.Ö.969-935), Davut(AS) ve oğlu Süleyman(AS) zamanında yaşadı. Sömürgelerden gelen vergilerle olağanüstü zenginleşen Hiram I yaptırdığı binalar, açtırdığı kanallar, dolgular, limanlar, onarttığı ve yenisini inşa ettirdiği tapınaklar ile Fenikelilerin Tir ve Sidon kentlerini güzelleştirdi. Davud(AS), Kudüs’teki sarayını inşa etmek üzere Hiram I’den ustalar, mimarlar istedi. **İbranî** kaynakları Hiram I zamanında Sur’da, mimar, duvarcı, marangoz, taşçı ve dökmeçi gibi meslek sahiplerinin maharetlerini uzun uzun över²³⁵.

²³⁴ Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin, s.195-196

²³⁵ Fenikeliler, mason efsanelerinde çok önemlidir; çünkü dünyayı simgeleyen ve mason ayinlerinin ve inançlarının odağında yer alan Kudüs Tapınağı’nı inşa eden kişi, yarı Fenikeli Hiram’dır. Hıristiyanların yürüttüğü İbranî araştırmalarında reformasyonun hemen ardından gelen patlama, İbranice ile Fenikecenin aynı dilin çevirmensiz anlaşılabilir iki lehçesi olduğu görüşünü yaygınlaştırmıştır. **Friedrich, J., Phönizisch-punische Grammatik**, Roma, Analecta Orientalia,1951, s.4; **W.J. Albright**, ise İbranice’yi “Kenanice’nin bir lehçesi” olarak tanımlamıştır. **Meneham Stern, Greek and Latin Authors on Jews and Judaism**, C.1, From **Herodotus to Plutarch**, Kudüs, Israel Academy of Humanities and Sciences, 1974, s.12; “Pratikte İbranice ve Fenike

Davut(AS)'tan sonra oğlu Süleyman(AS) da, sarayının ve Kudüs mabedinin yapılması işini, Fenike kenti olan Tır'den getirdiği mimarlara ve ustalara verdi. Tevrat'ta "Ben Tanrı adına bir tapınak yapmak niyetindeyim. Şimdi benim için Lübnan'dan erz ağaçlarının kesilmesini emret. Kullarım senin kullarınla beraber bulunsunlar ve bana söyleyeceğine göre kullarının ücretini tamamıyla sana veririm; çünkü ağaç kesmek için Saydalılar gibi bilgili bir adamın aramızda bulunmadığını bilirsin²³⁶". "Mabedin 20 yıl süren yapımı esnasında Sur meliki Hiram, Süleyman'a istediği kadar erz ağaçları ve çam ağaçları ve altın vermiş olduğundan Süleyman da Hiram'a (180.000 kilo buğday ile 4580 litre zeytinyağı dışında) Celile diyarında yirmi şehir verdi. Hiram, Süleyman'ın kendisine vermiş olduğu şehirleri görmeye gitti. Onlar hoşuna gitmedi. 'Birader, nedir bu bana verdiğin şehirler' diyerek onlara makbule geçmeyen diyarı isimlendirdi ki, bugüne kadar bu isimle anıldı. Ve Hiram (süslemede kullanılması için) Süleyman Melike 120 talan altın gönderdi²³⁷."

Fenikeliler Mısır'a, Mezopotamya'ya, Süleyman Mabedi'nin yapımı için Kudüs'e ve birçok yere sedir kerestesi sattılar. Kartaca gibi birçok yere tarımı, kara sabanı ve iki tekerlekli arabayı kullanmayı öğrettiler. Kolonilerinde çok sayıda kırmızı boya ve cam fabrikası kurup işlettiler. Geliştirdikleri yeni tekniklerle o dönemin en güçlü donanmasını meydana getirdiler. Kırmızı boya, cam, boncuk, hurma, susam yağı, şarap, bakır, gümüş, demir, altın, tunç, elmas, mermer, çinko, kumaş, baharat, at, eşek, keten, pamuk, esir... ticareti yaptılar. Avrupa'ya merkep, nar, defne ve zeytin ağacı satarken aynı zamanda büyük bir medeniyeti tanıttılar.

Deniz ticareti ile ulaşamadıkları yerlere kara ticaret yolları ve kervanları ile ulaştılar. Yemen'den Fenike'ye kadar bir kara ticaret yolunu Araplara kurdurdular. Basra yolu ile Hint mallarına ulaştılar ve onları alıp başka topluluklara sattılar²³⁸.

Fenikeliler hem Mısır, hem de Sümer-Akad tecrübelerinden yararlandılar. Mezopotamya ve Nil tekniklerini benimseyip bu iki uygarlık merkezinin ürünlerini kopya ettiler. Fenike kentleri Mısır, Atina, Güney Akdeniz, Kuzey Afrika gibi, ulaşabildikleri her yere etkileyici örnekler sundular²³⁹. Böylece Fenikeliler Minos ve Ege

---

dilleri arasında hiçbir fark yoktur" demektedir. **Martin Bernal, Kara Atena**, s.254-255; **Suriye ve Filistin, Şemseddin Günaltay**, TTK Yay. Ankara, 1987, s.180; **Cengiz Gököçlü, İlk Çağ Tarihi**, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1964, s.270-271

²³⁶ **Kitab'ül Mülük'ül Salis**, V. 5-12

²³⁷ **Kitab'ül Mülük'ül Salis**, IX, 10-14

²³⁸

²³⁹ Fenikeliler Biblos'tan kürek çekerek bir gemi ile Nil'e sekiz günde varabiliyorlardı, rüzgar elverişli olduğunda ise dört günde dönebiliyorlardı. **Gordon Childe, Tarihte**

medeniyetleri ile Mısır ve Sümer medeniyetleri arasında aracılık rolünü başarı ile yaptılar. Mısırlılara Akdeniz ve Sümer, Egelilere de Sümer ve Mısır kültür ve sanatlarını tanıttılar²⁴⁰.

Kenanlıların dinlerine inanan Fenikeliler, gittikleri yerlere ve kolonilerine malları ile beraber uygarlıklarını ve özellikle dinlerini de tanıttılar. Fenike dili Kenan ve İbrani diline benziyordu. Alfabelerini Yunanlılara öğreterek²⁴¹ tarihin en önemli gelişmelerinden birine öncülük yaptılar. Yunanlıların her şeyi denebilecek olan alfabelerinin bile Fenikelilere ait olduğu düşünülürse, Yunan Uygarlığı üzerindeki genelde Doğu, özelde ise Fenike etkisi hiçbir şekilde gözardı edilemez²⁴².

Eski Yunan'da Kentleri Doğuran Gelişmeler

Neler Oldu, s.142

²⁴⁰ **Autran, C. Phéniciens: Essai de Contribution a L'Histoire Antique de la Méditerranéen**, Gardiner, 1920; **Berard, Victor, Les Phéniciens et l'Odysse**, Paris, 1902-1905; **Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin**, s.165

²⁴¹ Çorak bir sahilde yaşayan Fenikeliler kendilerini halklar arasındaki alışverişin görevlileri haline getirdiler. Onların tekneleri Akdeniz'in dört bir yanına dağıldı. Topluluklar arasında köprüler kurdular, mal ve bilgi transferi yaptılar. Böylece astronomi, denizcilik ve coğrafya bilgilerini geliştirdiler. Yunanistan ve İyonya sahilleri Fenike kolonileri ile doldu... Bu bağımsız kolonilerin Yunanistan'ın eski halkları ve birbiri ardı sıra gelen barbar istilalarından geriye kalanlar ile birleştiler. Bunun sonucunda Yunan ulusu bu çoklu karışımların bir sentezi olarak Yunanca oluştu. **Anne Robert Turgot, Oeuvres de M. Turgot Ministre d'état, Précédées et accompagnées de Mémoires et de Notes sur sa Vie, son Administration et ses Ouvrages**, 9 Cilt, Paris, 1808-1815, c.2, s.66-70, **Martin Bernal, Kara Atena**, s.294

²⁴² Yunanlılar daha M.Ö. 11. yüzyılda Fenike yazısıyla deney yapmaya başlamamış olabilir. Fakat Yunan sistemi en iyi şekilde, M.Ö. 800 civarındaki Fenike prototipinden kaynaklanmış olarak tanımlanabilir. **Kyle McCarter, The Antiquity of the Greek Alphabet and the Early Phoenician Scripts**, Missoula, Montana: Scholars Press for Harvard Semitic Museum. 1975, s.126; Fenikelilerin 8. yüzyıl ya da daha sonrasına kadar Batı'da bulunmadığı görüşü yanlıştır. Fenikeliler, 11. yüzyıldan itibaren Batı Akdeniz'deki adalar ve sahiller ile temastaydı. Alfabenin ilk yayılışındaki başlıca etkenin Doğu'ya giden Yunanlılar değil, Batı'ya giden Fenikeliler olduğuna inanma yönünde güçlü bir eğilim duymaktaydı. **Cross, F.M., "The early alphabetic scripts"**, Cross (der.), Symposia, Celebrating the Seventy – Fifth Anniversary of the American Schools of Oriental Research (1900-1975), içinde, Cambridge, Mass., 1979, s.108-111; Yunanlıların Troya Savaşı'ndan önce bir alfabeye sahip olduğunu belirten güçlü Yunan gelenekleri olduğunu ortaya koymuştur. O nedenle de, alfabenin 14. yüzyılda Girit'te yaşayan **Sami** dilli **Eteokret** nüfus aracılığıyla aktarılmış olduğunu savunanlar da vardır. Bkz. **Stieglitz, R.R., "The Letters of Kadmos: Mythology, archaeology and eteocretan"** 1981, s.606-616; Anadolu, Ege ve başka yerlerdeki alfabelerin ve Akdeniz çevresinde kullanılan, alfabetik olarak türetilmiş hece yazılarının M.Ö. 15 ya da 14. yüzyılda Fenike kentlerinde 22 harfli **Kenani** alfabetesinin gelişmesinden önce, Levant'da kullanılan tek bir alfabeden kaynaklanmıştır. Bkz. **Bernal, M., Cadmean Letters: The Westward Diffusion of The Semitic Alphabet Before 1400 BC**, Winona Lake: Eisenbrauns. 1988; **Martin Bernal, Kara Atena**, s.574-580

Aristoteles, Politika adlı kitabının III. ve IV. bölümlerinde tıpkı Mezopotamya'da geniş ailelerin (şurra'ların) bir araya gelerek a'şiretleri, a'şiretlerin kabileleri, kabilelerin şa'bları, şa'bların da bir araya gelerek kavmi - ulus devletleri doğurduğu gibi; kent devleti (polis)nin efendi, efendinin karısı, bağımlı çocukları, çocuklarının eşleri, öteki akrabaları, köleleri ve yarı köle statüsündeki kimseleri ve onların eşlerinden oluşan korporatif ev halkları olan ve en küçük özerk birim dediği "oikia"lardan kurulmuş bir birim olduğunu ileri sürer²⁴³. Gerçekte kent, ev halkı (oikia) reisleri olan kentliler tarafından yönetilen, kendine yeterli, özerk bir birimdir.

Yunanistan'da yaşayan küçük topluluklar ticari ilişkiler sırasında birbirlerini yakından tanımışlar ve aralarında "dini ve siyasi birlikler" kurarak kent devleti büyüklüğüne ulaşmışlar. Gerçekte ticaretle beraber birbirine çok yakın olan ve ortak bir dili kullanmaları ve birtakım ortak töreler ve geleneklere sahip olmaları Yunanlıları birbirlerine yaklaştırmıştır. Çok daha önemlisi, Yunanlıların geleneksel teşkilat yapılarını koruyarak büyümüş olmalarıdır.

Geleneksel Yunan ailesi patriyarkaldir, yani erkek, kaçırarak ya da satın alarak evlendiği kadını ve ondan doğan çocuklarını egemenliği altında bulundururdu. Bir atadan çıkmış ve zamanla türlü kollara ayrılmış olan aileler, bir "genos" yani bir "sülale"yi meydana getirmiştir. Çeşitli genoslar kendilerini korumak ve kan davalarını gütmek için birleşmek ihtiyacını duymuşlar. Bunun için de "fratriai" adını taşıyan "kardeş birlikleri" ve kan bakımından kabîle birliğini temsil eden "file"ler kurmuşlar. Zaman zaman birkaç "file", bazen da "genos"lar bir araya gelerek önemli roller oynamışlardır.

Yunanistan'da da kabîleler, eli silah tutan özgür erkekler tarafından temsil edilirdi. Özgür erkekler belirli zamanlarda toplanır ve kabîleyi ilgilendiren konularda tartışarak kararlar alırlardı. Prensipten olarak birbirine eşit olan kabîle erkekleri, bir savaş durumunda komutayı "basilevs - asker kral" denen bir tek kişiye verirlerdi. "Basilevs", Eski Yunan'ın özgürlüklerine düşkün geleneksel kabîleleri tarafından belirli bir işi yapması için seçilen bir memurdu.

Aslında 8. yüzyıla kadar, örneğin Atina kralı, geniş yetkileri olan ve ihtiyarlar meclisi ile kenti ve himayesindeki kentçikleri yöneten biriydi. M.Ö. 8. yüzyılda aristokrasinin güçlenmesi ile irsi krallık yerini, Medontid²⁴⁴'ler ailesi arasından ama aristokratlar meclisi tarafından

---

²⁴³ **Aristoteles**, kendi zamanındaki kent devletlerini ev halklarının ve girişimlerin farklılıkları temeli üzerinde yükselmiş, onların üzerinde duran, içinde bir tabakalaşmanın belirgin biçimde görüldüğü, daha doğrusu tabakalaşmanın işbölümünün temelini oluşturduğu kendi başına bir siyasal birim olarak görür. **Charles Keith Maisels, Uygarlığın Doğuşu**, s.19, 20

²⁴⁴ Atina'nın eski kral aileleri

seçilen kişilere bıraktı. İlk zamanlar 10 yıllığına seçilen krallar, bir süre sonra bir yıllığına seçilir oldu²⁴⁵.

Asker kral, seferde orduyu sevk ve idare ederdi. Barışta ise sadece idari işlere bakardı. Gerekliğinde kabîle “ihtiyarları”na danışırdı. Eli silah tutan erkeklerin toplantılarında gündeme gelmeyen sorunları çözer, kendine sunulan anlaşmazlık ve türlü adli işler hakkında hükümler verirdi²⁴⁶.

Eski Yunan’ın Orta Çağı’nda da, benzer siyasal ve toplumsal yapı varlığını sürdürmüştür. Kabîleler bir kral etrafında birlik meydana getirerek yaşamlarını güvence altına almaya çalıştılar. Göçlerin ilk döneminde küçük kabîleler halinde hareket eden Yunanlılar, genellikle M.Ö. 5. yüzyıla kadar köy hayatı sürdürdüler. Tehlike anlarında ise birleşerek kitleler halinde savaflara katıldılar.

Akhalılar tarafından Girit’e, oradan da Yunanistan’a yayılan Mezopotamya Uygarlığı, daha geniş anlamda Ortadoğu kültürü, Dorlar²⁴⁷ döneminde medeniyeti yaratan yapıya dönüşerek kurumsallaştı.

Eski Yunan Uygarlığı yeni bir yapıya dönüşürken

-Halk sınıflara ayrılmış,

-Kent devletleri kurulmuş ve

-Krallar ile aristokratlar arasındaki mücadeleyi aristokratlar kazanmıştır.

Bu belirleyici ve dönüştürücü gelişme aynı zamanda Eski Yunan Uygarlığı’nın kısa bir tanımı olarak da görülebilir.

Aristokrasinin ve Sınıfların Oluşması

Önceleri kamunun malı olan fethedilmiş topraklar, zamanla savaflarda önemli başarılar gösteren kişilere verilmiş ve böylece özel mülkiyet kavramı ve ona bağlı hukuk, sosyal ilişkiler ve rekabetler ortaya çıkmış, bir süre sonra da özel mülkünü iyi değerlendirenler ile değerlendiremeyenlerin mücadelesi başlamıştır. Tefeci borçları ile mülkünü kaybedenler, toprak aristokratlarının himayesine sığınmış ve bu gelişmeler Yunanistan’da sınıflı bir toplumun oluşmasına neden olmuştur. Kabîle mülkiyeti (kleros)nin özel mülke aktarılması aynı zamanda kabîle merkezli toplumsal örgüt yapısını da bozmuştur.

---

²⁴⁵ Aristokrasi çağında krallar “arhon basilevs” olarak sadece dini işlerle ilgilenen memur konumuna düşmüşlerdir.

²⁴⁶ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, s.97,98

²⁴⁷ Klasik ve Helenistik çağlardaki Dor krallarının kendilerinin Mısır ve Fenike kökenli olduğuna inandıklarına kuşku yoktur. **Martin Bernal, Kara Atena**, s.73

“Anlaşmaya” ve “kan bağına” dayalı toplumsal yapının yerini “servet” ilişkileri belirlemeye başlamıştır²⁴⁸.

Genelde Mezopotamya’da görülen “anlaşmaya” bağlı toplumsal örgütlenme, bir başka açıdan da İbrani Uygarlığı’nda görüldüğü gibi “anlaşma” ve “kana” dayalı toplumsal örgütlenmenin bir benzeri, Eski Yunanlılar arasında “kan” bağı temeline dayalı bir şekilde sürdürülmekteydi. Fakat, özel mülkiyetin tekelleşmeye doğru bir eğilim göstermesi Yunanlıların klasik ekonomik ve sosyal yapılarını temelden sarsmış ve “servet”in, “belirleyici” ve “düzenleyici” etkisi farklı bir uygarlığı kaçınılmaz kılmıştır.

Vatandaşlarına birçok nimetler sunan Yunan endüstrisi, kentlere yiyecek kaynakları ve gerçek bir zenginlik getirdi. Fakat köylerden gelen nüfusa iyi imkanlar sunamadı. Kentler zenginleştikçe servetlerini kölelere yatırdılar ve zanaatlar dahil her işlerini kölelerine yaptırdılar. M.Ö. V. yüzyılda Atinalı zenginler, kölelerin ürettiklerini bol bol harcayan birer kapitalisttiler. Bu dönemde örneğin Atinalı yurttaşların sayısı 115.000 iken kölelerin sayısı ise 365.000 idi. Bununla beraber kölelerin yaptığı işleri yapan, yani köle gibi gümüş maden ocaklarında, oymacılıkta, seramik üretimi gibi iş kollarında çalışan çok sayıda özgür vatandaş da vardı. Atinalı zenginler, bir süre sonra endüstri üretiminden elde ettikleri servetlerini, endüstrinin geliştirilmesi yerine daha kârlı olan faizle borç verme gibi tefeciliğe aktardılar.

Ticaret ve endüstri kentlerinde toprak aristokrasisi, gerektiğinde kuvvete de başvurarak, iktidarını yeni bir zenginler sınıfı (plütokrasi) ile paylaşmaya zorlandı. Ticaret, tefecilik ve endüstri ile sağlanan gelirler, topraktan sağlanan gelirden daha az değildi. Önce İonia’da, sonra da Yunanistan’da tüccar sınıfı toprak aristokrasisinin ayrıcalıklarına başarıyla karşı çıktı ve amacına ulaştı. Sonunda yönetime gelmek, kurul üyesi olmak ve mecliste oy kullanabilmek için belli bir miktar “toprak”a sahip olmak gerekirken buna “servet - para”yı da ekleterek yönetimde etkili oldu.

Öte yandan imalatçılar ciddi sorunlar yaşamaktaydı. Çünkü imalatçılar üretimlerini Akdeniz’de pazarlara mal satan tüccarların insafına teslim etmişti. Tüccarlara gelince, onlar kısa süre sonra tıpkı üreticiler gibi faizcilere borçlanmak zorunda kaldılar. Bu gelişmeler Yunan endüstrisi aleyhine; ancak köle tacirleri ve tefeciler lehine bir gelişme ile sonuçlandı. Bu da kaçınılmaz olarak sınıflaşmaya, çatışma ve isyanlara neden oldu²⁴⁹.

---

²⁴⁸ Geniş bilgi için bkz: **Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi**, s.98-99

²⁴⁹ **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.170,171,175

Borçların yarattığı toprak aristokrasisi ile tefeci ve tüccar sınıfın sahip olduğu imtiyazlar, doğal olarak imtiyazlı sınıflar yarattı. Bu sınıfın karşısında ise, çaresiz ve her an borçları yüzünden köle olup yabancı ülkelere satılma korkusu içinde yaşayan özgür halk ile sürü halinde alınıp satılan, ağır koşullarda çalıştırılan köleler yer aldı.

Oysa Mezopotamya kaynaklı şerâ't, Yunanlılar tarafından benimsenseydi toplumu yönetme yetkisi savaşılan komutanların ve askerlerin elinde kalacaktı. Tefecilik ve kölecilik servet edinme aracı olamayacak, tüccarlar ve toprak sahipleri ise kendi işleri ile uğraşır olacaktıdır. Sözü edilmeyen ama Mezopotamya'da var olan kuvvetler ayrılığı, toplumda herhangi bir sınıfın oluşmasına ve tekelleşmesine imkan vermeyecekti. Bilindiği gibi gelişmeler kuvvetler ayrılığı şeklinde olmadı, tam tersine Yunanistan'da ekonomik, sosyal, siyasal ve dini yapının karakterini belirleyen ve "servet" in çıkarlarını koruyan kuvvetler birliği oldu.

Yunanistan'da zamanla paralı ekonomiye²⁵⁰ geçildi ve mal ve köle tacirleri, sanayici ve tefeciler oldukça zenginleştiler. Büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve sanayiciler yanında, küçük toprak sahipleri de vardı. Bunların önemli bir kısmı, zenginler tarafından yüksek faizle borçlandırıldı, sonra da borçlarını ödeyemeyenler dış ülkelere köle olarak satıldı. M.Ö. 600 yıllarında bu ekonomik yapı, hemen hemen Yunan köylülerinin tamamını topraksızlaştırdı ve tüm Attika toprakları birkaç zengin eline geçti. Bunun sonunda bir çok ayaklanma olmuş ve sonunda Solon (M.Ö. 594/593), sınıflar arası uzlaştırıcı olarak sahneye çıkmıştır.

Her asil aile, atası olan bir kahramanı veya bir Tanrıyı kutsamıştır. Kral da bu aristokrat ailelerden biridir. Aristokratların çiftliklerindeki tarım ve hayvancılık işleri, büyük halk kalabalıkları ve köleler tarafından yapılmış, onlar ise muhkem kaleler içindeki saraylarda kralla birlikte yaşamışlardır. Savaş zamanında kalabalık adamlarıyla birlikte kralla eşlik etmişler, bazen de kendi adlarına savaş, korsanlık ve eşkıyalık yaparak servetlerini artırmaya çalışmışlardır.

Aristokratlar barış zamanlarında ise genellikle ava çıkmış, aralarında toplantılar yaparak, içki meclisleri ve spor yarışmaları organize etmişler. Müzik ve şiire düşkün olan bu kişiler, dini bayramlarda bir araya gelerek kurbanlar kesmişlerdir²⁵¹.

Kent Devletlerinin Kurulması

---

²⁵⁰ Çünkü bu yeni değişim aracının kullanılmaya başlandığı her yerde onu tefecilik, ipotekler ve borç köleliği izledi. Yahudi, Yunan ve İtalyan topluluklarında, borçlularla alacaklılar arasındaki mücadeleler, önemli siyasal çatışmaların başlıca nedeni olmuştur. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.165

²⁵¹ **Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi**, s.99-100

Göçlerden sonraki ilk yüzyıllarda Yunanlılar her ilkel kavim gibi açık köylerde, göçebelik döneminde olduğu gibi kabîle sistemi içinde yaşamışlardır. Akaların etkisinde kalınarak kentleşmeye başladıkları tahmin edilse de, eldeki bulgular en azından şunları kanıtlamaktadır:

Birbirine yakın köyler bir araya gelerek sur içinde ilk kentleri kurmuşlar²⁵². M.Ö. 5. yüzyılda beş köyün birleşmesi ile Mantineaia'nın meydana geldiği biliniyor. Bazı kentler ise birbirinden uzak köylerin halkının bir yere yerleşmesi ile kurulmuştur. M.Ö. 317'de Tebaili komutan Epameinondas'ın buyruğu ile 48 Arkadya köyü bir araya gelerek Megapolis'i kurmuştur.

Bu kentler dışı karşı tamamen bağımsız, kendi kanunlarını yapma ve uygulama haklarına sahip, mümkün olduğu kadar kendi kendine yetebilen, etrafı surlarla çevrili, merkezinde devlet ocağı, tapınaklar, resmi daireler ve pazar meydanları olan devletlerdi.

Kentlerde yaşayanların bir kısmı siyasal hakları olan özgür yurttaşlar, bir kısmı siyasal hakları olmayan özgür insanlar, bir kısmı toprağa bağlı her türlü haklardan yoksun köylüler, bir kısmı da efendisinin malı olan kölelerdi²⁵³.

Değerlendirme:

Yunanlılar, kabîlelerin asker olan erkeklerinin katılımı ile oluşturdukları geleneksel yönetim sistemini terk ederek cumhuriyeti ve demokrasiyi oluşturan sınıflı bir toplumu benimsediler. Bu değişimi belirleyen temel faktör ekonomiydi.

Önce kamuya ait topraklar özel mülke aktarılmış, kısa bir süre sonra da özel toprak sahipleri arasındaki rekabet, az toprak sahibi ile çok toprak sahibi ikilemini doğurmuştur. Zengin toprak sahipleri, az toprağı olan özgür halkı borçlandırarak önce topraklarını, sonra da özgürlüklerini satın almıştır. Böylece az sayıdaki toprak zengini ile ticaret zengini, Yunan toplumunu çıkarları doğrultusunda dönüştürmüşlerdir. Bu gelişme önü alınamaz bir hal almış ve daha önce de vurguladığımız gibi Yunan Uygarlığı'nı belirleyen en etkili faktör olmuştur.

---

²⁵² Sparta M.Ö. 8. yüzyılda 4 açık köye Akalıların kurduğu Amiklai'nın 5. köy olarak katılması ile kurulmuştur. Spartalılar Amiklai'yi fethetmişler ve halkını da kendi "file"(kabîlelerin bir araya gelerek oluşturdukları siyasal birlik)lerine katmışlardır. Sparta'yı yaklaşık 25.000 özgür ve birinci sınıf yurttaş(damos) kurmuştur. İkinci sınıf vatandaşları olan "periokios"lar, dağlık köy ve kasabalarda yaşayan özgür fakat siyasal hakları kısıtlı; askeri olarak da Sparta'ya tam bağımlı yaşayan kişilerdi. Üçüncü sınıf Spartalılar ise sayıca çok daha fazla olan eski Aka köylüleri(helot) idi. Üretimlerinin %60'ını Spartalılara vermek zorundaydılar.

²⁵³ Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.102 vd.

Yunanlılar bundan kurtulmak için hemen her yolu denemiştir. Öyle ki, yoksullaşmış fakat özgür Yunanlılar, demokrasi mücadelesine borçlarından dolayı köle olmak istemedikleri için katılmışlardır. Zaferleri ile sonuçlanan demokrasi bile ne yazık ki “sınıflı demokrasi” olmaktan öteye geçememiştir.

Yunan kentlerinde, dinin törensel bir anlam taşıdığı; buyruklarının ve ahlaki değerlerinin etkisiz olduğu... bilinmektedir. İnsanüstü özelliklerle donatılmış ama kavgaları, zaferleri, sevgileri, nefretleri, bağışlamaları, cesaretleri... ile Tanrılar, sonunda birer insandır. Oysa Eski Yunanlılar İbraniler gibi Ortadoğu dinleri ile ekonomik ve sosyal ilişkiler içindeydi. Fakat, İbranilerin inançlarını benimseme konusunda bir çaba göstermediler. Aksine, sınıflı ve köleci yapısını benimsedikleri firavunların yönettiği Mısır'ın dini inançlarını tercih ettiler²⁵⁴.

Her şeye rağmen etkisiz gibi görünen din faktörü, Yunan kentleri arasındaki en önemli dayanışma nedenidir. Birçok kent yabancı kavimlerin saldırılarına karşı korunmak için zaman zaman bir araya gelerek ünlü bir tapınak etrafında “amfiktiyoni” adını taşıyan “dini birlikler” kurmuşlardır. “Dini birliğe” katılmanın önemli bir nedeni de kentler arası çatışmayı önleyici olmasıydı. Dini birliğe katılan kentler, aralarındaki çatışmalara ve anlaşmazlıklara son vermek zorundaydılar; çünkü anlaşamayan kentler birliğe alınmıyordu²⁵⁵.

Aristokrasinin Siyasal Etkinliği

Çoğu tarım ve hayvancılık zengini olan aristokratlar çiftliklerini çalışanlara bırakıp kent merkezine ve saraya yerleşerek krala ait

²⁵⁴ Sparta kralları, kendi atalarının Heraklesoğlu olduğuna, dolayısıyla Mısırlı olduğuna inandıkları için, İsparta'nın “ulusal” kutsal mekanı Menelaion'da bir piramit inşa etmişlerdir. İsparta krallarından birinin Kudüs'teki yüksek rahiplere yazdığı ve onlarla akraba olduğunu iddia ettiği mektup önemlidir... Kuzey Batı Yunanistan ile Trakya'nın her tarafında Mısır ve Sami dinsel etkisinin mevcut olduğu konusunda çok az kuşku vardır... Hemen hemen bütün Tanrı adları Yunanistan'a Mısır'dan gelmiştir... **Martin Bernal, Kara Atena**, s.109,141,195; Yunanlılar; Mısır Tanrılarını yalnızca Mısır'da örneğin, Naukratis'te 6. yüzyılda kurulan bir Yunan kolonisindeki zanaatkarlar ve tüccarlar aracılığı ile değil, kendi topraklarında da öğrenebilmekteydiler. **Siegfriedz Morenz, Die Begegnung Europas mit gypten**, Zürich, 1969, s.56-57; **George G.M. James**, 1954 yılında “**Çalınan Miras: Yunan felsefesini kuran Yunanlılar değil, genellikle Mısırlılar deneni Kuzey Afrika halkıdır**” adlı bir kitap yayımlamıştır. Bkz: **George G.M. James, Stolen Lgacy, The Greek were not the authors of Greek Philosophy, but the people of North Africa, commonly called the Egyptians**, New York, Philosophical Library.

²⁵⁵ Anadolu'da önceleri dini sonradan da siyasi bir nitelik kazanan buna benzer amfiktiyoniler kurulmuştur. 12 İyon kenti Mikale'de “Panionion” tapınağında, 6 Dor kentinin “Apollon” tapınağı etrafından dini birlikler kurmuşlardır. **Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi**, s.105

yetkileri bir bir ele geçirdiler. Kabîle reislerinin oluşturduğu ihtiyarlar meclisi, hukuk koruyuculuğu, denetçilik ve düzen sağlayıcılığı gibi yüksek görevler aristokratlar arasında paylaşıldı. Krallığı iyice etkisizleştirerek yalnız din işleri ile ilgilenir hale getirdiler. Bir süre sonra da, Sparta²⁵⁶ hariç M.Ö. 9. yüzyıldan M.Ö. 6. yüzyıla kadar krallıkları birbiri ardınca ortadan kaldırdılar.

M.Ö. 7. yüzyılda para ekonomisi ve köleciliğin gelişmesi ile tefeci, tüccar, sanayici, gemici, küçük zanaatçı ve işçilerden oluşan yeni bir sınıf doğdu. Aristokratlar ile köylüler arasında yer alan bu sınıf, köylülerle işbirliği yaparak aristokratların ekonomik ve siyasi üstünlüklerini sarstı. Sınıf mücadelesinin yoğunlaşması sonunda isyanlar çıktı ve sonunda o zamana kadar hukuku tanımlama yetkisini elinde bulunduran aristokratlar, bu yetkilerini bazen Solon gibi liderlere, bazen de seçilmiş komisyonlara bırakmak zorunda kaldılar. Halk, hukukun yazıya geçirilmesi için verdiği mücadeleyi sonunda kazandı ve ünlü 12 levhalık Gortin Kanunu M.Ö. 480 - 460 yıllarında yazıya geçirildi.

Hukukun yazıya geçirilmesi Yunanlılar için yeni bir gelişmeydi. Oysa, Sümerlilerden beri birçok Doğulu kavim, bunu çok önceleri başarı ile uygulamıştı ve hukukun yazıya geçirilmesi geleneği kökleşmişti. Bundan dolayıdır ki, Yunanlı birçok hukukçu (Kharondas, Pittakos, Drakon, Solon...) gibi Zalevkos da, İbrani kanunlarında yer alan, daha doğrusu Tevrat'ta geçen "göze göz, dişe diş, cana can...", zina, yaralama, tazminat gibi bir çok prensibi aynen benimsemiştir²⁵⁷. Ayrıca Spartalı yasa koyucu Lykourgos Doğu'yu ve Mısır'ı ziyaret ederek buradaki kurumları incelemiştir²⁵⁸.

Değerlendirme:

Yunanlı toprak sahipleri ve tüccarlar geleneksel yapıları ile Eski Mısır Uygarlığı'na daha yakındılar. Çünkü Eski Yunanistan da, Mısır gibi çatışan taraflara ayrılmıştı²⁵⁹. Doğal olarak toprak sahipleri ve

²⁵⁶ Sparta'da ilk zamanlar tek kral varken zamanla aynı yetkileri paylaşan ikinci bir kral daha seçilmiştir. İlk krallar savaşta başkomutan, barışta rahip ve adli amirdi. Sonradan bir memur derecesine inecek kadar yetkileri azaltılmıştır. Ayrıca 60 yaşına gelen, savaşamayacak kadar yaşlı ama fikir sahibi ve deneyimli soylulardan oluşan 30 kişilik ihtiyarlar meclisi vardı. Daha sonraları mücadele elde edilen ve yetkilerin çoğunu elinde bulunduran, özgür asker yurttaşların katılımı ile oluşan "apella" yani "halk meclisi" kuruldu. İhtiyarlar meclisi üyelerini ve devlet denetçilerini halk meclisi seçmeye başladı. Denetim görevi, sınıf mücadelelerinde halktan yana tavır alan din adamları tarafından yapılırdı. **Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi**, s.115vd.

²⁵⁷

Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.177vd.

²⁵⁸ **Martin Bernal, Kara Atena**, s.109

²⁵⁹ Yunan Orta Çağında şehir devletlerini idare eden kralın yanında bir aristokratlar sınıfı meydana gelmiş, eski kabile teşkilatının yerini çok daha gelişmiş siyasal ve

tüccarlar, egemen oldukları sınıfsal yapıyı değiştirmek istemiyorlardı. Bu nedenle Yunanlı tüccar ve toprak sahipleri, Orta Doğu liman kentlerinde gördükleri her yeniliği, kendi sınıfsal çıkarlarına uygun bir şekilde yorumlayarak benimsiyorlardı.

Mısır Uygarlık geleneğinde kuvvetin egemenliği vardı. Güçlü olan kurallarını koyuyordu. İbrani Uygarlık²⁶⁰ geleneğinde olduğu gibi, kuvveti sınırlayan bir hukuk geleneği yoktu. Mısır Uygarlık geleneğini benimseyen Yunanlı toprak zenginleri, İbrani şerâ't düzenini, Mısırlıların kuvvet anlayışı ile sentezlediler. Böylece ortaya ilginç bir tablo çıktı: Bir "sınıf demokrasisi" denebilecek aristokratik yönetim modelini kurdular. Hukukun yerini sınıf çıkarları aldı. Aristokratik yönetim modeli ile imtiyazlı ve ayrıcalıklı sınıflar, egemenliklerini iyice pekiştirdiler. Eski Yunan sitelerinde halklar, çoğulculuk - şerâ't yerine, sadece geniş toprak sahipleri ve menkul servet zenginlerinin söz sahibi olduğu aristokrasi ile yönetildiler.

22- Demokrat İnsan DEMOKRASİ Aşaması

Demokrasi sözcüğü Yunancadır. Bu kavramla tanımlanan sistemin ilk olarak Yunanlılar arasında geliştiği ve M.Ö. 6. ve 4. yüzyıllar arasında belirgin biçimiyle Atina Sitesi'nde uygulandığı ve olgunlaştığı sanılmaktadır²⁶¹. Oysa Atina'dan önce, demokrasiyi daha gelişmiş ve yaygın bir şekilde uygulayan topluluklar olmuştur. Çünkü siyasal açıdan tümüyle yeni olan hiçbir şey bir anda ve bir yerde ortaya çıkamazdı; ancak nedense Atina öncesinde demokrasi mücadelesi veren ve bunu uygulayan halklar ve devletler hakkında fazla bir bilgiye sahip olunmadığı ileri sürülmektedir²⁶². Fakat şu kadarı bilinmelidir ki, Eski Yunan'da demokrasiyi savunan ilk kişi Anadolu'dan gelen Yunanlı yazarın kitabında diyaloglara katılan bir İranlıdır. Demokrasiyi ilk seslendiren kişinin İranlı oluşu ve bu diyalogları kitabına alan kişinin de Anadolu'lu bir Yunanlı oluşu, doğal olarak bazı soruları gündeme getirmektedir. Çünkü bu metin, demokrasinin sözcük olarak vatanının Yunanistan olmadığını göstermektedir. En azından eldeki yazılı Yunanca kaynaklar içerisinde en kolay ulaşılanına göre bile demokrasinin Yunanistan'da doğmadığı kanıtlanmaktadır.

Yukarıdaki bölümlerde sunmaya çalıştığımız özet açıklamalarda ve hiçbir şekilde gözardı edilemeyen ve gizlenemeyen birçok bilimsel

---

sosyal teşkilata sahip şehir devletleri almıştır. **Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi**, s.97

²⁶⁰

İbrani Devleti'nin Eski Yunan şehir devletlerinin gelişmesinde önemli etkisi olmuştur. **Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi**, s.92,90,52,95,

²⁶¹

Leslie Lipson, Demokratik Uygarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara – 1984, s.15

²⁶²

Lipson, Demokratik Uygarlık, s.16

kaynakta, demokrasinin kaynağının Mezopotamya olduğu açıktır. Genel olarak kimi Medeniyetler Tarihi, özel olarak da Siyasal Tarih kaynaklarında, -sanki sosyal ve siyasal bir politikanın önemli bir parçasıymış gibi- birçok gerçeğe beraber bu gerçek de gizlenmektedir.

Doğu toplumları, içine düştükleri çıkmazdan nasıl kurtulacaklarını aralarında fısıldaşadursunlar, Batı'nın mağrur araştırmacıları, insanlık tarihini geçmişte de kendilerinin inşa ettiklerini kanıtlamak için çabalarını artırarak sürdürmekte; ama ulaştıkları her belge onları şaşırtmaktadır. Belgeler hiç de Batı'nın mağrur duygularını okşayıcı nitelikte değildir; daha da önemlisi, insanlığın geçmişindeki övünç sayfalarında Batılıların izlerine rastlanmamaktadır.

Araştırmaların mağrur Batılılara sunduğu sürpriz bulgular, tarihi eski çağlardan beri inşa edenlerin hiç de kendileri olmadığını göstermiştir.

İkinci önemli faktör de, İsrailoğullarının Tevrat'ı ve kendi tarihlerini anlamaya dönük çabaları sonucu elde edilen bulgulardır. İster Batılı mağrur duygunun dürtüsü olsun, isterse İsrailoğulları'nın kendi tarihini ve Tevrat'ı anlama çabası olsun, en azından bu iki çaba bile, birçok soruya açıklık getirecek nitelikte önemli bilgilere ulaşmamıza yardımcı olmuştur. Bu çabaların takdiri ise, her türlü tartışmanın ötesinde, hakşinaslık adına bir borçtur.

Anadolu kökenli bir Yunanlı yazarın kitabında demokrasiyi savunan İranlının, demokrasi anlayışı;

- Çoğunluk yönetimi,
- Yasalar karşısında eşitlik,
- Kamu görevlerinin kura ile dağıtılması,
- Yöneticilerin tam sorumlu olması ve
- Kararların ortak alınması... gibi ilkelere dayanmaktadır²⁶³.

Eski Yunan'da demokrasinin teorik olarak ilk savunucusu bir İranlı olsa da, ilk uygulayıcı Solon²⁶⁴ (M.Ö.640 - 558)'dur. Solon, yeni bir sosyal düzen ortaya koyarak tüm yurttaşları asilliklerine göre değil; mal, mülk, ve gelirlerine göre dört sınıfa ayırmıştır. İnsanlara, bu sınıflardan birine mensubiyetine göre siyasal haklar ve askeri ödevler yüklemiştir. Demokrasiyi yerleştirmeye çalıştığı ünlü Solon Yasalarına göre ise;

- Hiç kimse, bir borca karşılık teminat olarak kendisini rehin gösteremez,

---

²⁶³

Lipson, Demokratik Uygarlık, s.17

²⁶⁴

Solon Atina'nın eski kral ailelerinden Medontid soyundan gelen bir aristokrat, diğer taraftan çok sayıda ülke görmüş bir gezgin, ekonomik işlerde bilgi sahibi zengin bir tüccar, alt tabakalarla yakın ilişkileri kurabilen, İyon kültürünü hazmetmiş bir bilgin, düşünür, şair, yazar ve düşündüklerini ifade edebilen iyi bir konuşmacıdır. Bu özellikleri ile Solon sınıflar arası ortak bir isim olarak belirlemiştir.

- İsteyen herkes haksızlığa uğramış kimsenin yardımına koşabilir ve
- Haksızlığa uğrayan mahkemeye başvurabilir²⁶⁵.

Atina'da Solon, demokrasiye doğru atılımlar yaparken birçok çiftçi, ağır borçlar altında her şeyleri olan topraklarını kaybetmek, serbest köylüler ise serf olma tehlikesi ile karşı karşıydılar. Solon, bu gidişi durdurdu. Borçları temizledi ve toprak üzerindeki ipotekleri kaldırdı. Sonra para reformu, dış ticaretin özendirilmesi ve yeni bir anayasa ile daha ileri bir demokrasi yönünde atılacak başka adımların yolunu açtı²⁶⁶. Solon ayrıca, eski "halk meclisi" yanında bir de Attika'daki dört kabîleden yüzer kişinin katılımı ile oluşan "dörtüüzler meclisi"ni kurdu.

Demokrasinin Gelişmesi ve Yerleşmesi Kleisthenes'in Reformları

Eski Yunan'da demokrasi için önemli adımların bir kısmı da Kleisthenes (M.Ö.508/507) zamanında atıldı. Kleisthenes demokrasi için yeni bir toplumsal örgüt kurdu. Mücadeleye tiran İsağoras'ı devirmekle başladı sonra da Atina'da önemli reformlar yaptı. İlk önce Atina halkını 10 yeni "file"ye böldü. Önceleri file, kabîlelerin bir araya gelerek oluşturdukları kabîleler üstü bir siyasi birlikti; fakat, geleneksel örgütlenme yapısını değiştiren Kleisthenes, bu kez "file"leri kabîleler birliği yerine, coğrafi esaslara göre kurdu. Tüm Attika'yı tüccar ve sanayicilerin yaşadığı şehir, gemi inşaatçıların ve balıkçıların yaşadığı kıyı ve küçük toprak sahibi köylülerin yaşadığı iç bölge olmak üzere 3 birime, her birimi de 10 "trittis"e ayırdı. Böylece 30 "trittis" kuruldu. Biri şehir, biri kıyı ve biri de iç bölgeden olmak üzere kura çekme ile üçlü fileler oluşturuldu. Önceleri kabîlelerin bir araya gelerek oluşturdukları fileler yeni yöntemle yukarıdan aşağıya doğru yeniden yapılandırıldı.

Her file bir piyade alayı ve bir süvari tümeni çıkardı ve bunları kendi seçtikleri zengin bir "stragetos"un komutasına verdiler. Bir fileyi kurayla oluşturan trittislerin, birbirlerine komşu olmaları da engellendi. Böylece Kleisthenes, her bir fileyi, üç değişik sınıftan ve birbirine komşu olmayan trittislerden meydana getirerek, iç çatışmaları önlemeye ve siyasal birliği kuvvetlendirmeye çalıştı.

Kentleri, kasaba ve köyleri de "demos"lara böldü. Örneğin Atina'yı önce 100 demosa sonradan da 174 demosa böldü. Demoslar mahalli işlere bakmakla yetkilendirildi. Komün benzeri olan demosların

²⁶⁵

Lipson, Demokratik Uygarlık, s.26; Solon borca karşılık insanların kendilerini rehin gösterme usulünü kaldırmış, köylüye tüm borçlarını bağışlamış, ipotek edilmiş toprakları sahiplerine geri vermiş, borcundan dolayı dış ülkelere köle olarak satılanların çoğunu devlet adına satın alıp özgürleştirmiş ve borçları hükümsüz saymıştır. **Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi**, s.187

²⁶⁶

Lipson, Demokratik Uygarlık, s.171

başkanları seçimle göreve geliyordu. Yurttaşlık hakları demos üyesi olmalarına bağlı olduğundan insanlar soyadı olarak demos adını alırlardı.

Kleisthenes, önemli bir yenilik daha yaparak halkı seçtikleri vekiller aracılığı ile yönetmeye başladı. Demoslar nüfuslarına göre gösterdikleri adaylardan seçilen 500 üyeli bir meclis oluşturdu. Bu meclis yasama yapamazdı; sadece, yürütme yetkisi vardı. 500 kişilik meclisi de 10 encümen(pritaneia)e ayırdı. Yılı 10'a bölerek 10 encümen sırayla 36'şar gün işleri yürüttüler. Epistates denen encümen başkanları her gün değişirdi. Yasama ise yine "halk meclisi - ekklesia" tarafından yapılırdı.

Solon ve Kleisthenes, demokrasinin uygulanması için çok çaba gösterdiler. Fakat bu kadar çaba sanki toprak zenginleri arasına menkul servet zenginlerinin eklenmesi için gösterilmiş gibi sonunda servetin belirleyiciliği demokrasi ile de teyid edilmiştir. Halkın toprak sahiplerine olan borçları affedilirken, büyük tüccarların ve tefecilerin borçları korunmuş, yönetme hakkı, ülkeleri için ölmeyi göze alan askerler yerine zenginlere verilmiştir. Denebilir ki, Yunan halkları bütün eşitlik ve adalet çabalarına rağmen bir iyileştirme olan demokratik devrimlerle bile servet ve gelire göre oluşan sosyal ve siyasal yapıyı değiştirememiştir.

Mali işlere bakan "kolokret"ler ve piyade alaylarına kumanda eden "strategos"lar varlıklılar sınıfından seçilirdi. Üyeleri "beşyüzler meclisi"nden seçilen jürili "halk mahkemesi - helieia" az bir değişiklikte bu dönemde de varlığını sürdürdü. Kleisthenes'in reformları sayesinde Atina'da oturan yabancılar hariç, her yurttaş doğrudan yönetime katılma hakkı elde etti²⁶⁷. Fakat halk meclisi oturumlarına işlerin yoğunluğu gibi nedenlerden dolayı örneğin Atina'da genellikle 2.000 ile 3.000 kişi katılabiliyordu, 5.000'i bulduğu ise pek azdı²⁶⁸. Öyle ki, Atina demokrasisi doruğunda olduğu dönemde bile demos, Atina'nın yetişkin nüfusunun küçük bir azınlığından daha fazlası olamadı²⁶⁹.

Solon ve Kleisthenes'ten sonra demokrasinin, daha çok yoksul çoğunluğun zengin azınlık üzerinde baskı oluşturma mücadelesi şeklinde geçtiği söylenebilir. Bu nedenle Platon ve Aristo, Atina

²⁶⁷

Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.201-205

²⁶⁸

Giovanni Sartori, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev. Tunçer Karamustafaoğlu – Mehmet Turhan, T.D.Vakfı Yay. Ankara, 1993, s.27

²⁶⁹

John V.A. Fine, The Ancient Greeks, A Cricial History, Cambridge: Harvard University Press, 1983, s.108; Raphael Sealey, A History of the Greek City-States ca. 700-338 B.C. Berkley: University of California Press, 1976, s.91-92; Robert A. Dahl, Demokrasi ve Eleştirileri, Çev. Levent Köker, T.S.İ. Derneği – T.D. Vakfı Yay., Ankara, 1993, s.5

demokrasisini büyük ölçüde ekonomik bir olay olarak değerlendirmiş ve Atina siyasetini öz bir biçimde, “yoksul çoğunluğun zengin azınlık üzerindeki egemenliği” olarak tanımlamışlardır²⁷⁰.

Atina’da donanmanın örgütleniş biçimi, onu demokrasinin hem siyasal, hem de askeri koruyucusu konumuna getirdi. Savaş gemilerinde kürek çekenler, zincirlere bağlı köleler değildi, alt gelir gruplarından gelen özgür yurttaşlardı. Bunlar Kleisthenes’in reformları sayesinde Mezopotamya sitelerinde olduğu gibi Meclis’e katılıp oy kullanabilir duruma geldiler²⁷¹. Kleisthenes’un, bir bakıma “anlaşmalı” bir toplum düzeni kurduğu söylenebilir. Geniş ailelerin demosları, demosların da köy ve kasabaları oluşturması, demos başkanlarının seçimle göreve gelmesi ve yine 500’ler meclisine demosların seçilmiş temsilcilerinin katılması... Geleneksel kabîleler birliğini dağıtsa da toplulukları coğrafya temelli 3 bölgeye, her bölgeyi 10 trittise ayırması, meydana gelen 30 trittisi kurayla üçlü fileler birliği şeklinde yeniden örgütlemesi... Yunan toplumunun şerîa’t geleneğine yaklaşma çabası olarak görülse bile sonuç öyle olmamıştır. Mezopotamya’da şerîa’tın geliştiği toplumların geleneksel örgütsel yapısı, hiçbir tahribata uğratılmadan geniş aile, a’şîret, kabîle, şa’b ve kavim şeklinde olurken; Eski Yunan toplumunun geleneksel örgütsel yapısı önceleri oikia(geniş aile), demos(a’şîret), trittis(kabîle), file(şa’b) iken bu yapı ters çevrilmiş ve kan bağı dayanışması da engellenerek file, trittis, demos ve oikia şeklinde yapay olarak düzenlenmiştir. Bu da sadece üst sınıfı oluşturan zenginleri halkın şerrinden korumak için yapılmıştır. Mali işlere bakan “kolokret”ler ile piyade alaylarına kumanda eden “strategos”ların varlıklılar sınıfından seçilmesi bu tehlikelere karşı alınmış mali ve askeri önlemlerdir.

Yunan Felsefe ve Biliminin Kökeni

Yunan Uygarlığı’nın kökeni üzerine yapılan bir tartışmada doğal olarak uygarlığı oluşturan felsefe ve bilimin de tartışılması gerekir; çünkü Yunan Uygarlığı’nın Doğu’dan bağımsız, özgün bir uygarlık olduğu iddia edilmektedir. Oysa, şerîa’tın yani çoğulcu, yarışmacı, rekabetçi, örgütlü, hukuki, araştırmacı, kitabî... geleneğin, tüm uygarlıkları az veya çok etkilediği ve etkilediği ölçüde de dinamizm kazandırdığı tarihi bir gerçektir. Dolayısıyla Yunanlıların da şerîatçı gelenekten etkilendikleri unutulmamalıdır. Bu ve benzeri iddiaların tartışıldığı bir

²⁷⁰

Lipson, Demokratik Uygarlık, s.171, Aristo “Demokrasi ile oligarşiyi ayıran özellik, yoksulluk ve zenginliktir. ... Yoksullar yönettiği zaman demokrasi vardır” der. Aristo’ya göre en iyi tür demokrasi ve aynı zamanda en eski olanı, çiftçilerden oluşandır; çünkü en iyi demos toprağı işleyendir. Çiftçiler, çok mülk sahibi olmadıklarından sürekli çalışırlar. Dolayısıyla meclise nadiren katılırlar”, demektir. Demokratik Uygarlık, s.26-27

²⁷¹

Lipson, Demokratik Uygarlık, s.142

araştırmada bilim ve felsefeye ilişkin etkileşimin boyutları doğal olarak gündeme gelecektir.

Her dönemde matematik, düşüncenin gelişme sınırlarını ortaya koyan somut bir göstergedir. Bu nedenle matematik bilgisi açısından bir karşılaştırma yapıldığında Yunan matematiği ve astronomisi üzerinde Mezopotamya'nın önemli bir etkisinin olduğu rahatlıkla söylenebilir²⁷².

Yıldızlar üzerindeki çalışmalarında, hiç kuşkusuz Babillilerin ve Mısırlıların derledikleri sonuçlardan yararlandılar. İkinci bin yılda Babilliler büyük bir yıldızlar kataloğu yapmışlardı. Bu kataloğun kopyalarına Hitit başkentinin krallık kitaplığında rastlanmıştır. Demek ki, bu kataloğun içindeki bilgiler M.Ö. 1200'den önce İyonya'ya doğru yayılmıştı. M.Ö. 1100'den sonra bu yıldızlar listesi Asur'da yeniden gözden geçirildi. M.Ö. 800'den sonra ise Babil metinleri, "Ekvator koordinatları"na benzer bir sistem üzerinde, yıldızların göklerdeki konumlarını ve güneşe yakınlık durumlarını gösteren tablolar çizdiler. Ayrıca İsa(AS)nin doğumunu esas alan takvim sisteminin ilk örneğini, Babilliler "krallar yılı takvimi" diye M.Ö.747'de yürürlüğe koydular. Babilli astronomlar, güneş ve ay tutulmalarını önceden haber verebilecek bilgilere sahiptiler²⁷³.

Yunan matematik ve astronomi bilgilerinin kaynağı Babil olsa da bu bilgilerin önemli bir kısmı dolaylı etkiler ile elde edilmiştir. Asûrî hükümdarlarından Teglâd - Flassar III (M.Ö. 745-725) ve Sargon II (M.Ö. 722-708) zamanında iki kez Babil'den yüz binlerce insan Anadolu içerisine sürülmüştür. Bu sürgünle Mezopotamya'nın bilim ve tekniği de Anadolu'ya taşınmıştır²⁷⁴. Bu nedenle tarihi akış içinde uzun asırlar boyu süregelen bu etkinin önce Hititler tarafından, daha sonra da Frikyalılardan geçerek Lidya ve İyonya'da değerlendirildiği kabul edilmektedir. Bu görüşe göre tarih sahnesinde görülmeye başladıkları M.Ö. XII. yüzyıldan itibaren İyonyalıların, Mezopotamya bilim ve tekniğinden belirli bir oranda Anadolu yoluyla yararlandıkları ve sonra da Yunanistanı etkiledikleri ileri sürülebilir.

Yunanlıları etkileyen ikinci uygarlık da Mısır'dır. Öyle ki, Yunanlıların Mezopotamya ve İbranilere ilişkin bilgilerin bir kısmını Mısır'da elde ettikleri bile söylenebilir. Mısır, Thales, Pythagoras ve Platon²⁷⁵ gibi

---

²⁷² Neugebaure, O., **Mathematical Cuniform Texts**, New Haven: American Oriental Society and the American Schools of Oriental Research, 1945; **Martin Bernal, Kara Atena**, s.387; **Celâl Saraç, İyonya Pozitif Bilimi**, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2002

²⁷³ **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.186

²⁷⁴ **S.Schiffer, Les Origines de l'Aatonomie**, Thales, 1935, C.II; **Ceâl Saraç, İyonya Pozitif Bilimi**, s.145

²⁷⁵ Platon'un Mısır'da öğrenim gördüğüne ve burada edindiği deneyimden çok şeyler öğrendiğine inanan Mısırbilimciler vardır. Bkz. **Siegfriedz Morenz, Die Begegnung Europas mit gypten**, Zürich, 1969; **Martin Bernal, Kara Atena**, s.44-48 ; **Ceâl Saraç,**

eğitim görmeye gelen filozofları ve Oklid gibi İskenderiye okulunda öğretmenlik yapmaya gelen Yunan bilimcilerinin düşüncelerini ve bilgi birikimlerini derinden etkilemiştir. Mısırlıların birikmiş olan teknik ve pozitivizm hazinesinden yararlanmak için çaba gösteren Yunanlı bilimciler, felsefeye olan ilgileri sayesinde geometrinin gerçek bir bilim olmasına katkıda bulunmuşlardır²⁷⁶.

Doğa felsefesi olarak adlandırılan felsefenin kurucuları Miletoslu Thales (M.Ö.625-540) Anaksimandros (600-530) ve Ephesoslu Herakletios (550-475) aslında Doğu ile ticari ilişkileri olan filozoflardır. Yunan filozofları yalnızca kendi gözlemlerine dayanmak zorunda değillerdi. Bilindiği gibi Babil ve Mısır biliminin gerçek başarılarını öğrenmişlerdi. Yunan bilimi, aritmetik, geometri ve astronomide Fırat ve Nil'de atılan temeller üzerine kurulmuştur. İlk doğa filozofu olan Thales'in soyca yarı Fenikeli olduğu ve Mısır'da geometri çalıştığı ve Pythagoras'ın geometri bilgisini Mısır'da öğrendiği önemli bir iddiadır²⁷⁷.

Mısır'dan etkilenenlerin sayısı az değildir. Nitekim, Pythagoras'ın tarikat fikrini Mısır'dan getirdiği konusunda kuşkuya yer yoktur. Bu, bilimsel ve ahlakî amaçlarla bir araya gelmiş düzenli bir topluluktur. O dönemde, Yunanistan ile kıyaslandığında, Mısır oldukça medenî bir ülkeydi. İmalat, bilim ve din gibi yaşamın belli başlı alanları arasında bir bölünme biçimini alan kast farklılıklarında bile bu görünüyordu. Aristoteles (Metafizik, I)'in sadece "matematiğin ilk olarak Mısır'da başladığını, çünkü burada rahiplerin boş zamanı olduğunu"²⁷⁸ söylerken hem bir yorum yapmış hem de açık bir etkiyi vurgulamıştır.

Bir başka değerlendirmede "gezici Yunan filozofları sınıfının, orada burada buldukları kırıntıları toplayıp Yunanistan'da kendi gözlemlerini ekleyerek²⁷⁹" yeni düşüncelere dönüştürmeye çalıştıkları görüşü ileri sürülmesi abartı değildir.

Platon'un, Cumhuriyet'inde işbölümünü, devletin biçimleniş ilkesi olarak ele alması, Mısırlıların kast sisteminin Atina tarafından idealleştirilmesinden başka bir şey değildir ve bu açık bir etkidir²⁸⁰.

İyonya Pozitif Bilimi, s.161,167,211

²⁷⁶ **Lauer, J.F., Observations sur les Pyramides**, Kahire, Institut Français d'Archéologie Orientale, 1961, s.10; **Martin Bernal, Kara Atena**, s.390

²⁷⁷ **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.182,183; **Ceâl Saraç, İyonya Pozitif Bilimi**, s.161, 167

²⁷⁸ **Hegel, G.W.F., Lectures on the History of Philosophy**, T. E.S. Haldane – F.H. Simson, 3 Cilt, 1892, London, C.1, s.197-198; **Martin Bernal, Kara Atena**, s.409

²⁷⁹ **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu**, s.187

²⁸⁰ **Karl Marx, Kapital**, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara, 1986, s.380

Değerlendirme:

Mezopotamya kent devletleri, kenttaşlar tarafından ve kenttaşlar yararına yönetildi. Özgür üyeleri ister komünal ister özel sahiplik türünden olsun, topraklarının denetimini ellerinde tutanlar tarafından yönetildi. Aile hukuku farklılığı olsa da geleneksel Yunan aile yapısı buna benzemektedir. Uygarlık öncesi Yunan toplumlarında “özgür”, yani kenttaş olan ev halkları “patriarklar”dı ve reisleri, ister yürütme işine katılarak yönetici olsunlar, ister olmasınlar “yönetim”e katılırdı. Çünkü reisler, mülk dağılımından ve toplumda ortaya çıkan zenginliklerinden en çok yararlanan kişilerdi. Bunlar, en saf anlamıyla “Meclis Üyeleri”ydiler.

Patriarklar, bir atadan çıkmış ve zamanla türlü kollara ayrılmış olan aileler, “sülale”yi meydana getirdi, zamanla Mezopotamya’da olduğu gibi sülaleler kendilerini korumak için “kardeş birlikleri” ve kan bakımından kabîle birliğini temsil eden “file”leri kurdular. Zaman zaman birkaç “file”, bazen da “genos”lar bir araya gelerek önemli roller üstlendiler.

Genelde Mezopotamya’da, özelde İbraniler’de yurt savunmasına katılan askerlerin siyasal hakları vardı ve her sıpt ortalama 50.000 askerden oluşmaktaydı. Oysa aristokratların etkin olduğu Yunan kentlerinde egemenliği, zengin toprak sahipleri ve menkul servet zenginleri kullanıyordu. Demokrasi aşamasında ise özgür askerlerin ve köylülerin, siyasal haklar elde ettiği doğru ise de toplumun servete ve gelir durumuna göre sınıflara ayrılması, zengin olmayanları önemli yetkileri kullanmaktan mahrum bıraktı. Atina’da yaklaşık 150.000’i özgür 360.000 kişinin yaşadığı dönemde bile, siyasal haklara sahip insan sayısı, yani oy kullanma hakkı olanların sayısı 10.000 civarındaydı²⁸¹. Fakat Solon ve Kleisthenes’in reformları ve uygulamaları bir süre Atina’da çiftçilere, özgür halka ve askerlere yönetime katılma hakkı tanıdı²⁸².

Solon, Kleisthenes, Ephialtes ve Perikles’in reformları, Eski Yunanın geleneksel yapısını bozan borçlanma süreci içinde, borçlanarak eski statülerini kaybeden özgür yurttaşlara itibarlarını iade etmiş gibi

---

²⁸¹ Bu sayının 40.000 veya 50.000 olduğunu ileri sürenler de vardır. Fakat bu kadar kişi alacak büyüklükte bir toplantının yeri olmadığı gibi, toplantılara katılanlardan kaç kişinin konuşabildiği ve sesini kaç kişiye yetiştirebildiği de ayrı bir merak konusudur. **Robert A. Dahl, Demokrasi ve Eleştirileri**, s.19-21

²⁸² Yunan kent devletlerinin çoğunluğu 2.000’den 10.000 dolaylarına varan yetişkin erkek yurttaşı vardı. Yunan siyaset teorisyenleri 5.000’den 10.000’e kadar bir rakamı ideal olarak düşünmekteydiler. İdeal olarak böyle bir devlette her yurttaş, hiç olmazsa, başka bir yurttaşı şahsen tanıyabilmeliydi. **John V.A. Fine, The Ancient Greeks, A Cricial History**, s.51; **Robert A. Dahl, Demokrasi ve Eleştirileri**, s.435

görünebilir. Oysa bu mücadelenin en önemli sonucu, ayaklanan sınıfı finanse eden menkul servet zenginlerinin, toprak zenginlerinin yetkilerine ortak olmalarıdır. Çünkü halkın özgürleşmesi adına bir çok devrim yapılmış, halkın toprak zenginlerine olan borçları silinmiş; ancak banker ve tüccarlara olan borçları kalmıştır.

İbraniler’de sıptlarda doğrudan demokrasi, merkezde ise sıptların seçtiği vekillerin görev yaptığı temsili demokrasi (şerâ’t) vardı ve asker(mü’min)lerin, ilim adamları(rasih-kıssis)nın, din adamları(rabban)nın ve tüccar(aḥbar)ların görev ve yetkileri birbirinden ayrılmıştı. Kuvvetler arasında bir denge vardı. Denge, hem “hukuk”la hem de “hakem başkan”ın yetkileri ile kurulmuştu.

Bu dengeyi yani kuvvetler dengesini, Eski Yunan sitelerinde ne aristokrasi, ne tiranlık, ne de demokrasi kurabildi; çünkü aristokrasi de, tiranlık da, demokrasi de sınıf çatışmasına dayanıyordu ve dengenin kurulması söz konusu değildi.

İbraniler’de “uzlaşma” etkili bir faktör iken, Yunan sitelerinde hayata ve felsefeye “çatışma” egemendi. Çünkü uzlaşma sınıf çıkarlarına aykırıydı ve çatışma kaçınılmazdı.

Mezopotamya, Mısır, İyonya, Fenike, İran, ve İsrailoğullarının, Eski Yunan Uygarlığı üzerindeki etkilerinden nedense söz edilmez. Oysa bu etki vardı ve sanılandan da çok fazlaydı. Fakat bu etki, yeni bir sentez içerisinde ilk bakışta görülmeyebilir. Platon’un Diyaloglar’ında ve Mektuplar’ında bunları görmek mümkündür. Platon, Tevrat’a, Musa(AS)’ya ve Musa’nın Annesi’ne atıflar yaparak üzerlerine yeminler eder. Kendisinden felsefe öğrenmek isteyen krala önce dine, ahlaka ve geleneklere saygılı olmasını, ondan sonra da felsefe öğrenmeye başlamasını önerir²⁸³...

İbraniler’de halk şurra’ (otuz - yüz asker), a’şîret (yüz - üç yüz asker), kabîle (üç bin - on bin asker), sıpt (otuz bin - yetmiş bin asker) örgütleri içinde sorumluluklar olarak yaşamlarını sürdürmüştür. Aristoteles bu yapıyı inceledikten sonra ideal büyüklüğü rakamsal olarak tanımlayamamışsa da “karşılaşanların birbirlerini tanıyabildikleri” büyüklüğü, önemseydiğini yazmıştır. Bu da “kabîle” demektir. Gerçekte Atina ve Sparta gibi büyük kentler hariç tutulursa, Yunan kentlerinin çoğu, yaklaşık beş - on bin askerin yaşadığı büyüklükteydi.

Özetle Mezopotamya’nın kimi kentlerinde ve Kudüs’te uygulanan şerâ’t düzeninin sözleşmeli, çoğulcu, doğrudan ve temsili; Eski Yunan’da uygulanan sistemin krallık, aristokrasi ve tiranlık olduğu,

---

²⁸³ İhsan Turgut, Platon, İzmir; Platon, Mektuplar, Çev.İrfan Şahinbaş, s.51, 75, 76, 79

demokrasinin ise sınıf çatışmasına ve çoğunluğa dayandığı söylenebilir.

23- Laik İnsan LAİKLİK Aşaması

Musa(AS), Tevrat'ın bazı bölümlerini, örneğin hukuk ve yönetime ilişkin bölümlerini detaylı bir şekilde açıklamış ve uygulamıştır. Uzun süren yaşamını bu konulara ayırmıştır. İbadete ilişkin konularla ise kardeşi Harun(AS) ilgilenmiştir. İki elçi arasındaki görev dağılımı ibadet ile yönetimin “konu, yöntem ve yürütücülerinin ayrı” olacağını göstermektedir.

Tevrat, birçok inanç topluluğunun şerîa't (çoğulcu) sistemi içinde serbestçe yaşayabileceğine izin vermiştir. Musa(AS) İsrailoğulları arasında toplumsal sorunlarla ilgilenirken, dini faaliyetleri kardeşi Harun(AS) yürütmüştür. Harun(AS)'un dini faaliyetlerinin İsrailoğulları ile sınırlı olduğu söylenebilir. Onun bütün kavimleri inandırma ve ibadete çağırma gibi bir görevinin olmaması dikkat çekicidir.

Harun(AS)'un bu görev anlayışı, zamanla İsrailoğulları arasında şöyle bir kanının yaygınlaşmasına neden olmuştur:

Tevrat'ta anlatılan din, İsrailoğullarının dinidir, diğer kavimleri ilgilendirmez. Dinin yasakları İsrailoğulları arasında geçerlidir. Yahudilerin diğer insanlara karşı, ahlâkî ve dinî bir sorumluluğu yoktur.

İsrailoğulları arasında yaygınlaşan bu anlayış, birlikte yaşadıkları diğer insanların din, ibadet ve ahlakının gelişmesine fazla bir etki yapmıyordu; fakat, hukuk ve yönetimdeki geniş özgürlük, dinde de aynı prensipler doğrultusunda yürürlükteydi.

İşte Yunanlı tüccarların, İsrailoğulları ile ilişkilerini yoğunlaştırdıkları bu dönemde; İsrail toplumu ile yabancılar arasındaki dini etkileşim bu düzeydeydi. Yani Yahudiler dinlerini yaymak için, ilişki kurdukları topluluklar arasında bir çaba göstermiyorlardı. Dolayısıyla Ortadoğu'nun diğer halkları gibi Mısır ve Yunanlılar Tevrat'ın dinine girememe gibi sosyal bir engelle karşılaştılar; ancak Yunanlılar kendi sentezlerinde yeni sonuca ulaşmakta güçlük çekmediler.

Yunanlıların Tevrat'ta anlatıldığı ve büyük ölçüde İsrailoğullarının yaşama geçirdikleri gibi kapsamlı ve kompleks bir dini inanç, ahlak, hukuk²⁸⁴, gelenek, okul, kitap, alim, talebe ve düşünce birikimleri

²⁸⁴ Eski Yunan dinlerinin mitolojik öğelerle dolu oluşunda ozanların kurgularının büyük etkisi olmuştur. Çoğu Anadolu, Ortadoğu ve Mısır kökenli efsanelerin ozanlar tarafından yeniden ve geliştirilerek ele alınışı önemli bir mitolojik birikimin oluşmasına neden olmuştur. **Gordon Childe**'in değindiği gibi “Tunç Çağı sırasında Yunanistan'da, kahramanların saraylarında ağırlanan ozanlar bir teoloji ortaya koymuşlardı. Ozanların teolojisi tanrıları, savaşsever koruyucularının benzerleri olarak gösteriyordu...; fakat

yoktu. Yunanlılar genel olarak mutlak, soyut, güçlü ve bilge bir Tanrı'ya inanıyorlardı; fakat bu Yüce Tanrı yanında, birbirleri ile çatışan çok sayıda insan-Tanrılara da inanıyorlardı. İnsan-Tanrılar arasındaki çatışmaların söz konusu edildiği geniş bir mitolojik birikime sahiptiler. Bu iki anlayış zamanla kendi sentezini doğurdu:

Tevrat, Levilerin görevlerini tanımlarken, din adamlarının siyasete, bilime ve ekonomiye müdahale etmesine izin vermiyordu. Yunan sitelerinde de din adamları, sadece dini tören ve ayinlerle ilgileniyordu. Öyle ki, aristokratların etkilerini iyice artırdıkları dönemde başrahip yaptıkları krallar, siyasal yetkilerini bir bir kaybederek sadece ayin yöneten bir statüye hapsedildiler. Yani krallar ayin yöneten ve siyasete karışmayan sembolik kişiler durumuna düştüler, bir süre sonra da ortadan kaldırıldılar. Siyaseti ise aristokratlar yaptı. İşte laiklik, bu gelişmeler sonunda Yunan dünyasında dini ve siyasal bir içerikle kavramlaştı.

Aristokratlar, ekonomi ile beraber yönetime de egemendiler. Çok sayıda köle çalıştırdıklarından, kalan zamanlarında siyaset ve felsefe yapıyorlardı. Böylece ekonomi, felsefe(bilim) ve yönetim Yunanlı aristokrat sınıfın tekelindeydi. Din ise zaten hoşlanmadıkları bir konu olduğundan, dinin ve din adamlarının, kendi egemenlik alanlarına müdahale etmesini istemiyorlardı. Bu tutumlarının sonunda doğal olarak din, dünya işlerinden uzaklaştırılmış oluyordu. Din adamları aristokratların işlerine karışmıyordu. Laiklik de, din adamlarının aristokratların işlerine, yani ekonomik, siyasal ve bilimsel faaliyetlerine bir engel oluşturmaması anlamına geliyordu. Aristokratlar kral-rahiplerin yönettiği dini ayinlere yılda bir iki kez katılıp halkın yararlandığı kurbanlar keserek dini sorumluluklarını yerine getirmeye çalışıyorlardı.

Değerlendirme:

Eski Yunan'ın ilk dönemi yani sınıflaşma öncesi yapısı, Mezopotamya'nın karakteristik özelliklerini taşımaktaydı. Toplumun

---

bununla beraber hepten de ahlak yoksunu olduğu söylenemez. Öyle ki, Platon Diyaloglar'ında kendisinden felsefe öğrenmek isteyen krala önce dine ve ahlaka saygılı olmasını, bu konuda kararlı tutumunu özenle sürdürmesi konusunda bir güven vermesi halinde ancak ona felsefe öğretebileceğini söyler. Yine Anadolu'da Alaşehir (Philadelphia)'de Agdistis'e adanan bir özel sunağın kitabesinde şunlar yazılıdır: "Erkek olsun kadın olsun, köle olsun özgür olsun, bu sunağa gelen herkes tüm Tanrılar önünde, hiçbir adama ya da kadına karşı bilinçli olarak kötü hile ya da meşum zehir kullanmayı tasarlamayacaklarına; aşk büyüleri, çocuk düşürme, gebelikten korunma ya da adam öldürme, hırsızlık gibi şeyleri yapmayacaklarına, başkalarına öğütlemeyeceklerine; hiçbir şey çalmayıp, bu eve karşı iyi davranacaklarına yemin etsin." Bu kitabe veya benzerlerine sık sık rastlanmasa da en azında ahlakın önemsendiği küçük topluluklara rastlanmıştır. **Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu,** s.181,217

örgütleniş biçimi, sınıfsız yapısı, geniş aile temelli oluşu; geniş aile, a'shîret ve kabîle birlikleri dayanışmasını gerçekleştirebilmesi... Bütün bunlar Eski Yunan toplumunun şerîa't toplumu özellikleri taşıdığı bir kanıtı olarak gösterilebilir. Fakat asker nüfusun yerini servetin, dayanışmanın yerini de faizli borcun alması, Yunan toplumunda güçlü bir aristokratik - banker medeniyeti yaratmıştır. Bundan sonraki gelişmeler doğal olarak geleneksel yapı ile yeni yapının çatışması şeklinde geçmiş ve gelişmeler, özgür insanların önemli bir kısmının köleleşmesi ile sonuçlanmıştır. Sözü edilen gelişmeler arasında demokrasi, laiklik, hatta felsefe bu etki altında birer aristokratik etkinlik olarak gelişmiş ve tarihe geçmiştir.

24- Emreden İnsan ROMA DÖNEMİ

İlk Çağ'da geleneksel olarak bütün toplumların örgütsel yapısı, "kan" veya "kan ve antlaşma" temeline dayanıyordu. Roma toplumunun ilk döneminde de bu tür bir örgütsel yapının olduğu düşünülmektedir.

Roma toplumunun temeli aileydi. Roma familia'sının başında "pater familias" vardı. Aile üzerinde sınırsız yetkilere sahipti. Oğulları çocuk sahibi yetişkinler de olsalar, bağımsız değillerdi ve mülkiyet hakları yoktu. Baba, aile üyelerini öldürebilir veya köle olarak satabilirdi. Ölünceye kadar kimse babasından ayrılamazdı. Baba ölünce oğulları "patres familiarum" olurdu. Babayı sadece ahlak kuralları, örf ve adetler sınırlayabilirdi. Aileler arası ilişki ve dinî ayinlerde aileyi baba temsil ederdi.

Roma'nın Siyasal ve Toplumsal Yapısı:

Roma kentinin İ.Ö. 754'de kurulduğu tahmin edilmektedir. Roma tarihi siyasi bakımdan dört devreye ayrılmaktadır.

- **Krallık** (M.Ö. 754 - M.Ö. 509),
- **Cumhuriyet** (M.Ö. 509 - M.Ö. 27),
- **İlk İmparatorluk** (M.Ö. 27 - M.S. 284) ve
- **Son İmparatorluk** (M.S. 284 - M.S. 476)

Krallık Dönemi (M.Ö. 754 - M.Ö. 509)

Roma kentini kuran Romulus'un kendisine danışman olarak 100 baba seçtiği söylenir. Bu babalar ilk senatoyu oluşturmuş ve soylarından gelene de "patrici - soylu" denmiştir²⁸⁵. Babalar toplumsal önemi büyük gentes (a'sîret) denen küçük ekonomik ve siyasi toplulukların temsilcileriydi. Çünkü gensler bir araya gelerek civitas (kabîle) denen devleti oluşturmuşlardı. Babaların temsil ettiği gensler, soylarını ortak bir ataya dayandıran ve akrabalıklarını ortak bir ad kullanarak dile getiren ailelerden oluşmaktaydı. Babalar içlerinden biri olan "interrex (ölünce krala ve senatöre geçici bir süre vekalet eden kişi) aracılığı ile yeni kralın aday gösterilmesinde etkin bir rol oynuyorlardı. Daha sonra, Roma yurttaşlık hakkı tanındıktan sonra da uzun süre pleb(soylu sayılmayan halk)lere²⁸⁶ karşı üstünlüklerini korumuşlardır.

Kurucu başkan Romulus, aynı zamanda halkı Ramnes, Tites ve Luceres denen üç kavime ayırdı. Bunlar da kendi içlerinde "curia"²⁸⁷ denen daha küçük, her kavimde 10 adet olan toplam 30 birime ayrılıyordu. Curialar, Romulus tarafından yeniden tanımlanan a'sîret büyüklüğündeki yerel birimlerdi ve üyeleri akrabalardan oluşuyordu. Romulus, bu örgütlenme modeline uygun olarak 3.000 yaya ve 300 atlıdan oluşan, her topluluğun 1.000 veya 100 atıyla katkıda buldukları bir orduya sahiptiler.

Devletin başında kral bulunuyordu. İlk dönemlerde kral ölünce, senatörlerin²⁸⁸ her biri beş gün süreyle ara kral oluyordu. Senatörler²⁸⁹ dinsel olarak sınanıyordu ve tanrılardan bir işaret bekleniyordu. Sonunda "kutsanmış kişi" olan kral adayı Comitia Curiata²⁹⁰ (Halk

---

²⁸⁵ Roma kentini kurdukları söylenen bu kişiler uzun yıllar Roma populus'unu oluşturan tek sınıftı.

²⁸⁶ Roma nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturanlar genellikle çiftçi ve zanaatkarlardı. Krallık döneminde yurttaşlık hakları yoktu. Cumhuriyet döneminde sınırlı haklara sahip olarak asker olmaya başladılar. Uzun mücadeleler sonunda cumhuriyet döneminin ortalarında soylularla - patricus aynı haklara sahip olabildiler.

²⁸⁷ Romulus tarafından atanan soylulardan oluşan yönetim, seçim, din ve askerlik işleriyle uğraşan comitia curiata – soylulardan oluşan halk meclisleridir.

²⁸⁸ Monarşi döneminde kralın danışmanıydılar. Babalar meclisi ve soylular meclisinin kararlarını onaylardı.

²⁸⁹ Senatörler Roma'nın genişlemesi ile beraber zamanla imparatorluğun saraydan sonra en önemli çıkar çevresini oluşturmuşlardır. Senatörler imparatorluğun her yerinde büyük topraklara sahiptiler. Bölgedeki etkinliklerini valilikler ve kalıtsal koruyuculuk bağları ile güçlendiriyorlardı. Ekonomik etkinlikleri, saygınlıkları ve siyasal örgütleri aracılığı ile Roma aristokrasisi, imparatorlar üstünde büyük ve sürekli bir baskı yapıyorlardı.

²⁹⁰ Yalnız soyluların katıldığı en eski halk meclisidir.

Meclisi)'nin oyuyla onaylanıyordu. Kralın siyasal, askeri, yargısal ve dinsel yetkileri vardı²⁹¹.

Roma'nın krallık dönemi sosyal ve siyasal yapısında, şerâ't(çoğulculuk)ın izlerinin olduğu iddia edilebilir. Fakat, babaların kral tarafından seçilmesi, senatonun soylulardan oluşması ve aile reisinin oldukça geniş yetkilere sahip olması şerâ'tla çelişmekteydi. Romalıların önce 3 kavme, her bir kavmin de 10'ardan 30 curiaya bölünmesi, yani toplumun yukarıdan aşağıya doğru bölünmesi, ordunun asker ihtiyacının bu yapılanmaya göre karşılanması ve seçimin de bu yapı içinde olması ilk bakışta Roma'da çoğulcu (şeri')bir yapılanmanın olduğunu düşündürebilir. Oysa, bu çoğulcu yapı gibi görülen örgütlenme, yukarıdan aşağıya tamamen soyluların çıkarlarını düzenleyen bir siyasal yapıydı, rekabet yoktu ve sadece sınıf çatışması vardı. Öyle ki, sınıf çatışması üzerine kurulan Roma modeli, yıkılıncaya kadar bu çatışmalardan bir türlü kurtulamadı.

Cumhuriyet²⁹² - Res Publica (M.Ö. 509 - M.Ö. 27)

Roma'da krallık devri M.Ö. 509 yılında sona erdi. M.Ö. 509'dan M.Ö. 27 yılına kadar süren yaklaşık beş asırlık dönem cumhuriyet - respublica olarak yaşandı. Cumhuriyetin ilk yıllarında yine krallık devrinde olduğu gibi magistra, diğer iki organ olan senatus ve populus üzerinde bir üstünlüğe sahipti. Sonraları bu üstünlük azalarak, iktidar diğer organlara geçti ve cumhuriyet devrinin asıl özelliği de bu oldu²⁹³.

M.Ö. 494'te borç ve keyfi baskılar altında ezilen plebler yani halk, Mısır'da olduğu gibi topluca kentten Kutsal Dağ²⁹⁴'a çekildiler. Orada kendine yeten devlet içinde bir devlet gibi örgütlendiler. "Concilium plebis" denen, soylu olmayanların katıldığı bir kurul oluşturuldu ve "tribun" denen "reis veya temsilci"lerini seçtiler. Başlangıçta iki tribun (reis - temsilci) vardı, daha sonra 10'a yükseltildi. Tribünlük Romalıların "lex sacra²⁹⁵" dedikleri bir yasayla ortaya çıkmıştır. Bu sağlam bir yeminle güçlendirilmiş kollektif bir karardı. Ezilenler,

²⁹¹ Bu nedenle "imperium" kavramı kral için kullanılırdı.

²⁹² Cumhuriyet dediğimiz respublica bir rejimin adı değildir. Kamu mülkiyeti veya kamuya ait görev ve menfaatlerin toplamı, kısa ve genel olarak "devlet" demektir.

²⁹³ Fakat cumhuriyetin son zamanlarında magistralar tekrar kuvvetlenmiş ve bu nedenle "Principatus" dediğimiz ilk imparatorluk devri başlamıştır.

²⁹⁴ Aventinum

²⁹⁵ Pleblerin (ezilenlerin) çıkarlarını korumak üzere "tribunus plebis" in (ezilenler meclisi) çıkardığı kanunlardır. Bu yasalar Roma'da soylular için çıkarılırdı. Bu yasaya aykırı davranan kimse idam edilir ve aile bireyleri satılırdı.

reis(tribün)lerini korumaya and içtiler ve ona zarar verecek herkesi lanetlediler. Böylece tribünler “dokunulmaz” oldu.

Pleblerin (ezilenlerin) en güçlü silahı, Mısırlı kölelerin yaptığı gibi tapınaklara çekilip grev yapmaktı. Romalı plebler de M.Ö. 494 ve M.Ö. 287 yılları arasında buna tam beş kez başvurudular. Böyle durumlarda plebler, topluca kentten ayrılarak pleb etkinliklerinin merkezi olan Aventium (Kutsal Dağ)’a çekildiler.

M.Ö. 493’de ilk çekilmenin ardından Kutsal Dağ’ın eteğinde, o yıl konsül olan Spurius Cassius tarafından Ceres, Liber ve Libera’ya bir tapınak adandı. Tapınak zamanla önemli bir pleb tapı merkezi oldu ve aynı zamanda hazine ve arşiv olarak da kullanıldı.

Kısa sürede pleb tribünleri olağanüstü bir önem kazandı. Gerçekte yetkileri olmadığı halde isteklerini zorla yaptırıyorlardı. Para, hapis, hatta ölüm cezası bile verebiliyorlardı. Kişisel dokunulmazlıklarından ötürü pleblere yardım ederek onları konsüllerin kötü davranışlarına karşı koruyabiliyorlardı. Ayrıca devletin resmi organlarının genel yasama, müzakere ve yürütme usullerine karışabiliyor ve etkinliklerini durdurabiliyorlardı.

İlk zamanlar patricius(soylu)lar, tribünus(ezilenlerin reisi)lerin halk ile ilişki kurmalarını engellemeye çalıştı. Fakat plebler, yalnız kendilerinden oluşan halk meclislerini (consilium plebis) kurdular ve orada kendi sorunlarını müzakere ederek izleyecekleri siyaseti belirlediler.

Plebler(ezilenler)in iki önemli korkusu vardı. Tıpkı Eski Yunan toplumunda olduğu gibi küçük toprak sahipleri borçlandırılmıştı ve faizleri ile ödenemeyen borçlar için halkın toprağına el konuyordu. Bu da borcun ödenmesine yetmiyorsa ikinci yola başvuruluyor ve borçlular köleleştiriliyor veya borcunu ödemek için askere alınıp savaştan savaşa sürülüyorlardı. Bu nedenle “nexum²⁹⁶” (borcu ödeyemeden dolayı sözleşmeli köle) olma ve “topraksız kalma”²⁹⁷ halkın kâbusuydu. Fakat, faizli borçlandırmanın Yunan toplumunda doğurduğu kaçınılmaz kölecilik, çok geçmeden Romalıların da kaderi oldu. Halk hiçbir zaman topraksızlık, yoksulluk ve borç sorununu aşamadı.

---

²⁹⁶ Özgür bir kişinin bir borç karşılığında güvence olarak hizmet önerdiği bir sözleşmedir. Borçlu borcunu faiziyle birlikte ödeyemezse borcunu ödemek için çalıştırılıyordu. Nexum, köle değildi, çünkü yurttaş olarak kalıyordu. Ama bir kez nexum olan kişinin, borçluluk durumundan kurtulması hemen hemen imkansızdı. İ.Ö. 326 veya 313’te lex Poetilia denilen yasa ile ortadan kaldırıldı.

²⁹⁷ Kamu toprakları zengin patriciuslarca işgal edilmekteydi. Tekrar bir pay karşılığında köylülere dağıtıyorlardı.

Roma'nın krallık döneminde olduğu gibi cumhuriyetin önemli kısmı, ezilen halk ile soylular arasındaki sınıf çatışmaları şeklinde geçti. Uzun mücadele sonunda halk ile soylular yasa karşısında tamamen eşit hale geldiler. Önceleri sadece ezilenlerin hakkını savunan halkın reisleri, sonraları sınıflar arasında eşitliğin sağlanması için mücadele ederken, soyluların da hakkını savundular. Böylece imtiyazlı sınıf yönetimi son buldu. Cumhuriyetin ilk devirlerinde halk senatoya girmiştir; fakat konuşma hakkı yoktu. Bir süre sonra bu hakkı da kazandılar. Burada hangi faktörlerin etkili olduğu ise tartışmalıdır. Özellikle 12 Levha kanunlarının benimsenmesi, şeri' yani, herkesi bağlayan yazılı hukuk kuralları sistemini çağırırsa da, her önemli gelişmede olduğu gibi 12 Levha yasalarına da sınıf çıkarlarının gölgesinin düşmesi bunu yanlışlar niteliktedir.

On İki Levha Lex Duodecim Tabularum

Halk, yasaların yazıya geçirilmesini ve yayımlanmasını istiyordu. İ.Ö 451'de çıkan karışıklıklar sonucu anayasa askıya alındı ve "on yasa koyucu" atandı. Bunlar iki yıllık iktidarları süresinde 12 yasa "levha"sını yayımladılar. Kanun hükümlerine, bütün Roma halkı ile beraber magistralar²⁹⁸ da uyacaklardı. Oldukça önemli olan On İki Levha, zamanla Roma hukukunun temeli olmuştur²⁹⁹.

"Senatus" önceleri sadece soylulardan oluşmaktaydı. Büyük mücadeleler sonucu cumhuriyetin ilk dönemlerinde soylu olmayan halk da senatusa katılabildi. Halkın senatoda konuşma hakkı yoktu; fakat oy kullanabiliyordu.

---

²⁹⁸ Cumhuriyet devrinde kralın yerine gelen magistralar bir yıl iktidarda kalan, orduya kumanda eden, kent içinde en üst yargı mercii olan kişilerdi. İki kişi olarak seçilirlerdi veya bir magistra ikincisini seçerdi, meclis de onaylardı. Aynı yetkilere sahiptiler. Biri diğerinin işini veto edebilirdi. Bu yönetim biçimi uzun yıllar ciddi sorunlara neden olmadan devam etmiştir. Cumhuriyetin gelişmiş yıllarında iki tip büyük magistra birbirinden ayrılmıştır. Birinciler Imperiuma sahip yani dictator, consul, preator ve imperium yetkileri verilerek seçilen ordu kumandanlarıydı. Senatoyu ve halk meclislerini toplantıya çağırma ve kanun teklif etmek hakkına sahipti. İkinciler ise censorlar, aedilisler, quaestorlar olup kumanda yetkileri olmayan ve meclisleri toplayamayan kişilerdi... Senatus üyeleri bütün magistralara tabi idiler. Her magistra, yetki alanlarına giren konularda beyanname yayımlama hakkına sahipti. İktidarda kaldığı yıl içinde itaat edilmesini istediği emirleri bir beyanname (edictum) ile ilan ederdi. Bu beyannamedeki hüküm ve emirler magistranın iktidarda bulunduğu süre için geçerliydi.

²⁹⁹ On İki Levha'da ele alınan başlıca konular şunlardır: Aile, evlilik ve boşanma; malların veraset yoluyla elde edilmesi, mülkiyeti ve devri; haksız fiiller ve suçlar; borç, kölelik ve nexum. En önemli maddelerinden biri soylularla ezilenlerin evliliğinin yasaklanmasıydı. On İki Levha'da kamu hukukuna ilişkin herhangi bir hüküm yer almamıştır.

Senatusun hakimiyeti, cumhuriyetin iyi devirlerinde Roma'yı dünyaya hakim kılmıştı. Fakat, bir defa dünyaya hükmetmeye başladıktan sonra aynı senatusun iktidarı, kendi sınıf çıkarlarını savunmaktan başka bir işe yaramadı.

“Consul”, cumhuriyet devrinin ilk önemli yeniliğidir. Tek magistralık olan krallık kaldırılınca onun yerine bir yıl iktidarda kalan ve eşit yetkileri olan iki büyük magistra seçildi. Cumhuriyetin ilk döneminde consuller sadece soylulardan seçiliyordu. Consuller, rahiplik ve dini törenleri yürütme görevleri dışında kralların diğer bütün yetkilerini kullandılar.

Pleblerin, “consul” olmaları ancak dini ayinleri yönetebilecek hakka sahip olmalarına bağlıydı. Bu önşartı aşmak için de “soylularla evlenememe” yasağının kalması gerekiyordu. Çünkü bir pleb, ancak evlilik yoluyla soylu olabiliyordu. Plebler bu amaçlarına da ulaştılar, M.Ö. 445'te çıkan yasa ile evlenme yasağını kaldırdılar ve bir süre sonra da pleblerden consuller seçilebildi.

“Dictator”, cumhuriyet devrinin başından beri istisnai fakat kanuni bir magistralıktı. Diktatörü, olağanüstü durumlarda iktidarda bulunan consullerden biri seçer ve diğer consuller gibi, onu seçen consul de, dictatorun emrine girerdi. Dictator, görevi sırasında kralın yetkilerini kullanırdı. Görev süresi 6 ayı geçemezdi. En azından kendisini seçen consulün magistralık süresi ile görevi biterdi. Başlangıçta dictator soylular arasından seçilirdi. Bunda da bir gelişme yaşandı ve ilk pleb dictator M.Ö. 356 yılında seçildi.

Cumhuriyet döneminin en önemli kurumlarından biri de “censor”lüktür. Censorler, halk meclisi tarafından iki³⁰⁰ yıllığına soylular³⁰¹ arasından seçilirdi. Vatandaşların toplum içindeki yerlerini ve mallarını listelerlerdi. Bir nevi sayım, istatistik ve sicil tutan censorler, çok geçmeden vatandaşların karakterlerini ve şereflerinin derecelerini³⁰² de belirlediler.

Plebler cumhuriyet döneminde M.Ö. 365 yılında belediye görevi gibi yetkileri olan kuruma seçilme hakkı kazandıktan sonra, M.Ö. 300 yılında rahip, M.Ö. 245 yılında ise baş rahip olma haklarını elde ettiler. M.Ö. 172 yılına gelindiğinde pleblerin seçilemediği bir makam

---

³⁰⁰ Dört veya beş yıllığına seçildiği de olmuştur. Genel olarak fiili görev süreleri 18 ay olmuştur.

³⁰¹ Pleb sınıfından ilk censor M.Ö. 351'de seçilmiştir.

³⁰² Askerlikte korkak, şehirde itaatsiz, magistralara karşı serkeş, hakimlik görevinde yeteneksiz, şef olarak fazla otoriter, şerefsizliğe neden olan mahkumiyetler, yalancı şahitlik, yalan yere yemin, güvenilir bir kimse olmamak, müsriflik, baba hakimiyetini suiistimal, faizcilik...

kalmamıştı. Soyluluk ise bu dönemde önceki dönemlere göre etkisizleşmişti.

Cumhuriyet döneminin en etkin kurumu halk meclisleridir³⁰³. Başlangıçta üst yöneticileri seçimle belirleyen sistem, sonra sıradan memurları, bir süre sonra da rahipleri seçim kapsamına almıştır.

Cumhuriyetin Demokrasiye Dönüşmesi

Cumhuriyetin ileri dönemlerinde Halk Meclisi (comitia centuria)'nde soylularla plebler eşit haklara sahip olmaları ile sistem, demokratikleşmeye başlamıştır. Öyle ki, önceleri insanlar sahip oldukları araziye göre tribus³⁰⁴larda sınıflanırken, sistemin Eski Yunan demokrasilerinde olduğu gibi demokratikleştiği dönemde servetlerine göre sınıflandırılmaya başlanmıştır. Gayrı menkul zenginliğini arka plana iten ve onları da denetimleri altına almaya çalışan menkul servet zenginleri, yani büyük tüccar ve bankerler, yönetime katılmanın yollarını zorlamaya başlamışlar ve sonunda Roma toplumunda servet zenginliği yönünde yeni bir siyasal yapıyı yaşama geçirmişlerdir. Böylece Roma'daki demokratikleşme, servet zenginlerinin sistemi ele geçirmesi ile sonuçlanmıştır. Bu arada demokratikleşme talebinde bulunan veya bu tür talepler için bankerler tarafından kışkırtılan pleblerin bazı yeni haklar elde etmesi yadırganmamalıdır.

Güney Akdeniz'de Fenikeliler tarafından kurulan birçok kolonide, özellikle Roma ile rekabet ve çatışma halinde olan Kartaca'da uygulanan cumhuriyet, bir süre sonra Roma'da uygulanmaya başlanmıştır. Bunun bir ileri aşamasında Roma cumhuriyeti, Atina demokrasisinden etkilenerek demokrasiye geçmiştir. Toprak zenginliği temelinde dayanan sınıflı Roma toplumu, bir süre sonra menkul servet zenginlerini soylular arasına alarak, Atina'dakine benzer çözümlere başvurmuştur. Çünkü, Roma toplumu sınıflı ve köleci yapısından vazgeçemiyordu, dolayısıyla sorunlarını Mısır ve Yunan gibi sınıflı ve köleci toplumların çözümlerinden yararlanarak aşmaya çalışıyordu.

M.Ö. 220'de 35 tribusun içinden 5 sınıftan 10'ar kişi (zengin - yoksul) 70'erli³⁰⁵, her sınıftan eşit toplam 350 kişilik meclis oluşturulmuştur. Daha önceleri pleblerin kararları, sadece plebleri bağlarken bu dönemde soyluları da bağlamıştır.

---

³⁰³ Krallık döneminde "comitia curita"ya sadece soylular katılırken cumhuriyet döneminde "comitia centuriata"ya hem soylular hem de plebler katılmaktaydı.

³⁰⁴ Roma kentinin populusunun nüfus ve toprak bakımından örgütünün esası, aşiretidir.

³⁰⁵ Musa'nın 70 kişilik meclisi hatırlanmalıdır. Nüfusun 500.000 olduğu dönemde Roma kentinde 50.000 Yahudi yaşıyorsa bir etkiden de bahsedilmelidir.

Bir görüşe göre, cumhuriyet demokratikleşirken, Roma düzeni daha da şeri'leşmiştir. Prensip olarak seçim yaygınlaştırılmış, sınıf ayrımı aza indirilmiş ve merkez ile taşra - eyaletler arasındaki fark büyük ölçüde giderilmiş, eyaletlere³⁰⁶ ve özerk bölgelere hukukî özerklikler tanınmıştır. Bu olumlu gelişmeler, İbranî Uygarlığı'nın Roma üzerindeki olumlu etkisine bağlanabilir. Bu önemli gelişmeler Roma'ya, yaklaşık iki yüz yıl insanlık tarihinde az rastlanılan bir refah dönemi yaşatmıştır.

Roma'nın Genişleme Modeli

Roma genişleme döneminde, ya devletler arasında antlaşmalara dayanan federal bir sistem kurmuş ya da özerkliğini koruduğu yerlerin halklarını vatandaş olarak Roma'ya bağlamıştır. Önceleri İtalya yarımadasında şehir devletleri vardı. Roma büyümeye başlayınca konfederasyon modeli benimsendi. Roma devletinin, mağlup kavimlerin gururlarını incitmeye ve dinlerine dokunmamaya özen göstermesinde senatusun ölçülü ve hesaplı hoşgörüsü etkili olmuştur. Bunun Roma'yı küçük bir civitas (kent devleti)'tan dünya devletine ulaştıran en önemli faktörlerden biri olduğu ileri sürülebilir³⁰⁷.

Cumhuriyetin ve Demokrasinin İmparatorluğa Dönüşmesi

Cumhuriyet ve demokrasinin Roma'da yaklaşık iki yüzyıl, önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak kadar başarılı bir uygulaması oldu. Fakat, İtalya yarımadasının dışına taşan büyüme yüzünden devlet teşkilatının ve Romalıların yaşayış tarzı değişmeye başladı. Roma, civitas teşkilatını ve demokratik yönetimi bırakmamak için çok uğraştıysa da, uzun bir mücadeleden sonra konfederatif şehir devletler yönetim modeli yıkıldı ve Roma merkezli, merkezi bir imparatorluk kuruldu. Eyalet sistemi ile imparatorluk, dünyanın önemli bir kısmına yayıldığı halde, magistralıklar, senatus ve halk meclisleri, daima ve gittikçe Roma kasabasının tekelinde oldu. Dünyanın önemli bir kısmına yayılmış olan bu büyük devleti yine iki consul ile diğer birkaç magistra yönetmekteydi.

İlk İmparatorluk (M.Ö. 27 - M.S. 284) ve Son İmparatorluk (M.S. 284 - M.S. 476) Dönemleri

İmparatorluk dönemlerinin şeri' sistem açısından önemi, yönetimin merkezileşmesi, yerel insiyatiflerin azalması, koca imparatorlukta hukuka emirnameler ile hakim olunmaya çalışılması, önceleri farklı

³⁰⁶

Proconsul(vali)ün eyalet içinde yetkileri oldukça genişti. Savaş, yönetim, yargı işleri ona aitti. Romalı vatandaşlara Roma hukuku, yerlilere kendi hukukları uygulanırdı.

³⁰⁷ Roma'nın Hıristiyanlara yaptığı baskıları, yıkılış döneminin ana nedeni olarak görmek gerekir.

dinlerle pek ilgilenilmezken Hıristiyanlığa karşı hoşgörüsüzlüğün ötesinde bir düşmanlık gösterilmesi... dikkat çekici negatif gelişmelerdir. Roma İmparatorluğu merkezileştikçe yönetilemez oldu. Önce ikiye ayrıldı, sonra merkez Doğu'ya kaydı. Bir süre sonra da Doğu ve Batı Roma diye iki ayrı imparatorluk kuruldu. Batı Hıristiyanlığa karşı düşmanlığını sürdürdü ve Cermenlerin saldırılarına karşı koyamayınca M.S. 476'da yıkıldı.

Doğu Roma ise M.S. 313 yılında Costantinus, "Milano Beyannamesi" ismiyle anılan ve tarihin en önemli belgelerinden biri sayılan emirnamesiyle, o zamana kadar kanun dışı sayılan Hıristiyanlığı kanunileştirdi. Beyanname İzmit valisine hitaben yazılmıştır ve "Bu andan itibaren Hıristiyan dinini takip etmek isteyen bunu serbestçe yapabilir" denmiştir. Bu beyanname, Doğu Roma'nın yaklaşık bin yıl daha ömrünü uzatmıştır.

Değerlendirme:

Roma, krallık ve cumhuriyetten sonra imparatorluk aşamasına ulaştı. Yönetim biçimi, Eski Mısır ve Yunan'da olduğu gibi sınıf egemenliğine dayanıyordu. Çünkü Romalı ana-babadan doğanlar, Roma yurttaşı olmaktaydı ve "patricii", yani seçme ve seçilme hakkına sahip olanlar arasına katılmaktaydı. Mısır'da Timsah ve Şahin sitelerinin soyluları hangi haklara sahip idiyse, Roma Kenti'nin soyluları da hemen hemen aynı haklara sahipti.

Roma'da küçük toprak sahipleri ve zenaatkarların siyasi hakları yoktu. Bu sınıfa "plebs" deniyordu. Hiçbir hukuku olmayan, eşya hükmünde olan köleler ise, patricii(soylu)lerin yanında çalışıyordu.

Roma'da halk meclisi ve senato, genel olarak Mezopotamya'da özel olarak da Musa, Davud ve Süleyman (AS)'ın arz-ı mevzu'da kurdukları "doğrudan" ve "temsili" sistemi çağrıştırıyordu. Fakat sistemin uygulanış biçimi, hiçbir yönü ile benzemiyordu. Çünkü Roma, sınıflı bir toplumdur ve halk meclisi ile senato, Romalı zenginler ve yöneticilerden oluşuyordu.

Roma çok hukuklu sisteme yakın bir hukuk düzeni kurdu. Eyaletleri "magistralar" yönetiyordu. Bu, Tevrat'ta anlatılan sıptların hukuk özerkliğine benziyordu. Fakat kuvvet, çoğunluk, çıkar ve imtiyaz hak sebebi kabul edildiğinden, sonuçlar farklı çıkıyordu. Ayrıca magistraların geliştirdiği mevzuatlar, Roma aristokrasisinin ve yönetici sınıfın oyları ile yürürlüğe girebiliyordu.

Roma İmparatorluğu, uzun bir mücadele vererek, yerel insiyatifleri yaşatmaya çalışan eyalet ve özerk bölge yönetimlerini ortadan kaldırarak merkeziyetçi bir yönetim kurmak istemiş fakat başaramamıştır. İmparatorluğun "tek mevzuat"a dönme girişimleri, her defasında direnişle karşılaşmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Roma İmparatorluğu'nda birden fazla mevzuat kısıtlı bir şekilde varlığını korumuştur.

İbranilerde şerîa't düzeni, özel ve kamu hukukunu kapsamaktaydı. Şerîa't, yani çoklu hukuk ve tekli yargı sistemi, hem kamu hem de özel hukukta çoklu sistem anlamına gelmekteydi; çünkü her sıptın ayrı bir kamu hukuk düzeni vardı ve yine özel hukukta birden fazla hukuk mezhebi teşri' edilmişti.

Musa(AS)'ya kadar özel hukuk kavramı gelişmiş ve insanlarca benimsenmişti. Hukuk denildiğinde özel hukuk anlaşılıyordu. Kamu hukuku, ilk kez, Nuh(AS) ile başladı, İbrahim(AS) döneminde Mezopotamya kentlerinde gönüllü işbirliği ile ortaya çıkan kurallar olarak yaygınlaştı. Musa(AS) döneminde ise kamu hukuku, iç güvenlikte suç-ceza kriteri ile sisteme dönüştü.

Roma Hukuku, sadece özel hukuktan oluşmaktaydı, yani kamu hukukuna ilişkin herhangi bir hüküm yoktu. Oysa kamu hukuku bir topluluğun kişi yönetiminden hukuk yönetimine, gelenekten medeniyete geçtiğinin en önemli kanıtıdır. Şerîat Hukuku, yani her sıptın kendi kamu hukuku, İsrailoğullarını hem kölelikten, hem göçebelikten, hem de kişi yönetiminden kurtarmış, aynı zamanda devlet aşamasına yükseltmiştir. Bu yönü ile Roma, hukuka dayanan bir kamu düzeni kuramamıştır. Roma İmparatorluğu kamu hukukunu geliştiremediği veya geliştirmek istemediği için emirnameler ile yönetilmiştir. Bir süre sonra emirnameler o kadar çoğalmıştır ki, ayıklamak için birçok girişimde bulunulmuş, fakat istenen sonuç alınamamıştır.

Roma İmparatorluğu tarihin en merkeziyetçi yönetimlerinden biridir. İmparatorluğun bazı bölgelerinde adem-i merkeziyete yakın kısmi bir serbestlik uygulanmışsa da bu hak; ancak uzun süren isyanlar ve savaşlar sonucu elde edilebilmiştir.

25- Mistik İnsan RUHBANLIK Aşaması

İsa(AS), Roma'nın en görkemli yıllarında yaşadı. O, hem İsrailoğullarının hem de Roma'nın baskısı altındaydı. İlk Nasraniler (Hıristiyanlar)in önünde güçlü bir sınıf ve ırk egemenliği engeli vardı. İsa(AS) hayatında bu engeli aşamadı. Çünkü Roma'da "sınıf", İsrailoğullarında ise "kan" bağı çok güçlüydü.

İsa(AS)'nın amacı Tevrat'ın hukuk (şerîa't) düzeni üzerine İncîl'in inanç ve ahlâkını inşa etmektir. İsa (AS) bunu gerçekleştirmek için çok çaba gösterdi; fakat, başaramadı. Çünkü Tevrat'ı sahiplenen İsrailoğulları, İsa(AS)'ya karşı ciddi bir direniş gösterdiler.

Roma İmparatorluğuna gelince.. Onların uzun süre Hıristiyanlığı kabullenmeme konusunda ileri sürdükleri mazeretler, Yahudilerden çok daha fazlaydı...

İsrailoğulları, İsa(AS)'nın ahlâki çoğulculuğunu kabul edip düzenlerini geliştirme fırsatını kullanamadılar. Ayrıca İsa(AS)'yı ve yakın arkadaşlarını düşman ilan ettiler. Bu gelişmeler sonunda İsa(AS) öldürüldü, yakın arkadaşları ise Roma İmparatorluğu'nun değişik kentlerine kaçtı. Bir süre sonra havariler İsa(AS)'nın mesajlarını sıradan insanlar arasında hızla yaymaya başladılar. Bu gelişmeler karşısında Roma'nın tepkisi sert oldu. Çok sayıda Hıristiyan, işkence ve ölümlerle cezalandırıldı. Verilen ağır cezalarla Hıristiyanlığın yayılmasını önlenemeyeceği anlaşılınca, sonunda Doğu Roma yönetimi tutum değiştirerek Hıristiyanlığı resmen benimsedi.

Doğu Roma yönetimi, İmparatorluğun kamuya ilişkin emirnameleri - kuralları üzerine Hıristiyan ahlâkının inşasını benimsedi. "Kralın yetkileri ile din adamlarının yetkileri ayrıldı". Böylece Tevrat'ın şerîa'tçı (çoğulcu - çoklu) kamu hukuk düzeninin yerini, Roma İmparatorluğunun merkezi emirnameleri aldı. Çünkü Doğu Roma'nın baskıları dayanılır gibi değildi. Sonunda Doğu Roma ile Hıristiyanlar arasında barış sağlandı; fakat, şerîa't düzeni ahlâki çoğulculuktan yararlanamadı ve eksikliğini de tamamlayamadı.

Hukuksuz inanç ve ahlaki faaliyetler, sonunda ekonomik ve sosyal faaliyetlerden soyutlanmış dindarlık anlamına gelen "ruhbanlık" anlayışının kurumlaşmasına neden oldu. Bizansiyen laikliğin en ilginç sonuçlarından biri olarak kurumlaşan ruhbanlık, gerçekte, dar bir alana hapsedilen, Tevratsız Hıristiyanlığın varlığını sürdürme ve kanıtlama çabası oldu.

Sonuç olarak, özel hukukta ulaşılan çoklu sistem ile kamu hukukunda ulaşılan çoklu sistem, doğal olan kendi sentezini yaratamadı; fakat Doğu Roma -Tevrat'ın hukuk kuralları üzerine inşa edilmesi gereken İncil'in ahlâk kurallarını Roma emirnameleri üzerine inşa ederek- kendi sentezini yaratma esnekliğini gösterebildi. Bunun sonucunda Doğu Roma, Batı Roma'ya göre ömrünü yaklaşık bin yıl uzattı. Doğu Roma'nın sentezi şerîa't kavramının farklı bir yorumu olarak tarihe geçti.

26- Özgür İnsan LA İKRÂH Aşaması

Şerîa't, yani çoklu hukuk düzeni M.S. 622'de yeniden gündeme geldi. Muhammed(AS), Medine'de Evs ve Hazreç kabîleleri arasında süren anlaşmazlığı dört maddelik bir antlaşma ile sona erdirdi. Medine'de dengeler bu iki güçlü kabîlenin çatışması üzerine kuruluydu ki, barış eski yapıyı değiştirdi. Diğer kabîleler de bu antlaşmaya katılarak, yeni durum karşısında kendilerini güvene almaya başladılar. Son olarak, bu

antlaşmaya üç kabîle halinde yaşayan Yahudiler de katıldılar. Kısa sürede Medine’de, bütün Arap Yarımadası’nı şaşkırtan olumlu ve barışçı bir düzen kuruldu.

Tarihe Medîne Mukavelesi olarak geçen bu antlaşma;

- İhkâk-ı hakkın (kan davası) kaldırılması
- Her kabilenin kendi iç işlerinde serbest olması,
- Medine’ye dışarıdan bir saldırı yapıldığında kentin birlikte savunulması ve
- Anlaşmazlıklarda üst mahkeme olarak başkanın hakemliğinin kabul edilmesi maddelerinden oluşmaktaydı.

Bu dört madde incelendiğinde her kabîle, Tevrat’ta anlatılan sıptlarda olduğu gibi

- İç işlerinde serbest,
- Kendi özel ve kamu hukuklarını oluşturma hakkına sahip,
- Bağımsız yargı oluşturma serbestliği bulunan,
- Kabîle içinde çözülemeyen hukuki sorunlar ve dış saldırılara karşı merkezi bir “hakem başkan”, çoklu hukuk (şerâ’t) düzeninin yeniden inşası anlamına geliyordu.

Muhammed(AS), kadınlar³⁰⁸ın ve din ayrımı gözetilmeksizin asker olma sözü veren Mü’min, Müşrik ve Yahudilerin rey³⁰⁹leri ile hakem başkan seçildi.

Sonuç olarak, Muhammed(AS), İsa(AS)’nın söylemek isteyip de söyleyemediklerini söyleyerek, yapmak isteyip de yapamadıklarını yaparak, eksik bıraktıklarını tamamlayarak amacına ulaştı³¹⁰. Yani Tevrat’ın çoklu hukuk kuralları üzerine İncîl’in çoklu ahlâk kurallarını inşa etti.

“Dinde baskı yapılamaz³¹¹” kuralı gereği **la-ikrâh** kavramı ayrıntıları ile uygulanabildi:

- Barış anlaşması yapılan hiçbir Müşrik, Yahudi, Hıristiyan, Mecusi...’ye baskı yapılmadı ve hukukları sonuna kadar korundu. Onlar antlaşmaları bozmadıkları sürece Mü’minler hiçbir antlaşmayı tek taraflı bozmadı.
- Dinler arasında helal - haram gibi konularda, ortak standartlar geliştirilebileceği konusu uygulamalar ile açıklandı.

---

³⁰⁸

Mümtehine, 12

³⁰⁹

Reylerini biat şeklinde kullandılar. Mü’minler doğrudan, Müşrikler, Yahudiler ve Medîne dışındaki Mü’minler ise temsilcileri aracılığı ile biat ettiler.

³¹⁰

İncil (Yuhanna), Bab-16

³¹¹

Bakara, 256

- Hukukî olmak koşulu ile Mü'min olmayanlarla evlenilebileceği kuralı benimsendi.
- Müşrik savaş esirlerine öğretmenlik karşılığında hür olma hakkı tanınarak bilimsel faaliyetlerde, dini farklılıklar dikkate alınmadı.
- Ekonomik faaliyetlere yöneticilerin müdahalesi yasaklandı ve gümrük vergisi alınmadı. Alan ile satan arasında din ayrımı da yapılmadığından tam bir serbest piyasa düzeni kuruldu.
- Alış-veriş, ticaret helal, faizli işlemler yasadışı sayıldı.
- Askerlik yapma sözü veren farklı dinlere (Yahudi ve Müşrik) siyasete katılma, yani seçme ve seçilme hakkı tanındı.
- Her topluluğa kendi özel ve kamu hukukunu oluşturma hakkı verildi...

“Dinde baskı yapılamaz” kuralı bütün yönleri ile uygulanarak öncelikle Mü'minlere, sonra da insanlara tebliğ edildi. Bu dönem kısaca “la-ikrâh” dönemi olarak kavramlaştı.

Muhammed(AS)'in dönemi, şerâ'at kavramının yedinci yüzyılda Arabistan'da aslına ve geleneğine uygun mükemmel bir uygulama örneği olarak tarihe geçti.

27- Ekol Üyesi İnsan MEZHEPLER Aşaması

Muhammed(AS), kendisinden sonra yeni bir kitabın ve elçinin gelmeyeceğini vurgularken, insanlara sorunlarını bir elçi gibi nasıl çözebileceklerini öğretmişti. Muhkem ve müteşabihi ayırabilen ve müteşabihi tevil edebilen rasihleri - müctehidleri, elçilerin varisleri ilan etmişti. Muhammed(AS)'in ölümünden sonra olayları ve sorunları çözümlen müctehidlerin oluşturdukları ekoller, zamanla gelişerek halk arasında benimsendi ve yaygınlaştı. Bu ekoller sonunda birer mezhebe dönüştü.

İslam dünyasının çok dinamik ve hareketli olduğu ilk dönemlerde, mezhep sayısının fazla olması sorun yaratmadı. Öyle ki; İslam tarihi kaynaklarında, mezheplerin çokluğunun meydana getirdiği herhangi bir hukuki karışıklığa veya boşluğa ilişkin sorunların tartışıldığı olaylara rastlanmadı³¹². Yani çok mezhebin varlığı, herhangi bir şikayet konusu olmadı. Bu dönemde şerâ'at, “çok mezhepli düzen” olarak tanımlandı.

Mezhepler döneminde siyasal otorite, bir mezhebi devletin resmi görüşü yapmak istemişse de başarılı olamamıştır. Ebu Hanîfe ve Malik, cezalandırılmaları pahasına görüşlerinin, devletin resmi görüşü olmasını istememişlerdir; çünkü bu rasihler - müctehidler, bir mezhebin içtihatları ile devletin yönetilemeyeceğini çok iyi biliyorlardı.

³¹² Abbasiler, müctehitlerin siyasal sistemi zor durumda bırakan görüşlerinin doğurabileceği muhalefeti engellemek için imparatorluğu tek mezhebin fetvaları ile yönetmek istemiştir; fakat başaramamışlardır.

En azından içtihatları ile açıkladıkları şer'î düzenin buna uygun olmadığını biliyorlardı. Bu nedenle, sultanların teklifini, kendilerine yapılan bir iltifat ve içtihatlarına duyulan güven gibi değerlendirmediler. Aksine hukuki çoğulculuğun kaldırılmasının, kabul edilemez bir yanlış olduğu görüşünde direndiler.

Mezhepler döneminin yöntem açısından önemli yanlarından biri, bilimsel araştırmalarda "icma'-konsensus" prensibinin benimsenmesidir. Böylece icma' ile çok sayıda ekol arasında doğal birlik kendiliğinden sağlanmıştır. Eski Yunanlı filozoflar, icma' - konsensus gibi bir prensibi geliştiremediklerinden, bilgiden bilime geçemedikleri gibi halk arasında bir "gelenek" de oluşturamadılar. Dolayısıyla düşünceleri halk tarafından benimsenemedi. Böylece felsefe dar bir sınıfın uğraşı oldu ve hiçbir dönemde halk, felsefeden yararlanamadı.

Muhammed(AS) döneminde hukuk ekolleri yoktu; fakat, prensip olarak kabul edilmişti. Çünkü atanan valilerden, sorunları içtihatla çözmesi isteniyordu. Muhammed(AS) özellikle "bana sorun, size ne yapacağınızı bildiririm" gibi yaratıcılığı, insiyatifi ve özgürlüğü sınırlayan bir telkinde, hiç mi hiç bulunmadı. O yerinden yönetimi korudu, hiçbir zaman merkeziyetçi olmadı.

Muhammed(AS)'in ölümünün üzerinden yüz yıl geçmeden, mücadeleciler ve tüccar Arap karakterinin Kur'an'ı anlama çabası olarak başlayan hukuk tartışmaları, Arapları sadece devlet aşamasına ulaştırmadı, aynı zamanda hukuk toplulukları oluşturma aşamasına da getirdi. Kur'an'ın ilk müminleri olan Araplar, çok kısa bir sürede Hukuk Uygarlığı gibi bir gelişmenin birçok öncüsü ve üstadını yetiştirdiler.

Birçok araştırmacı bu önemli gelişmenin nedenini, Muhammed(AS)'in insanlara tanıttığı Kur'an'a bağladı. Çünkü Kur'an, okuyucusuna araştırma ve uygulama konusunda cesaret veren bir kitap olarak insanların gündemine girmişti³¹³.

Bu ve benzeri düşüncelerle hareket eden ilk dönem Mü'minleri, hem inançta (kelam) hem hukukta (fıkıh), hem de ahlâkta (tasavvuf-ruhbanlık) çoğulculuğu kısa sürede sistemleştirmişler ve önemli kitaplar yazarak büyük gelişmelerin öncüsü olmuşlardır. Önemli ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerle beraber inanç, ahlâk, hukuk,

---

³¹³ İnanmak, felsefi bir kanaat değildir; onu yaşamak gerekir. Kendi yaşamını inşa etme hakkı elindedir. Bunu başarmakla da yükümlüsün. Başkalarının düşünceleri sana ancak ödünç bilgi olabilir. Her konuyu ayrıca sen de ve özel olarak araştırarak ve kararını vereceksin.

Allah'a ve insanlara karşı sorumluluklarını iyi düşün, araştır ve kararını ver. Yanlış kararlar bile alsan, bu yolu izlemekle yükümlüsün; yanlış yapmamakla değil. Araştırma sonunda verdiğin kararların yanlış olması, başkasının doğrusu ile hareket etmeden daha değerlidir. İnsan olarak görevin, bu araştırmacı yolu izlemektir; çünkü inandığın yeni din, bunu sana Allah katında üstlendiğin bir sorumluluğun gereği olarak emretmektedir...

ekonomi, bilim, sanat ve felsefede birbiriyle uyumlu ve birbirine kolay entegre olabilen birikimleriyle bir uygarlığı inşa ettiler. Bu önemli birlik, uyum ve entegrasyonun, yöntemin ana unsurlarından olan **icma'** ile sağlanmıştır.

28- Buyurganlaşan İnsan MERKEZİYETÇİLİK Aşaması Şeriatın Bozulması

Şerîa't başlangıçta:

- Özel hukukta, çok mezhep
- Kamu hukukunda, her beldenin kendine özgü kamu hukuku oluşturma hakkı
- Hukukta çokluk, yargıda teklik
- Ekonomide; gümrüksüz, faizsiz, siyasetin müdahale edemediği ve ortaklıkların teşvik edildiği tam serbest piyasa
- Bilimde; fikrin suç olmadığı, devletin müdahale etmediği, dini ve ideolojik ayrımın yapılmadığı koşulsuz özgürlük
- İnançta; her dini görüşe ve ibadete mabet ve faaliyet serbestisi
- Ahlâkta; her türlü tarikata - ruhbanlığa kurumlaşma ve faaliyet gösterme serbestisi
- Siyasette; asker olma sözü veren kadın ve erkeğe din farkı gözetmeksizin seçme ve seçilme hakkı... olmasına rağmen Muhammed(AS)'in ölümü ile Mü'minler, değişik gerekçeler ileri sürerek şerîa'ttan ayrılmaya başladılar. Başlangıçta çoğulculuk, hukuk, rekabet, katılım, özgürlük anlamlarına gelen şerîa't gittikçe tam tersi anlamlar almaya başladı. 20. yüzyıla gelindiğinde ise tanınmaz haldeydi:

-İlk Halife Ebu Bekir'in seçiminde, kadınların görüşü ve oyu alınmamış, kimse de buna itiraz etmemiştir; ancak seçim bittikten sonra kadınların biatleri istenmiştir.

-İkinci Halifenin seçiminde, Ebu Bekir'in kendisinden sonraki başkan hakkında re'yini beyan etmesi ve bir nevi Ömer'i ataması, "seçim"e müdahale olmuştur. Bu tutum seçime gölge düşürdüğünden, bir süre sonra Ali taraftarlarının siyasal muhalefetine, daha sonraları ise Şîa' ekolünün doğuşuna neden olmuştur. Bunun yarattığı siyasal sorunlar çözülemeden bugüne kadar gelmiştir.

-Üçüncü halifenin seçiminde Ömer, şurayı 6 kişiye indirerek siyasal katılımı ve temsili daraltmıştır. Bunun sonunda başkanlık yarışı Kureyşliler arasında bir rekabete ve Medinelilerin (Ensar'ın) ise etkinliğini yitirmesine neden olmuştur. Kureyşlilerin rekabeti ise Emevîler ile Haşimîler rekabetine dönüşmüş ve uzun yıllar onarılması imkansız sosyal ve siyasal yaralar açmıştır.

-Üçüncü Halife Osman, çok yaşlı olmasına rağmen emekliliği olmayan ve ölümle görevi biten başkanlığı tercih etmiştir. Bunun

sonunda yönetemeyen başkan sorunu ile karşılaşmıştır. Bu koşulları değerlendiren ve Halife'nin yakını olan atanmış yöneticiler, etkinliklerini iyice artırmış ve sonunda atanmışlar ile seçilmişler arasındaki ciddi çatışmalara neden olmuşlardır. Böylece Halife Osman döneminde ortaya çıkan istikrarsızlık sonraki yıllarda da giderilememiştir.

-Dördüncü Halife Ali, yasadışı baskı grubunun tehdidi ile başkanlığa getirilmiştir. Seçimi savunan Ali, seçim dışı yöntemlerle başkan seçilmiştir. Siyaset dışı güçlerin etkinliği, Ali'nin iktidarı üzerinde bir gölge gibi eksik olmamış, bu da, önemli sorunlar doğurmuştur.

-Dördüncü Halife Ali ile Şam Valisi Muaviye arasındaki siyasal mücadeleyi Muaviye'nin kazanması, aynı zamanda aile (monarşi) yönetim modelinin zaferi olmuştur. Ne yazık ki, siyasal mücadele aileler arası kavgaya dönüşmüş, Ali'nin oğulları ve torunları bile, seçim (şeri') sistemini değil de, kendi soylarının iktidar olma hakkını savunmuşlardır³¹⁴.

-Muhammed(AS), Medîne Sözleşmesi'nde ve Hüneyn Gazvesi'nde Mü'minlerin dışında, Müşriklerin ve Yahudilerin de asker olabileceğini herkese açık bir şekilde göstermiştir. Yani askerliği gönüllü yapmış; ancak asker olma sözü verenlerin neye inandıklarına ve nasıl ibadet ettiklerine bakılmaksızın bu görevi yerine getirmeleri istenmiştir. Tek din mensuplarından oluşan bir ordu modelini benimsememiştir. Fakat, peygamberden sonra ordular, sadece Mü'minlerden kurulmuştur. Bunun yanlışlığı çok sonraları fark edilmiş; fakat düzeltilememiştir. Bu yanlış politika sonunda Mü'minler, uzun uğraş isteyen ama bir o kadar da değerli olan mesleklere fazla zaman ve insan ayıramadıklarından, birçok önemli gelişmenin dışında kalmışlar. Mü'minler çoğunlukla barışta çiftçi, savaşta asker olmuşlar.

-Kur'an'da ve Muhammed(AS)'in uygulamalarında kişisel sorumluluklar üstlenme açısından kadın - erkek ayrımı yapılmamıştır. Gerektiğinde asker olma sözü veren kadınların, kamusal sorumluluklar üstlenebileceği ve bu nedenle de erkelerle aynı siyasal haklara sahip olacağı bilinmesine³¹⁵ rağmen kadınlar önce siyasetten, zamanla da eğitim ve öğretimden, ekonomik ve sosyal faaliyetlerden

---

314

20.yüzyılda bile Mü'minlerin çoğunluğu oluşturduğu devletlerin hepsi, rejimleri farklı da olsa, hileli veya muvazaalı seçimlerle, monarşilerle, tek parti iktidarıyla, baskıcı, faşist, tutucu, gerici, totaliter, çağdışı, hürriyetsizlik ve tekelcilik adına ne varsa hepsinin eksiksiz uygulamalarıyla yönetilmektedirler.

315

soyutlanmışlardır³¹⁶. Buna gerekçe olarak da önceleri “koşullar”, sonraları ise şerîa’t(!) gösterilmiştir³¹⁷.

-Muhammed(AS), sadece Arapların devlet başkanlığını yapmıştır. Yani Kur’an’da belirtildiği gibi “kavmi” (ulus) bir devlet kurmuştur. Atadığı bölge valilerine içtihat yapma yetkisi vermiş. Beldelerin içişlerine ve yöneticilerinin seçimine veya değiştirilmesine hiçbir şekilde karışmamıştır³¹⁸. Kendisi ise sadece başkent Medîne’nin hakem başkanlığını yapmıştır. Muhammed(AS)’den sonra gelen halifeler döneminde bu hassasiyet gösterilmemiştir. Kısa sürede sahabeler döneminde Çin, Hindistan, Fransa, Kafkasya, Anadolu ve Orta Afrika sınırlarına kadar genişleyen bir devlet, tek merkezden yönetilmeye çalışılmış. Bu merkeziyetçilik zamanla küçük birimlere kadar inmiştir.

20. yüzyıla gelindiğinde ise aşırı merkeziyetçilikten birçok Mü’min kavim, siyasal becerisini uzun yıllar kullanamadığı için, kendini bile savunamamıştır. Bu zaafiyet, sömürgeci devletlerin işini bayağı kolaylaştırmıştır.

Şerîa’tın Kur’an’da ve Muhammed(AS)’in örnek yaşamında görülmeyen bu tür uygulama modelleri, sanılanın aksine kayda değer bir tepki de görmemiştir. Çünkü Muhammed(AS), yaşadığı dönemin çok ilerisindedir ve çağının anlayışını takip etme yerine, insanları şaşkırtan uygulamalar yapmıştır. İnsanlar O’nun ölümünden kısa bir süre sonra eski alışkanlıklarına birer birer geri dönmekte zorlanmamışlar. Çünkü çağlarının anlayışına uygun davranan onlardı; uymayan ise Muhammed(AS)’in yaptıklarıydı. Bu nedenle siyasal tercihler, monarşi çağına uygun yapılmaktaydı.

Siyasal sistemdeki bozulma, uzun zaman içinde hukuka, bilime, ekonomiye... de yansdı ve şerîa’t (çoklu sistem) düzeni tanınmaz hale geldi.

-Ebu Hanîfe ve Malik, kendilerine yapılan “fıkhi görüşlerinin tek mevzuat haline getirilmesi” teklifini, reddettiler. Fıkhi mezheplerin özel ve kamu hukukuna ilişkin görüşleri, siyasal sistemi rahatsız edince, baskılar arttı, sonunda müçtehitler kamu hukukuna ilişkin görüşlerini açıklayamaz hale geldiler. İslam tarihi boyunca, bu kamu hukukundaki bilgi eksikliği hep hissedildi; fakat, giderilemedi. Özel hukuka gelince; çoğulcu uygulamalar kendisini yenileyemediyse de 20. yüzyıla kadar Batı’yı da etkileyerek varlığını korudu.

---

³¹⁶

Muhammed(AS)’in ölümünden sonra meydana gelen bu olaylarda, 20. yüzyıla kadar hiçbir olumlu gelişme olmamıştır. Bu nedenle şerîa’tın en çok eleştiri aldığı kadın konusu, bugün de gündemdeki yerini bütün canlılığı ile korumaktadır.

³¹⁷

Şeriat ve Kadın, Prof. İlhan Arsel, İstanbul, 1992

³¹⁸

Mekke feth edildiğinde Mekke’nin başkanı değiştirilmemiştir.

-Bilimsel çalışmalar iki önemli sarsıntı geçirdi. İlki, Abbasi yönetiminin bilimsel faaliyetlere yaptığı büyük maddi yardımlardır. Fakat bir noktadan sonra Abbasi halifelerinin desteği, maddi yardımlarla sınırlı kalmadı, biraz daha ileri giderek bilimsel tartışmalarda taraf oldular. Bununla da kalmayıp karşıt görüşlere baskı yaptılar³¹⁹.

-İkinci sarsıntı ise Nizamiye Medreselerinin kurulmasıdır. Böylece bilimsel faaliyetler siyasal sistemin önce maddi, sonra da program denetimine girmesine neden oldu. Bilimsel faaliyetlerdeki çoğulculuk, 20. yüzyılda resmi ders kitaplarında, eğitim ve öğretimde tekliğin benimsenmesi ve fikir suçları kavramının ceza kanunlarına girmesi ile bitti. Son yüzyıllarda Batı'da akademik araştırmalar, yenilik getirip getirmediği ile değerlendirilirken, Mü'minlerin çoğunluğu oluşturduğu devletlerde "siyasal sistemi" övüp övmediği ile değerlendirildi. Artık Batı'nın gereksinimi olan beyin göçünü sürekli kılacak bir baskı İslam ülkelerinin tamamı ile beraber tüm üçüncü dünya ülkelerinde kesintisiz bir şekilde uygulamaya kondu.

-Muhammed(AS), Arap Yarımadası'nın başarılı ve zengin tüccarlarından biriydi. Muhammed(AS)'in örnek uygulamaları, doğal olarak Mü'minleri de etkiledi; fakat, zamanla ancak savaş durumunda alınabilecek ekonomik önlemler, barış döneminin ekonomik modeline dönüştü. Gümrük vergisinin normal vergi kapsamına alınması, fiyatlara müdahale edilmesi, ganîmet gelirlerinin kamu harcamalarının önemli bir kısmını oluşturması... önce ekonomiyi siyasal gelişmelerin ve müdahalelerin etkisi altına aldı, sonra da zayıflamasına neden oldu. 20. yüzyıla gelindiğinde ise ülke içinde bir ilden diğerine giden mallardan bile gümrüğe benzer vergiler alınırken bu durum yabancılar lehine tam bir "açık pazar"a dönüştü.

-Şerîa't her şeyden önce çoğulculuk olarak sistemleşti. Mevzuattaki çoğulculuğun aksine yargıda teklik, sistemde herhangi bir çelişki yaratmadı; çünkü tek yargılama usulü içinde hareket eden sistem, tercihini tahkimden yana yaptı. Hakemlerin taraflarca birçok hakem arasından seçilmesi ile çoğulculuk, rekabet ve seçim gibi unsurlar sisteme entegre edildi. Yani halkın seçme şansı hep korundu. Bu nedenle yargılama sisteminde "tahkim" benimsendi. Hakemleri taraflar kendileri seçti. Başhakem de tarafların seçtiği hakemlerce seçildi. Temyiz makamı ise "hakem başkanlar" oldu. Medîne'nin temyiz makamı yine Medine'nin siyasi başkanı olan Muhammed(AS)'di. Ali ile Muaviye arasında hakemlik yapan kişilerin, başhakem seçmeden davaya bakmaları ilginç bir sonuç doğurmuştur; çünkü hakemlerden biri hile yaptı, fakat başhakem seçilmediğinden bu hileyi önleyecek bir makam bulunamadı. Daha sonra merkezden kadı tayinleri dönemi başladı. Kadı atama sistemi tahkimi, yani halkın

---

319

Ahmed b. Hambel gibi müçtehitlerin "Halk'ül Kur'an" konusunda karşılaştıkları baskılar buna örnek gösterilebilir.

yargı üyeleri arasında seçim yapmasını önledi. Kadı tayin ederek bu yetkiyi siyasal otorite kendisi kullandı. 20. yüzyıla gelindiğinde mevzuatta çokluk ve yargılama usulünde ise teklik prensibi hepten terkedildi. Kanunlaşma sistemi ile mevzuatta tekliğe gidilirken, yargıda çokluk (Şeri'yye, Nizamiye, Konsolosluk, Cemaat Mahkemeleri...) tercih edilerek şerîa't sistemi hepten terk edildi. Onun yerine kara Avrupa'sında uygulanan "tahkik sistemi" benimsendi. Böylece adalet, bitimi yıllar süren davalar arasında kaybolup gitti.

-Başlangıçta Kur'an'ın bütün dini inanışlara ve mensuplarına tanıdığı geniş hürriyetten herkes yararlandı. Muhammed(AS)'in uygulamaları da unutulacak gibi değildir. Şerîa't düzeninin dinde sağladığı çoğulculuk, uzun yıllar bozulmadan korundu; fakat son yüzyıllara gelindiğinde Batı'da İslam Uygarlığı'nın etkisi ile kavramlaşan laiklik, her dini inanışa ve mensubuna dinini yaşama ve tanıtma hakkı tanıma anlamı kazanırken, halkı müslüman olan İslam ülkelerinde kimi devletlerin veya halkların bu kavrama karşı tutum takınmaları oldukça şaşırtıcı oldu. Oysa hiçbir dönemde Mü'minlerin başka dinlere tanıdığı hürriyetler, Batı'da farklı inanç gruplarına tanınmadı. İslam tarihinde dini cemaatlerin özel hukuka ilişkin özerkliklerine bugün bile Batı'da rastlamak mümkün değildir. Bunun da ötesinde Avrupa Birliği, mahkeme kararları ile bu tür özerklik taleplerini düzeni yıkıcı suçlar kapsamına aldı. Batı henüz bu düzeye gelemedi. Buna rağmen Mü'minlerin laikliğe tepki göstermeleri, ister istemez bazı soruları gündeme getirdi. Acaba günümüzün Mü'minleri laikliğe tepki gösterirken Mü'minlerin yakın tarihlere kadar başka dinlere tanıdıkları hürriyetten haberdar değiller miydi? Yoksa bu hürriyet, uzun yıllar farkında olunmayan bir gelenek, bir alışkanlık mıydı? Ya da, yaşadıkları gelişmeleri anlayamıyorlar mıydı?

-Muhammed(AS), insanın ihtiyaç duyabileceği birçok konudaki örnek davranışlarını büyük kalabalıklar içerisinde göstermiştir. İnsanın eğlenmeye gereksinim duyacağı gerçeğinden hareketle bu konuda da ilginç örnekler sergilemiştir³²⁰. İşte o, en belirgin örneğini günün büyük kısmını içinde geçirdiği mescidinde sergiledi. Bir bayram günü Habeşistan'dan gelen müzik ve dans grubunu mescidine davet etti, bu gösteriyi Mü'minlerle beraber, kendisi de eşi ile birlikte izledi³²¹. Buna rağmen, Muhammed(AS)'in vermek istediği açık mesaj anlaşılamadı. Mü'minler, tarihin her döneminde olduğu gibi yine eğlenmeye devam ettiler. Fakat, bunu hep günah işleme psikolojisi içinde yaptılar. Bu tutum, meşru eğlence anlayışının gelişmesini engelledi. Sonunda Mü'minler, ya duygularını bastırarak eğlenmemeyi ya da eğlenirken günah işlemeyi göze aldılar. 20. yüzyıla gelindiğinde

³²⁰

Geniş bilgi için bkz. **Nebi Bozkur, Hadis'te Folklor Eğlence**, İFAV Yay. İstanbul, 1997

³²¹

Buharî, Salat.69, İ'deyn.25, Cihad.79, Menâkıb.15, Nikah.114; **Müslim**, İ'deyn.17, 21, 22, Mesâcid.18; **Nesaî**, İ'deyn.34-35; **Ahmed**, II, 368, VI, 56, 83, 84, 85, 166, 186, 242, 247, 270

ise bütün insanlığı sarsan endüstrileşmiş eğlence sektörü incelendiğinde, Mü'minlerin eğlenmedikleri sonucuna varıldı!

29- Arayıştaki İnsan Batı'da Değişim

Batı'da değişime neden olan gelişmeler araştırılmaktadır. Açıklama modelleri arasında; dünyadaki gelişmelerden bağımsız olarak sadece Batılı toplumların kendi iç dinamiklerinin harekete geçmesi sonucu büyük değişim başlamıştır, türü görüşlere katılamıyoruz. Çünkü 10. ve 11. yüzyıllarda Endülüs'te gelişen bilim, sanat ve felsefenin Batı'yı etkilediği bilinmektedir; fakat değişimin ana nedeninin ekonomi olduğunu ileri sürenler, Endülüs ekonomisinin Batı ekonomisini etkilemediği görüşündeler. Oysa gerçek bu tür iddiaları yalanlamaktadır³²².

Endülüs'te gelişen ekonomi, doğal olarak Güney Akdeniz ekonomisini etkilemiştir. Ortaçağ Avrupa ekonomisinin büyük ölçüde kapalı ve tarıma dayalı feodal yapısı³²³, önemli ölçüde ilk ciddi değişimi, Endülüs'ün altın parasıyla yaşamıştır. O döneme kadar vergiler "aynî" olarak toplanırken Endülüs'le yapılan ticaret sonucu altın para bolluğu nedeniyle "para" olarak alınmaya başlanmıştır. O tarihlere kadar geniş tarım topraklarına sahip olan kilise gibi vergi toplayan kurumlar, "ürün" yerine "altın para"yı benimsediler. Ürünlerini paraya dönüştüren köylü de ürün yerine para ile borçlarını ödemeye başladı. Bir süre sonra ürün stoklarının yerini para stokları aldı. Böylece işlerin yolunda gittiği yıllarda para kullanmanın sağladığı kolaylık ekonomide yapısal bir değişime neden oldu.

---

³²² Geniş bilgi için bkz. **Georges Duby, Orta Çağ İnsanları ve Kültürü**, Çev. M.Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara, 1990

³²³ Senyör, kraldan veya kendisinden daha yüksek makamdaki bir senyörden bir fief (feodum), bir senyörlük alırdı. Bunun karşılığında ona çeşitli hizmetler sunardı. Bunlardan dördü son derece önemliydi ve yapmak zorundaydı:

- 1) Senyör esir düşerse, kurtarılmasına katkıda bulunacaktı.
- 2) Senyörün büyük oğlunun kılıç şövalyeliğe geçişinde ödeme yapacaktı.
- 3) Senyörün büyük kızı evlenirken ödeme yapacaktı.
- 4) Senyör Haçlı Seferlerine katılacaksa ödeme yapacaktı.

Fief alan senyör bunu daha küçük senyörlüklere bölebilir veya köylülere dağıtabilirdi. Köylü bu toprağı işlemek ve bunun karşılığında ürünlerinden bir bölümünü vermek, nakdî bir ödemede bulunmak, emek cinsinden katkıda (angarya) bulunmak zorundaydı. Senyör de bunlara karşılık onları korumak ve savunmakla yükümlüydü.

XVI. yüzyılda özellikle Almanya, Polonya, Avusturya ve Rusya'da serflik sistemi vahşete dönüştü. Senyör işletmenin şefi, girişimci buğday tüccarıydı. Artan buğday talebine cevap verebilmek için köylülerden daha fazla angarya talep ederdi. Köylülerin bir kısmı kendi toprakları için sadece haftada bir veya iki gün çalışabilirlerdi. Bir kısmı ise yılın altı ayını angarya ile geçirirdi.

Üretimde yaşanan krizler, doğal olarak para elde etme zorluğuna, bu da para cinsinden ödemelerin ve alım-satımların yapılamamasına neden oldu. Bu türden krizlerle yeni karşılaşan Güney Avrupa ekonomisi, tüccar ve banker borçları ile tanıştı. Denebilir ki, 12-13. yüzyılda üretim ve tüketim ilişkilerinde ve ekonomik krizlerin karakterinde meydana gelen değişimin sonunda Avrupa feodal düzeni, Kilise Hıristiyanlığı sonrasında ilk kez altın para ekonomisi ve doğurduğu sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı. Öyle ki, 13. yüzyılda birçok kilise ve manastır yönetimi, tüccar ve bankerlere borçlanmak zorunda kaldı.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Amerika'dan gelen değerli madenlerin ve kredi araçlarının yayılmasının hızlandırdığı bir piyasa ekonomisinde para, eski ekonomik ve toplumsal grupların (loncalar, kentsel cemaatler, küçük tüccar birlikleri vb) yapılarını sarsmış ve dağıtmıştır. XVII. yüzyılda toplumun bütün "yararsız" yani "çalışmayanlara" yani fakir, işsiz, sakat, hasta ve kimsesizlere yönelik hizaya sokma eylemine girişilmiş, fakir, dilenci, serseri, hırsız sayısındaki artış, zorunlu bir takibata yol açmıştır. Paris Parlamentosu daha 1532'de, aldığı bir kararla kentteki dilencileri ikişer ikişer zincire vurdurmuş ve lağımlarda çalışmaya zorlamıştır. O zamana kadar Tanrının gölgesi tarafından korunan yoksul, hasta, işsiz ve deliler XVII. yüzyılda bazen aileleriyle birlikte her tür suçlunun yanına acımasızca kapatılmıştır³²⁴.

Özgürlüğün ancak ayrıcalıklılar için var olduğu bu dünyada, XVII. yüzyılda yoksullara tanınan yegane özgürlük, köleci Eski Mısır, Yunan ve Roma'da olduğu gibi "kaçma"dır. Bu dönemde köylülerin de ağır baskılar ve angaryalar ile ezildiği düşünülürse "aydınlanma çağı" başladığında Avrupa'da sefaletin dibe vurduğu söylenebilir. Avrupa'da XIV. yüzyılda başlayan ve önlenemeyen ayaklanmalar, XVIII. yüzyıl boyunca da devam etmiştir.

Fransız Devrimi, feodal hakları ilga etti; ancak köylünün tefeci ve mal sahibi karşısındaki kötü durumuna dokunmadı. Aynı şekilde loncaları 1791'de ilga etti; ama işçileri bu kez de işverenin insafına terk etti.

Başlangıçta bireyler arasında "eşit" bir mücadele varsayan ekonomik liberalizm, vergi ve faiz karşısındaki sermayeden yana tavrı ile devasa bir felakete dönüştü. Aslında burjuva nitelikli bu ilk liberalizm, aristokratik eski rejime karşı yapılan yıkıcı bir mücadeleydi. Eski geleneklere karşı bir meydan okumaydı. Sözü edilen özgürlük mücadelesi, aslında Avrupa'nın "yeni soyluları" menkul servet zengini tüccarlar ve bankerler için, her biri birer "ayrıcalık" olan özgürlükler uğruna halk ile "eski eski soylular" arasında süren bir mücadeleydi.

³²⁴ Kapatma amacıyla çok sayıda kurum oluşturuldu. Hastaneler, yardım atölyeleri, vb. Bunları hepsi katı kışlalar ve zorunlu çalışma atölyeleriydi. Fransa'da, Genel Hastahane'yi kuran ve aynı zamanda yepyeni bir toplumsal siyaseti örgütleyen 1565 kararnamesinden sonra, Paris'te yaklaşık yüz kişiden biri hapsedildi. Bu uygulama XVIII. yüzyıla kadar katı bir şekilde sürdürüldü sonra yavaş yavaş gevşetildi.

Geniş halk kesimlerinin kazanacağı bir şey yoktu. Halkın kimler ve ne adına mücadele ettiğini anlama olanağı ise hiçbir zaman olmadı; fakat büyük tüccar ile bankerlerin kazandığı kesindi.

Tüccarlar, bu dönemde “tüccar kapitalizmi”ni temsil etmekteydiler. Bunlar hammaddeyi sağlamakta, ücretleri ayarlamakta, üretimi depolamakta, bu üretimi çoğu zaman uzaklara ihraç etmekte ve bunun karşılığında genelde başka avantajlı ürünler satın almaktaydılar.

Endüstrileşmenin başarı kazanmasıyla banka ve finans sektörü devasa bir atılım içine girdi. Öylesine ki, “endüstri kapitalizmi”yle aynı anda bir “malî - faizci kapitalizm” üste çıkmış ve biraz önce biraz sonra, ekonomik hayatın bütün kurumlarını yönlendirir duruma gelmiştir. Böylece faize sınır tanımaz olanaklar sunan klasik liberalizm, teorik iddiasının aksine gelişmelere öncü oldu. Liberalimiz, faize tanıdığı olanaklarla ekonomiyi hızla tekelleştiren dramatik bir olguya dönüştü. Eski Yunan ve Roma’da borçlandırılan halkın toprak, atölye ve emeği, hatta özgürlüğü kısa zamanda kimlerin eline geçtiyse, -tarih rotasında hiçbir değişiklik yapmadan aynı sonucu önce Batı’da, sonra da dünyanın her yerinde- aynı paradigma içinde hareket eden tüm toplumlarda da bu değerler yine aynı vasıftaki kişi ve sınıfların eline geçti.

30- Yeni Özgür İnsan Batı’da Şeriat - I LAİKLİK Aşaması

Ortaçağ’da Avrupa, takipçisi olduğu Eski Mısır, Yunan ve Roma’daki gibi, sınıflı bir toplum yapısına sahipti. Soylular ve sıradan insanlar vardı. Soylular, aralarında “yönetim”i ve “toprak”ları paylaşmışlardı. Halk ise savaşta asker, barışta soyluların topraklarında çiftçiydi. Az bir kesim de ticaret ve zenaatla uğraşmaktaydı. Ayrıca, Avrupa’da Kilise vardı ve din adamları da bir sınıftı, fakat onların durumu diğerlerinden oldukça farklıydı:

-Ortaçağ’da Batı’da, kurumlar arasında denge bozulmuş, sosyal yapı, Kilise’nin denetimi altına girmişti. Ruhbanlaşmış Hıristiyanlığın tek kurumsal temsilcisi olan Kilise, yenilik de yapamadığı için Avrupa’da ciddi ve rahatsız edici bir baskı kurmuştu. Bu yapıdan krallar, feodal beyler, aristokratlar, düşünürler, esnaf ve zenaatkarlar, hatta halk bile şikayetçiydi; fakat Avrupa’nın yapısını değiştirecek yenilikler bir türlü yapılamıyordu.

-Kilise’nin baskıcı tutumu Avrupa’nın dünyayı izlemesine engeldi. Oysa Avrupa, birçok yönden İslam Uygarlığı’ndan yararlanabilir ve yeni sentezler yaratabilirdi; fakat bu da engellenmekteydi.

-Üstelik Kilise, İslamiyet'e karşı hoşgörüsüzdü. Ayrıca Kutsal Toprakları kurtarmak, İsa'ya yardım etmek ve kafirleri yenmek için Haçlı Savaşlarını organize etmekle meşguldü...

Bazı Avrupalılar Kilise'ye rağmen, İslam Uygarlığı'na karşı başlangıçtaki olumsuz tutumlarını, bir süre sonra değiştirdiler. Birçok Avrupalı, özellikle İspanya ve Sicilya üzerinden İslam klasiklerine ulaştı; fakat Avrupa'nın sosyal yapısına egemen olan Kilise'ye rağmen, kimse İslam Uygarlığı'na ait değerleri düşünce düzeyinde bile olsa açıkça sahiplenemedi. Bu nedenle İslam klasikleri Batı'da uzun yıllar gizlice okundu.

Avrupalılar, bu ekonomik ve sosyal yapıyı Eski Mısır, Yunan ve Roma Uygarlık geleneği ile Hıristiyanlığın ruhbanlık yorumunu sentezleyerek yaptılar. Hıristiyanlığın Avrupa'ya özgü olan bu sentezi, tarihteki gelişmesini çoktan tamamlamış, kendini yenileyemediği için de çökmüştü. Yeni Avrupa'nın doğumu ise başlamak üzereydi.

Avrupa'da insanlar ya yeni düşünceler, ya da yeni ülkeler peşindeydi. Kısa sürede her ikisine de ulaşıldı. İnsanların her iki talebi, baskıya ve eskimişliğe karşı bir tepkiydi. Bu gelişmeler önce derebeylikleri, sonra da krallıkları yıktı. Statik yapıya ait yıkılan her bir değer, aynı zamanda Kilise'nin de yıkımı oldu, çünkü Kilise yeniklere karşıydı. Bunun sonunda;

-Yeni Avrupa'da "tek Hıristiyan mezhep - katolisizm" egemenliği yıkıldı. Önce "çok Hıristiyan mezhebi", daha sonra da "çok din" anlayışı yayılma imkanı buldu. Böylece Kilise'nin siyaset, ticaret ve bilim üzerindeki baskısı zayıfladı.

Bu gelişmeler Batı'da "laikliği" kavramlaştırdı. Böylece laiklik, sosyolojik olarak Kilise egemenliğine son veren bir kurum olarak benimsendi. Aynı zamanda laiklik "tek din - tek mezhep" anlayışına karşı verilen mücadelenin de adı oldu. Avrupa laikliği benimsemekle, tıpkı İslam Ortaçağı'nda olduğu gibi çok dinli, çok mezhepli, çok tarikatlı ve çok cemaatli bir dinî ve toplumsal yapıya dönüşme sürecine girdi.

Avrupa bu sonuca nasıl vardı, bu sonuçlar dünya için ne kadar yeniydi? Avrupa küçük bir kıta iken, üç kıtaya egemen olan İslam ülkelerinde durum nasıldı? İspanya'dan ve diğer Avrupa ülkelerinden kaçan Yahudiler Osmanlı Devleti'ne neden sığındılar? Avrupa'nın dini baskılardan kurtulma mücadelesine İslam Uygarlığı'nın etkisi oldu mu? Bu ve benzeri sorulara verilen yanıtlar arasında Batı'yı etkileyen akımlardan birinin İslam olduğu sonucuna varılabilir mi?

Şerîa'tın doğru anlaşıldığı dönemlerde bütün dinlerin, mezhep, tarikat ve cemaatlerin sahip olduğu din hürriyetine, Batı bugün bile ulaşamadı. Avrupa bir Hıristiyan mezhebi olan Protestanlığı yüzyılı aşkın savaşların sonunda zorla benimseyebildi. Ortodoksluk ve

Süryanilik hala Kilise için dini bir sorundur. Hala her mezhebin kilisesi ayrıdır. Oysa İslam ülkelerinde camiler bütün mezhepler, tarikatlar ve cemaatler tarafından birlikte kullanılabilirlerdir.

Zamanla Avrupalılar kendilerini yeniledi, her yenilikle şerîa'ta, yani çoğulculuğa ve hürriyete biraz daha yaklaştılar. Fakat Avrupa kendini yenilerken, nedense Mü'minler de, her geçen gün şerîa'ttan yani çoğulculuktan biraz daha uzaklaştı, "haram!", "yasak!", "olmaz!", "hayır!" gibi tepki sözcüklerini daha sık kullanır oldular.

31- İşçi İnsan Batı'da Şerîa't - II DEMOKRASİ Aşaması

Batı'daki değişim, laiklikle sınırlı kalmadı; değişim, hayatın bütün alanlarını sarstı. Büyük değişimden kilise gibi feodal beyler, krallar ve aristokratlar da paylarına düşeni aldılar.

Yeni ulaşım yolları bulundu, okyanuslar aşıldı, yeni kıtalar keşfedildi... Bu hareketlilik beraberinde önemli zenginlikler getirdi. Tarıma ve küçük ticarete bağlı ekonomik ilişkiler terk edildi, kentlerde ve sanayi tesislerinde yeni bir ekonomik düzen kuruldu; fakat çalışanların kaderinde fazla bir değişiklik olmadı. Tarlada sömürülenlerin kötü kaderi, fabrikada devam etti. Avrupa'nın sanayi ve ticaretle uğraşan yeni zengin azınlığı ise, ekonomideki büyük değişimden önemli servetler kazandı. Avrupa'nın yeni efendileri bunlar arasından çıktı.

Avrupa'nın zengin azınlığı kısa sürede dünyanın zenginleri oldu. Kendilerine sürekli engel oluşturan ve büyümelerini engelleyen eskiye ait ne varsa, hepsine karşı savaş açtılar ve yendiler. Bu savaş doğrudan yapılmadı; dolaylı oldu. Savaşı hep, eskiye karşı yazılı, sözlü ve fiili, tüm siyasal, kültürel, dinî ve bilimsel muhalefet hareketleri finanse edenler kazandı. Kazananaların stratejisi hiç değişmedi.

Demokrasi de, eski siyasal düzene karşı açılan bir savaştı. Avrupa'nın soyluları belliydi ve yeni bir soylu ailenin oluşması imkansız gibiydi. Eski düzenden açıkça olmasa da en çok şikayet eden, gerçekte, yeni zengin azınlıktı. Böylece demokrasi, yeni zengin azınlığın finansmanı ile, soyluların (aristokratların) düzenini yıkan bir siyasal düşünce akımı olarak, Yunan ve Roma geleneğinden az bir farkla yeniden doğdu ve gelişti.

Tarihin her döneminde insanlara önemli çözümler sunan düşünceler doğmuştur. Fakat yeni düşüncelerin çoğu, her zaman gelişme ve yaşama geçme imkanı bulamamıştır. Demokrasi düşüncesi de böyle bir sonla karşılaşabilirdi; fakat öyle olmadı. Avrupa'da demokrasi düşüncesini destekleyen bir sermaye sınıfının olması, bu fikirlerin halka ulaşmasını kolaylaştırdı. Gerçekten halk, durumunu değiştirmek ve kendisini aşağılayanlardan kurtulmak istiyordu. İşte demokrasi yeni

versiyonuyla Avrupa'da, halka geniş siyasal yetkiler tanıyan bir siyasal akım olarak yeniden doğdu. Sermaye, örgütlediği muhalefet hareketlerine gereken malî desteği vererek tüm halk katmanlarına kısa sürede ulaştı, halkın katılımı sağlandı ve kilisenin, feodalitenin, krallıkların ve aristokrasinin yıkımı gerçekleşti. Böylece sermaye sahipleri seçimleri finanse ederek ya da seçilmişleri satın alarak halk üzerinden örtülü şekilde iktidarı ele geçirdi.

Bu gelişmeler sonucu Avrupa'nın geleneksel siyasal yapısı sarsıldı ve büyük ölçüde yıkıldı. Böylece yeni zengin azınlık finanse ettikleri siyasal hareketler ile amaçlarına ulaşmakta fazla zorlanmadı. Fakat halkın demokrasi mücadelesi bitmedi; çünkü Avrupa'da her şey oluyordu; ama halkın dediği bir türlü olmuyordu. Kral gitmiş, seçilmiş krallar gelmişti. Kral ve yakını aristokratlar gitmiş, seçilmiş krallar ve onları finanse eden bankerler, sanayici ve tüccarlar gelmişti. Oysa halk demokrasiye inanmıştı ve onu yaşamak istiyordu.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Batı'da eski anlamda kral kalmadı. Demokrasi veya cumhuriyet hızla benimsendi. Bu gelişmeler olurken banker, sanayici ve tüccar sınıfı önlerindeki bütün engelleri aşmıştı; fakat, kavga bitecek gibi görünmüyordu. Çünkü, savaş kadar acımasız kuralların işlediği yeni rekabet, bu kez zengin azınlık arasında yaşanmaktaydı. Her türlü sosyal, siyasal, dini ve kültürel değeri satın alabilecek kadar güçlenen zengin azınlık savaşların, isyanların, ihtilallerin bazen tarafı, bazen karşıtı, bazen de kışkırtıcısı oluyordu. Büyük sermaye karşısında yenilgiyi kabul etmeyen bazı siyasal hareketler diktatörlüğe yöneldilerse de satılmaktan kurtulamadılar.

Zengin azınlığın kendi arasında sürdürdüğü acımasız rekabete diktatörlerin katılmasıyla İkinci Dünya Savaşı, kaçınılmaz hale geldi. Savaş bittiğinde diktatörlük gitmiş, yeni koşullar içerisinde daha popülerleri gelmişti. Servetin geri kalan önemli bir kısmı da, azınlığın denetimine girmişti. Savaşın bütün yükünü, yokluğunu, yoksulluğunu ve ölümü halk yaşamış, savaşı "demokrasi tarafı" kazanmıştı; fakat "halkın dediği" yine olmamıştı.

İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu yeni koşullar, insanların bir kısmını popüler diktatörlüklere yöneltirken, diğer kısmını da demokrasi tarafında bırakmıştı. Çağın üretim araçlarını kullanamayan, dolayısıyla çağın ürettiği ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel değerleri tüketemeyen Batı dışı toplumlar ise bu tartışma ve mücadelenin dışında kaldı. Onlar adeta, zaman zaman sahip değiştiren emek yoğun üretim ve pazardan oluşan uluslararası ticarî meta oldular.

Demokrasi yakasında kalan halkların demokrasiden beklentileri ise "diğerleri"nden daha iyi olacağı yönündeydi. Bu ümidin bile, demokrasi düşüncesinin tartışılmasına ve düşünce düzeyinde de olsa gelişmesine önemli katkısı oldu.

Dünyanın küresel krallığının tartışmasız sakinleri bankerler, değer anlam ifade eden her türlü ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, bilimsel ve dinî faaliyetlerin tek finansörü oldular. Her türlü “değer” satılabilir hale getirildi, sonra da alındı ve satıldı.

İkinci Dünya Savaşı sonunda bazı toplumlarda, denetimi elden bırakmamak koşulu ile daha özgürlükçü ve halka daha çok değer veren, çok partili rejimler desteklendi. Kısa süren çok partili siyasal sistem uygulamasından sonra demokratik sistem, iki partili hale dönüştürüldü. İki parti arasındaki yapay mücadeleyi fark eden halk, siyasetten uzaklaşarak mevcut refahtan yararlanma yarışına girdi.

Yönetemeyen halk, kendisine sunulan “tüketen” olma misyonunu benimserken fazla zorlanmadı. Yönetmekten amaç tüketebilmek miydi, sorusu demokrasinin kendisinden daha fazla tartışıldı.

32- Şaşkın İnsan Günümüzde ŞERİA'T

Günümüzde şerîa't, kavram ve fonksiyon olarak Elçiler geleneğindeki anlamını bütünü ile yitirmiştir. Bu kavrama aslî anlamını kazandırmak Mü'minlerin görevidir; fakat, bunu yapacak en son kişiler yine Mü'minler görünüyor. Çünkü Mü'minler, Mü'min olduklarından ve şerîa'tı doğru anladıklarından o kadar eminler ki; Kur'an'ı da, klasik İslam kaynaklarını da dikkatle okuma ihtiyacı duymuyorlar. Bu nedenle şerîa't konusunda yaşanan paradoks, uzun bir süre daha devam edeceğe benziyor.

Soğuk savaşın tarafları, kavgalarına Mü'minleri de katmaya karar verdiklerinden beri şerîa't, tersyüz olmuş anlamı ile gündemdeki yerini almıştır. Stratejistler, büyük çabalar sonucu Mü'minlerin çoğunu, şerîa'tın tersyüz olmuş anlamına ikna etmişler. Sonra da komünizme, faşizme, her türlü totaliterizme ve çağdışılığa yönelttikleri eleştirilerini, hiç bir değişiklik yapılmadan aynen şerîa't kavramına ve ona saygı gösteren Mü'minlere yöneltmekte.

İnsanlar öyle ikna edilmişlerdir ki; sanki, Mü'minlerin çoğunluğu oluşturduğu devlet rejimleri, farklı da olsa hepsi baskıcı, tutucu, kıyıcı, gerici, faşist, merkeziyetçi, gerikalmışçı, rüşvetçi... olmalarını şerîa'tçı olmalarına borçlular; çünkü dünyanın güçlü medya kuruluşları yaptıkları yazılı, görsel ve sözel yayınlarda sanki şerîa't biliniyormuş

gibi, hep şerîa'tı ve şerîa'tçuları suçlamaktalar. "Suçlular" her gün onlarca değil, yüzlerce kez şerîa'tçı kimlikleri ile metinlerde, konuşmalarda, haberlerde, ekranlarda ve anfilerde yer almakta. Doğal olarak bu kadar aşağılanan bir kavramın artık araştırılmaya değer önemli bir tarafı da kalmamaktadır. Zira, şüpheler izale edilmekte(!) ve bunun aşağılık bir şey olduğu konusundaki tereddütler, en ikna edici yöntemlerle giderilmektedir!

Şerîa'ta nostaljik bir duygu ile bağlanan kimi Mü'minler, şerîa'tın ne olduğunu bilmeseler de, eleştirildiği kadar kötü bir şey olduğunu asla kabul etmemekteler ve ne olduğunu bilmeseler de ona inanmaktalar; çünkü şerîa'tın konusu ve bilgisi yaşamın konusu olmaktan çoktan çıkmış; bir inanç(!) konusu olmuştur. Onun iyi bir şey olduğunu düşünmek dahi kimilerine yetmektedir. Bu nedenle, kavramla olan aralarındaki manevi bağı sürdürmek hoşlarına gitmektedir.

Bugün soğuk savaşın tarafları, Mü'minleri aralarında birbirlerine karşı kullanmaktadır; ama gün gelecek Mü'minleri karşı tarafa kaptıran taraf, sırf uğradığı zararı aza indirmek için İslam'ın, şerîa'tın ve dinin doğrusunun anlatılmasına yardımcı(!) olacaktır. Onların, o gün de çıkarı bu yönde olacaktır! Bu gelişmeler içinde Mü'minlerin durumu bir süre daha değişmeyecektir.

Ama her şeye rağmen, her konuda olduğu gibi şerîa't konusunda da, doğruyu bilen az sayıda araştırmacı olacak. Zamanı geldiğinde her gerçek gibi, bu bilgiler de gündemdeki yerini alacaktır.

Şerîa't günümüzde;

-Siyasette katılımcı - çoğulcu demokrasinin,

-Ekonomide faizsiz liberalizmin,

-Dinde dindar laikliğin ve

-Bilimde de tam bir fikir serbestliğinin "birlikte ve çelişkisiz" uygulanması ile ancak mümkün olabilecektir. Bunlardan birinin olmaması düzenin şeri' olma özelliğini ortadan kaldırması için yeterlidir; çünkü hukukta çoğulculuk olacaksa tek din veya mezhep olamayacak; olursa çelişki doğacak ve çatışmaya neden olacaktır. Bu da çatışan taraflardan birinin tasfiyesini zorunlu kılacaktır.

Oysa şerîa't çelişkisiz ve çatışmasız, çıkar paralelliğine dayanan, uzlaşmacı bir düzenin adıdır. Bir alanda çoğulculuğu yaşatmak, ancak diğer bütün kurumların da çoğulcu bir modelle yapılanması ile mümkündür. Bundan dolayıdır ki, şerîa't, sadece ve sadece ekonomide, bilimde, siyasette ve dinde çoklu bir modelle birbirine entegre olmuş bir sistem ise yaşayabilir. Bunun dışında tekliği, tekelciliği, baskıyı, hukuksuzluğu, yasakçılığı çağrıştıran bütün şerîa't tanımlamaları ancak ve ancak, bir suçlamadır veya en azından kabul edilemez bir yanıltır.

Ne yazık ki; bu şerîa'tın stratejik karşıtları kadar, Mü'minler de şerîa'tın doğru tanımına **muhالیf** hale getirilmiştir.. İşte, işler bu noktada karışmakta, sorun da bu noktada çözümsüzleşmektedir.

Günümüzde demokrasi, liberalizm, laiklik ve fikir özgürlüğü yükselen değerler olarak Batı'nın tekelindedir; üçüncü dünyanın ise savaştığı kavramlardır. Batı'nın yükselen değerlerinin Batı dışında savaşılan değerlere dönüşmesi oldukça şaşırtıcıdır.

Şerîa'tı terk edenler, az bir pahaya faşizmi, baskıyı, hukuk ihlalini, zulmü, faizi, ağır vergileri, işsizliği, rüşveti, ihaneti... satın aldılar. Geniş caddelerine "şari" diyen kavimler, nedense şerîa'tın "çoğulculuk" olduğunu bir türlü fark edemediler. Her gün büyük kalabalıkların gelip geçtiği şari'lerde (caddelerde), herkesin kendi şeridini kurallara uygun bir şekilde kullandığında hiçbir problemle karşılaşmadıklarını gördüler; fakat, şerîa'tın çoklu prensiplerinin benimsendiği ve uygulandığı bir toplumda herhangi bir problemin çıkmayacağını asla düşünemediler.

33 - Girişimci İnsan Gelecekte ŞERİA'T

Tarihsel gelişmeler izlenerek şerîa'tın gelecekte nasıl bir anlam kazanacağı tahmin edilebilir:

- Şira', gelecekte bireylerin irade ve rızaları ile oluşturdukları siyasi, mesleki, dini ve bilimsel topluluklar anlamı kazanacaktır.

- Sivil toplum (şira'lar) yeniden tanımlanacak, güçlenecek ve kamu hizmeti üstlenen yarı resmi kuruluşlar olacaktır. Bireyler tercihlerine göre ya bir şira'yı seçecek ya da aynı düşünceyi paylaşanlar bir araya gelerek konusuna göre yeni bir şira' (topluluk) oluşturacaklar.

- Bireylerin şira'lardan ayrı kişilikleri olacak, yani kişilerin, üyesi oldukları topluluğun tüzel kişiliğinden ayrı, müstakil kişilikleri de olacak. İsteyen istediği şira'dan ayrılacak ama şira'sız, yani örgütsüz yaşayamayacak!

- Her şira', üyesini konusuna göre primsiz sigortalayacak. Şira' üyeleri arasında "müteselsil kefalet" bağı kurulacak, prim, zarar olursa ödenecek. Bireyler ve topluluklar arasındaki ilişkiler, sınırlardaki moleküllerin ilişkileri gibi olacak.

- Kamu hizmetleri yarı resmi sivil topluluklar (şira'lar) tarafından "çoklu" ve "rekabet - yarış" kurallarına göre yapılacak, sosyal yapıyı dayanışma ortaklıkları oluşturacak.

- Doğal kaynaklar insan, hayvan ve bitki türlerinin ihtiyaçları dikkate alınarak kullanılacak. Her beldede o yörenin toprak ve iklim özelliğine uygun tarım ve hayvancılık yapılacaktır.

- Kan bağına göre oluşan topluluklar varlıklarını sürdürebilecek; fakat, soylarını kalıtsal hastalıklardan arındırmak ve güçlendirmek için, farklı ırklarla evlenmeyi tercih edeceklerdir.

- Kültürel bağlar güçlenecek; geleneksel kültürlerin yeni sentezleri önem kazanacak.
- Beslenme, sağlık, konut, eğitim, iş sahibi olma, nitelikli çevre insan hakkı olacak ve sorun olmaktan çıkacaktır.
- Herkesin gün boyu çalışabileceği ekonomik ve sosyal görevleri olabilecek; tembellik suç olmayacak.
- Ulaşım ve haberleşme ücretsiz olacak.
- Merkez – taşra farkı ortadan kalkacak. Yerinden yönetim ve doğrudan demokrasi önem kazanacak.
- Karalar gibi denizler ve hava sahası da parsellenecek.
- Bireyle beraber küçük topluluklar da önem kazanacak.
- İnsanlar arasındaki ilişkilerde hukukun önemi artacak.
- "Akit serbestliği" hukukun ve devletin yapısını belirleyen en önemli kavram olacak. Bu serbestliğin sağladığı imkanlar sayesinde çok sayıda yarı resmi "hukuk ekolü" oluşacak ve mevzuatı bunlar yapacak.
- Yargıda "tahkim" benimsenecek.
- Birey, elektron gibi düşünülecek, ihtiyaçları kolayca izlenebilecek ve karşılanacak.
- Matematik sosyal bilimlerin temeli olacak.
- Hukuk ve yönetim gelecekte en çok tartışılan konular olacak.
- Nüfus artacak.
- Temsili demokrasi önemini koruyacak.
- Devletler arasında rekabet ve çatışma olacak ve savaşlar önlenemeyecek.
- Savaşlar ordular arasında olacak ve daha az sivil ölecek.
- Hakem başkanlık sistemi benimsenecek.
- Birey dayanışma ortaklıkları içinde daha da güçlenecek, fakat lidersiz olmayacak.
- Devletler varlıklarını, halkın irade ve rızaları ile oluşturdukları yarı resmi – sivil toplum kuruluşları ile sürdürecekler.
- Askerlik, kadın ve erkeğin gönüllü yaptığı bir kamu hizmeti olarak önemini koruyacak.
- Hava, toprak, su, çevre, biyolojik çeşitlilik insanlığın ortak varlığı kabul edilip korumaya alınacak.
- Dini hürriyetler artacak, baskılar azalacak.
- İnsanlar istedikleri dinleri öğrenme ve yaşama haklarını özgürce kullanacak. Bazı dinler önemini yitirecek. Bazı dinler de hemen her toplulukta yayılacak. Birçok din, bir toplulukta faal olarak birlikte varolabilecek. Dinler arasında savaş olmayacak, ama rekabet ve yarış artacak. Böylece dinler eğitim, sağlık, ekspertizlik gibi sabır ve güven gerektiren sosyal sorumluluklar üstlenerek daha fonksiyonel hale gelecek.
- Ortaklık ekonomisi gelişecek. Üretim, küçük ve orta boy işletmelerce yapılacak.
- Üretimi, siparişler planlayacak.
- Eksi faiz benimsenecek.
- Gümrükler ve kotalar kalkacak, dünya bir tek pazar olacak.
- Vergiler üretimden alınacak ve oranları düşecek.
- Açlık endişesi azalacak, refah yarışı artacak.

- Teknolojide ulusal standartlar oluşacak. Doğaya geri dönebilen teknoloji önem kazanacak.
- “Önce temizlik” ekonomik, sosyal, özel ve kamusal yaşamın temel ve evrensel kuralı olacak.
- Bilgisayarın önemi artacak.
- Uzay araştırmaları tüm devletlerin ortak finansmanı ile sürdürülecek. Uzayda yaşamın olduğu gezegenler bulunacak ve yeni insanlarla tanışılacak. Böylece dünya tek bir tüzel kişilik tarafında temsil edilecektir..

Değerlendirmeler :

H. Altuntaş

Çalışma gerçekten de yoğun bir araştırma ve onu takip eden özgün bir sistemleştirme çabası taşıyor. Özetle ifade edilecek olursa, insanlık tarihini eserinde sosyolojik evrimsel süreçleri öne çıkararak inceleyen müellif, tarihteki sosyal gelişme ve değişimleri karmakarışık veriler yığını olarak değil, yönü belli olan bir gelişme sürecinin parametreleri olarak kullanıyor. Bunu yaparken de, tek bir yöntemle bağlı kalmadan çeşitli enstrümanlar kullanıyor.

Bu enstrümanlardan en başta geleni, yaşayan ya da bir zamanlar yaşamış olan kelimelerin tarihsel izlerini sürerek onları sosyal antropolojinin kayda değer ipuçları olarak kullanması, insanlık tarihinin merkezine yerleştirdiği Mezopotamya ve semitik kavimler, başta belirttiği yöntemle uygun olarak filolojik ve linguistik bir analizle uygarlığa yön veren ana havza olarak gösteriliyor. Bu havzanın doğrudan etkilediği fakat kendine özgü idari ve sosyal bir yapılanması da olan Mısır havzası ve doğrudan Mısır, dolaylı olarak da Mezopotamya'dan etkilenen Eski Yunan ile bu medeniyet havzalarının sayısı üze çıkarılıyor. Mezopotamya sınıf ayrımının minimal düzeyde olduğu, yatay ve gevşek bağlı idari ve sosyal bir yapılanmayı; Mısır, güç odaklı ve merkezî bir otoriterliği, Eski Yunan ise nihai bir sentezle, bir yönüyle Mezopotamya gibi gevşek bir ademi merkezîliği, bir yanıyla da Mısır gibi güç ve zenginliği esas almış olan sınıflı bir toplum yapısını temsil eder gösteriliyor. Çalışma boyunca, dikkat çekici bir şekilde, bu tarihsel gelişim sürecinin olumlu dönemlerdeki Semitik etkiler vurgulanıyor, ana deşitiriciler olarak gösterilmeme dikkatsizliğine düşmüş olsa bile, peygamberlerin rehberlikleri de unutulmuyor. (Eğer bu dikkatsizliğe Mezopotamya'ya verilen aslî değerin o bölge toplumlarının Nuh'un ilk varisleri olduğu ön kabulüne bağlı kalınarak düşülmüşse, bu noktanın daha iyi vurgulanmış olması gerekirdi.) Tarihin daha sonraki safhaları, bu üç havza arasındaki etkileşimler, iletişim, sentez, ayrışma, benzeşme ve farklılıklarla sürüp gitse de daima insanın sosyal olarak evrilmesi ile devam edip gidiyor. Öyle ki, müellif, gelecekteki sosyolojik aşamalara projeksiyon yaptığı bölümün son sayfasında, tezini, gelecekte uzayda başka insan topluluklarının da yaşamakta olduğunu anlaşılağını ve dünyanın tek bir tüzel kişilik tarafından temsil edeceğini öngörerek bitiriyor.

Okumaktan büyük haz aldığım bu çalışmanın müellifine şu birkaç soruyu sormak isterdim:

- 1- Çalışmanızın ilk seksen sayfasında, ortaya koyduğunuz özgün perspektifi, kelime “fosiller”inin izini sürerek sürdüreceğiniz kanısını edindim.
  - a- Öne çıkardığınız kelimelerin izini sürmekle, modern sosyal antropolojinin verilerini doğrulamak amacını mı güttünüz, yoksa aynı verileri bu kelimelerle yeni bir düzene soktuğunuz kanısında mısınız? Eğer ikincisiyse, aynı yolu neden sekseninci sayfadan itibaren devam ettirmediniz? İnsanın gelişme evrelerine ilişkin Modern Antropolojinin tarih ve isimlendirmelerini aynen kullanmış olmanızın, başta takip edeceğinizi belirtmiş olduğunuz dilbilimsel yöntemi hangi amaçla tercih ettiğinize dair bir belirsizlik oluşturduğunu düşünüyor musunuz?
  - b- Kavramlaştırma çabanız başlı başına özgün bir perspektif. Fakat bunun için kelimelerin izini sürmeniz gerekir miydi? Yok, eğer gerekir idiyse bunu sonuna kadar neden devam ettirmediniz? Çünkü, izini sürdüğünüz ve her birini bir aşama için kullandığınız kelimelerin, insanlık tarihinin kronolojik pratiğine uygun olup olmadığını hangi kanıtlarla tespit ediyorsunuz? Eğer bunun ispat edilebilir bir şey olması gerekmiyorsa, o kelimeleri hesaba katmadan, doğrudan modern bilimin verilerini kullanarak da kurabileceğiniz intibasına izin vermiş oluyorsunuz.
  - c- Çalışmanızın son sayfasında, uzayda başka insanların da yaşamakta olduğunun anlaşılacağına ilişkin öngörünüzü hangi bilimsel ya da dilbilimsel veriye dayandırdınız? İleriye dönük bu öngörünün simetriği sayılabilecek bir ön kabulün, kavramsallaştırmaya çalıştığınız tarihsel dönemler için de söz konusu olup olmadığı hakkında neler söylemek istersiniz?
- 2- Çalışmanızın bana en heyecan veren yanı, modern sosyal bilimlerin zaten yapmakta olduğu sosyal antropolojik çalışmalarla ilgili kısımlar değil, doğrudan kelimelerin maceralarıyla ilgili özgün yaklaşımınız oldu. Ufuk açıcı, özgün ve iyi ifade edilmiş çalışmanızdan çok etkilendim. Gelecekte de pek değerli eserler üretmeye devam edeceğinizi umuyorum. Kelimelerin izlerini sürmeye, Kur’an’a dayalı çalışmalar yapmaya, nafiz yorumlarınızla bize yararlı olacak eserler üretmeye devam edecek misiniz?

Sonuç: Özgün bir çalışma.

Süleyman Karagülle

Tarihte pek çok kitap yazılmış, bunlar sonraları okunmuş ama çoğunun insanlığın gelişmesinde hemen hemen etkisi olmamıştır. Belki de sadece onu okuyanların zihinlerine bir etki yapmıştır. Mesela **İbn-i Haldun** böyle bir kişidir. “**Marifetname**” sahibi ve **Muhyiddin-i Arabi** de böyledir. Ekol kuranlar ise tarih boyu etki yapmıştır. Peygamberler cemaat oluşturdukları için bugün varlıklarını sürdürmektedirler. **Sokrat, Aristo, Eflatun** ekol kurdukları için etkili olmuşlardır.

Biz **İzmir**'de **Akevler Kooperatifi**'ni böyle bir fikir kulübü olarak kurduk ve gelişmesi için de çok çalıştık. **Akevler**'in kuruluşunda hizmeti geçenler eserler verdiler; ancak sonra her biri dünya hayatına daldı ve ekol oluşturma şansını yitirmeye başladı. Yazılarımı **Reşat Erol** düzeltiyor ama bunlara katkıda bulunacak yeni araştırmacılar çıkmıyordu. Doktora ve doçentlik çalışmaları dışında Akevler bir türlü ekolleşemiyordu.

Bu arada **Harun Özdemir** ortaya çıktı. **Yüksek Lisans** yaptı ama doktora çalışması engellendi. O buna rağmen ilmi çalışmalarını sürdürdü. Birinci orijinal eseri “**İki Kader İki Lider**” adlı kitabını yayımladı. İkinci baskısının yapıldığı bu kitabında Türkiye Cumhuriyeti'nin genel siyasetine yeni bir anlayış getirdi. Üçüncü baskısı çıkmak üzere iken şimdi de ikinci kitabını yayıma hazırladı. Yeni kitabında tamamen yeni olan bir ilim metot kullanmıştır. Bu metod tamamen kendisinin özel buluşudur ve kendi katkıları ile oluşturmuştur. Okuyucu bu araştırmada nelerin yapıldığını tam olarak kavramakta zorluk çekebilir. Bu nedenle insanlık tarihi safhaları ile giriş kısmında açıklanması gerekir.

Şahsi araştırmalarıma göre sosyal kuruluşlar yirmi beş tanedir. Bunların tarihte geçirdiği evrimler vardır. Ama biz şimdilik sadece dört müessese üzerinde yoğunlaşmış bulunuyoruz. Bunun ilk yayını birlikte çalıştığımız günlerde **Arif Ersoy** tarafından doçentlik tezinde ve sonra **Süleyman Akdemir** doktora ve doçentlik çalışmalarında yayınladı. **Prof. Necmeddin Erbakan** bu çalışmaları **Adil Düzen** adı altında benimsedi. İşte **Harun Özdemir** bu çalışmalara dayanmaktadır ve Akevleri ekolleştirme adımlarını atmaktadır.

Yine Akevler'de yapılan ortak çalışmalarda, **Kur'an**'ın kelimeleri etimolojik olarak ele alınmakta ve bir Kur'an meali ve yorumu hazırlanmaktadır. **Harun Özdemir** Akevler'in ortak çalışmalarında ortaya konan tarihi aşmaları Batı kaynaklı tarih çalışmalarına dayanarak, tarihsel olayları kavramların gelişme seyri açısından inceleyip belgelendirmektedir. Bu arada **şerîa't** kelimesini ele alarak tarihte **şerîa't**la ilgili kavramların nasıl geliştiğine dair tespitler yapmaktadır. Tesbit diyorum, çünkü yaptığı tamamen ilmidir. Örneğin, “**mızrak**” avcılık döneminde ortaya çıkmışsa kelime de “**mızrağı**

yöneltmek” anlamını o tarihte kazanmıştır. Aksi düşünülemez. Böylece dil ile tarih arasındaki bağı kurmuştur. Dile dayalı bu çalışmalar geliştikçe arkeoloji, antropoloji hatta tarih adı altında yazılan kitaplardan çok daha geniş ve kesin bilgiler verecektir. Önemli olan bu metot üzerinde çalışmaktır.

Harun Özdemir’in bu çalışmasında uyguladığı sistem tutarlıdır ve isteyenler bu sistem içinde katkılarda bulunabilir. Bence bu yöneme göre çok acil olarak ele alınması gereken kelime “**din**”dir. Kur’an’da “**din**” “**düzen**” anlamında kullanılmıştır. Oysa bugün bu mistisizm anlamında kullanılmaktadır. Bugün bizim din dediğimiz şeye Kur’an “**takva**” demektedir. Kur’an ile çağımız anlayışındaki çelişkiler bu tür kavram kargaşasından ortaya çıkmaktadır.

Son olarak bir şeyi açıklamam gerekir. Türkiye toprağı ile ülkesiyle bölünmez bir bütündür ama onun hakkında bilgi dinebilmemiz ve ondan yararlanabilmemiz için onu illere, ilçelere ve köylere ayırmamız gerekir. Ancak ondan sonra söylediğimiz cümlelerin anlamı netleşir. “İstanbul’un nüfusu on milyondur” diyebilmemiz için sınırlarını çizmiş olmamız gerekir. Bu sınırların olması zorunludur. Buradan veya şuradan geçmiş olması önemli değildir. İşte bunun gibi biz tarihi parçalamak zorundayız ve devir devir anlamaya çalışmalıyız. Bunun böyle yapılması zorunludur ama şöyle veya böyle olması o kadar zorunlu değildir. Ama bir noktayı birlikte benimsemeliyiz. **Harun Özdemir** “**şerîa’t**” kelimesi çevresinde bir takım aşamalar belirlemiştir. Bu Akevlerin ortak çalışmaları ile, Batı kaynaklarının değişik görüşlerinin bir sentezidir ve orjinaldir.

K A Y N A K Ç A

Abdurrahman Bedevî, Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam’ın Rolü, Çev. Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul, 2002

Ahmed b. Hanbel, Müsned, İstanbul, 1982

Ahmed Refik, Büyük Tarih-i Umumi, İstanbul, 1328

Ahmet Musaoğlu, Uygarlığın Tarihi, Vural Yay., İstanbul, 1999

- Akın Düren, Klasik Roma Hukukunda Delegation**, A.Ü.H.Fak. Yay., Ankara, 1968
- Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi**, Teori Yay., Ankara, 1986
- Alberto Manguel, Okumanın Tarihi**, Çev. Füsün Elioğlu, YKY, İstanbul, 2002
- Ali Osman Ateş, İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri**, Beyan Yay., İstanbul, 1996
- Ali Yücelalp, Modern Mantık**, İzmir, 1982
- Anne Robert Turgot, Oeuvres de M. Turgot Ministre d'état, Précédées et accompagnées de Mémoires et de Notes sur sa Vie, son Administration et ses Ouvrages**, 9 Cilt, Paris, 1808-1815
- Anne Zali - Annie Bethier, L'Aventure des écritures**, Bibliothèque Nationale de France, 1997
- Astour, M.C., Hellenosemitica: an Ethnic and Cultural Study in West Semitic Impact on Mycenaean Greece**, Leiden: Brill. 1967
- Astour, M.C., Hellenosemitica: an Ethnic and Cultural Study in West Semitic Impact on Mycenaean Greece**, Leiden: Brill. 1967
- Avram Galanti, Üç Sami Vazi' Kanunu -Hamurabi, Musa, Muhammed-** İstanbul, 1927
- Baron, S.W., The Russian Jew under Tsars and Soviets**, New York, 1976
- Bernal, M., Cadmean Letters: The Westward Diffusion of The Semitic Alphabet Before 1400 BC**, Winona Lake: Eisenbrauns. 1988
- Bernard Lewis, Tarihte Araplar**, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yay., İstanbul, 2001
- Bridges, J.K., Başlangıçtan Bugüne Kadar Kara Ulaştırma Tarihi**, Akın Kitabevi, İstanbul, 1968
- Buhari, Sahih**, İstanbul, 1982
- Calvin Wells, İnsan ve Dünyası**, Çev.Bozkurt Güvenç, Remzi Yay., İstanbul, 1994
- Carl Faulmann, Yazı Kitabı**, Çev. İtir Arda, T. İş Bankası Yay., 2001
- Celal Saraç, İyonya Pozitif Bilimi**, Yeni Zamanlar, İstanbul, 2002
- Celal Yıldırım, Mantık**, V Yay., Ankara, 1987
- Cevherî, İsmail b. Hammad, Tacü'l Luğa ve Sıhâhü'l A'rabiyye**, Beyrut, 1979
- Claude Levi - Strauss, Yaban Düşünce**, Çev. Tahsin Yücel, YKY İstanbul, 2000
- Clément Imbault Huart, Arab ve İslam Edebiyatı Tarihi**, Çev.Cemal Sezgin, Ankara
- Cross, F.M., "The early alphabetic scripts"**, Cross (der.), Symposia, Celebrating the Seventy - Fifth Anniversary of the American Schools of Oriental Research (1900-1975), içinde, Cambridge, Mass., 1979
- Cubran Mes'ud, el-Raid**, Beyrut, 1967
- Doğan Özlem, Tarih Felsefesi**, Ege Üniv. Ed. Fak. Yay., İzmir, 1984
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî, es-Sünen**, Çağrı Yay. İstanbul, 1992

Ebu Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, Mekayîsü'l Luğa, Beyrut, 1991

Ebu Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, Mücmelü'l Luğa, Beyrut, 1986

Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el- Ezherî, Tehzîbü'l Luğa, Kahire, 1964

Ekber S. Ahmed, İslam ve Antropoloji, **İnsan Yay., İstanbul, 1995**

Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, TÜBİTAK, İstanbul, 2002

Ekrem Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, Net Yay., Ankara, 2000

Emily Vermeule, The Fall of the Mycenaean Empire, Archaeology, 1960

Ernst H. Gombrich, Dünya Tarihi, Çev. Ahmet Mumcu, İnkılap Yay. İstanbul, 1997

Esat Çam, Siyaset Bilimi, Der Yay., İstanbul, 1984

Fernand Braudel, Uygarlıkların Grameri, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay. Ankara, 1996

Fiorella Imporati, Hitit Yasaları, Çev. Enendiz Özbayooğlu, İtalya Kültür heyeti, Ankara, 1992

Firuzabâdî, Muhammed b. Yakub, Kamusu'l Muhît, Beyrut

Francis Duornik, Konsiller Tarihi - İznik'ten II. Vatikan'a- TTK Yay., Ankara, 1990

Friedrich, J., Phönizisch-punische Grammatik, Roma, Analecta Orientalia, 1951

Frontenrose, J, Python: A study in Delphic Myth an its Origins, Berkeley, University of California Press, 1959

Fürüzan Kınalı, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yay., Ankara, 1987

George G.M. James, Stolen Lgacy, The Greek were not the authors of Greek Philosophy, but the people of North Africa, commonly called the Egyptians, New York, Philosophical Library

Georges Duby, Orta Çağ İnsanları ve Kültürü, Çev. M.Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara, 1990

Georges Jean, Yazı İnsanlığın Belleğe, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002

Giovanni Sartori, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu - Mehmet Turhan, T.D. Vakfı, Ankara, 1993

Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu, Çev. Mete Tunçay - Alaeddin Şenel, Alan yay. İstanbul, 1995

Guy Bunnens, L'expansion phénicienne en méditerranée: Essai d'interprétation fondé sur une analyse des traditions littéraires, Institut Historique Belge de Rome, 1979

Gülnehal Köken, İlkçağda Eğitim Felsefesi, Alfa Yay., İstanbul, 2003

Güngör Karauğuz, Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Yay., Konya, 2002

Güven Arsebük, İnsan ve Evrim, TTK Yay.

Halil b. Ahmed el-Ferahidî, Kitabü'l A'yn, Beyrut, 1988

Hasan Tahsin Uçankuş, Akreoloji -Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu- Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 2000

Hegel, G.W.F., Lectures on the History of Philosophy, T. E.S. Haldane - F.H. Simson, 3 Cilt, 1892, London

- Hemman de Witt, Analogik**, 1989
- Henri Pirenne, Ortaçağ Kentler**, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yay., İstanbul, 1990
- Horst Klengel, Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü**, Çev.Nesrin Oral, Telos Yay., İstanbul, 2001
- Hüseyin Küçükkalay, Kur'an Dili Arapça**, Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Yay., Konya, 1969
- Işın Yalçınkaya, Alt ve Orta Paleolitik Yontmataş Endüstrileri Biçimsel Tipolojisi ve Karain Mağarası**, TTK Yay.
- İbn-i Düreyd, Ebu Bekr b. Hasani'l Ezdi'l Basrî, Kitabü Cemhereti'l Luğa**, Bağdad
- İbn-i Manzur, Celaledin Muhammed b. Mükerrerem'ül Ensarî, Lisanü'l A'rab**, Beyrut, 1990
- İlhan Arsel, Şeriat ve Kadın**, İstanbul, 1992
- İlhami Güler, Sabit Din Dinamik Şeriat**, Ankara Okulu Yay. 1999
- İsmail b. A'bbad, el-Muhîr fi'l Luğa**, Beyrut, 1994
- Jacob Brorowsky, İnsanın Yücelişi**, Çev.Filiz Ofluoğlu, Milliyet Yay. 1975
- James Mellart, Yakın Doğu'nun En Eski Uygarlıkları**, Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Jean Bodin, Method for the Easy Comprehension of History**, Çev. B.Reynolds, New York, Columbia University Press, 1945
- John A. Wilson, The Culture of Egypt**, Chicago Univ. Press, 1951
- John Keegan, Savaş Sanatı Tarihi**, Çev. Füsün Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995
- John V.A. Fine, The Ancient Greeks, A Critical History**, Cambridge: Harvard University Press, 1983
- Jones, T., The Sumerian Problem**, New York, John Wiley and Sons, 1969
- Kadir Albayrak, Keldaniler ve Nasturiler**, Vadi Yay., Ankara, 1997
- Karl Marx, Kapital**, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara, 1986
- Ksenophon, Yunan Tarihi**, Çev. Suat Sinanoğlu, TTK Yay., Ankara, 1999
- Kyle McCarter, The Antiquity of the Greek Alphabet and the Early Phoenician Scripts**, Missoula, Montana: Scholars Press for Harvard Semitic Museum. 1975
- L. H. Morgan, Eski Toplum I,II**, Payel Yay.
- L. S. B. Leakey, İnsanın Ataları**, Çev. Güven Arsebük, TTK Yay., Ankara, 1971
- Lauer, J.F., Observations sur les Pyramides**, Kahire, Institut Français d'Archéologie Orientale, 1961
- Levent Öztürk, İslam Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi**, İnsan Yay., İstanbul, 1995
- Mahmut Koloğlu, Ekonomi Doktrinleri Tarihi**, Ankara, 1966
- Mark R. Cohen, Haç ve Hilal altında Ortaçağda Yahudiler**, Çev.Ahmet Fethi, Sarmal Yay., İstanbul, 1997
- Martin Bernal, Kara Atena**, Çev. Özcan Buze, Kaynak Yay., İstanbul, 1998

Maurice Bucaille, Lovay Fatoohi, Shetha Al-Dargazelli, Musa ve Firavun - Çıkış Kitabı, Çev. Ayşe Meral, Kapaklıkaya, Gelenek Yay., İstanbul, 2002

Mc Neill H. William, Dünya Tarihi, Çev. Alaeddin Şenel, Kaynak Yay., İstanbul, 1985

Mehmet Ateş, Mitolojiler ve Semboller, Aksiseda Matbaası, İstanbul, 2001

Mehmet Kaan Polatlar, İnsanlığın Atılım Çağları, Ceylan Yay., İstanbul, 1996

Mehmet Tavfik Özcan, İlkel Toplumda Toplumsal Kontrol, Özne Yay., İstanbul, 1998

Meneham Stern, Greek and Latin Authors on Jews and Judaism, C.1, From **Herodotus to Plutarch**, Kudüs, Israel Academy of Humanities and Sciences, 1974

Metin Özbek, Dünden Bugüne İnsan, İmge Yayınları, Ankara, 2000

Michelet, J, Histoire Romaine, Kitap.2, 3. Bölüm, Paris, 1831

Muazzez İlmiye Çığ - H. Kızılyay, Sümer Çağına Ait Nippur Hukuki ve İdari Belgeleri, TTK Yay., Ankara, 1993

Muhly, J.D., "The role of the Sea Peoples in Cyprus during the L.C. III period", Cyprus at the Close of the Late Bronze Age içinde, V. Karageorgis (der.), Lefkoşe: Leventis Foundation, 1984

Mustafa Kalkan, Ordu ve Savaş Stratejileri, Kaynak Yay., İzmir, 1995

Müslim, İbnü'l Haccac el-Kureyşi, Camiu's Sahih, Çağrı Yay., İstanbul, 1992

Nebi Bozkurt, Hadis'te Foklor Eğlence, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., 1977

Nesai, Sünen, İstanbul, 1981

Neşet Çağatay, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 1982

Neugebaure, O., Mathematical Cuniform Texts, New Haven: American Oriental Society and the American Schools of Oriental Research, 1945

Nurettin Şazi Kösemihal, Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982

Özer Ozankaya, Toplumbilime Giriş, A.Ü.S.B. Fak. Yay., Ankara, 1977

Peter A. Clayton - Martin J. Price, Antik Dünyanın Yedi Harikası, Çev. Betül Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul, 1999

Peter Kingsley, Antik Felsefe Gizem ve Büyü, Pythagoras ve Empedokles Gelenegi, Çev. Kenan Kalyon, Kabalacı Yay., İstanbul, 2002

Pierre Grimal, Mitoloji Sözlüğü - Yunan ve Roma, Çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul, 1997

R.G. Coligwood, Tarih Tasarımı, Çev. Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yay., Ankara, 1996

Rağıb el-İsfahanî, Ebu'l Kasım b. Hasen b. Muhammed, el-Müfredat fi Ğaribi'l Kur'an, Tahk. Muhammed Seyyid Keylanî, Tahran, 1342

- Raphael Sealey, A History of the Greek City-States** ca. 700-338 B.C. Berkley: University of California Press, 1976
- Recep Yıldırım, Uygurluk Tarihi**, Tütibay Yay. İzmir, 2000
- Robert A. Dahl, Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev. Levent Köker, T.S.İ. Derneği - T.D. Vakfı, Ankara, 1993
- Roger Lewin, Modern İnsanın Kökeni**, Çev. Nazım Özüaydın, TÜBİTAK Yay., Ankara, 2000
- Sabahattin Türkoğlu, Efes'in Öyküsü**, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 1999
- Sabri Hizmetli, İslam Tarihi -İlk Dönem-** Ankara, 2001
- Salvatore Bono, Yeni Çağ'da İtalya'da Türk-Müslüman Tutsaklar**, Çev. Mahmut H.Şakiroğlu, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1988
- Sedat Alp, Hitit Çağında Anadolu**, TÜBİTAK Yay., Ankara, 2002
- Seyyid Muhammed Murtaza ez-Zebidî, Tacu'l A'rus**, Beyrut
- Siegfriedz Morenz, Die Begegnung Europas mit gypten**, Zürih, 1969
- Sigrid Hunke, Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi**, Çev.Servet Sezgin, Bedir Yay., İstanbul, 1972
- Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara, 1998
- Stieglitz, R.R., "The Letters of Kadmos: Mythology, archaeology and eteocretan"** 1981
- Stubbings, Frank H., The Rise of Mycenaean Civilization**, The Cambridge Ancient History, 1973, s.C.2, Kısım.1, The Middle East and the Aegean 1800-1380 BC
- Süheyl Reyb, et-Tevrat benyn el-Veseniyye ve't Tevhid**, Beyrut, 1985
- Süleyman ed-Demici, el-İmamet'ül U'zma -İslam'da Devlet Başkanlığı-** Çev. Ravza Yay., İstanbul, 1996
- Swerdlow N.M - Neugebauer, O.**, Mathematical Astronomy in Copernicus's De Revolutionibus, 2 Bölüm. New York, 1984
- Şemseddin Günaltay, Suriye ve Filistin**, TTK Yay., Ankara, 1987
- Şemseddin Günaltay, Yakın Şark - Elam ve Mezopotamya**, TTK Yay., Ankara, 1987
- W. Barthold - M. Fuad Köprülü, İslam Medeniyeti Tarihi**, Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara, 1973
- Webster, T.B.L., From Mycenae to Homer**, Methuen, Londra, 1958
- Will Durant, Medeniyetin Temelleri**, Çev. Nejat Muallimoğlu, Birleşik Yay., İstanbul, 1996
- William Bernard Crow, Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi**, Çev. Fulya Yavuz, Dharma Yay., İstanbul, 2002
- Winckler, H. The History of Babylonia and Assyria**, Çev. J. A. Craig, New York, 1907
- Yahudilikte Kavram ve Değerler, Komisyon**, Gözlem Yay., İstanbul, 1996
- Yaşar Kutluay, İslam ve Yahudi Mezhepleri**, Anka Yay., İstanbul, 2001
- Yavuz Aksoy, Dünya Matematikçileri**, Yıldız Teknik Ün. Vakfı Yay., İstanbul, 2000

Yusuf Ziya Özer, Mısır Tarihi, TTK Yay., Ankara, 1987